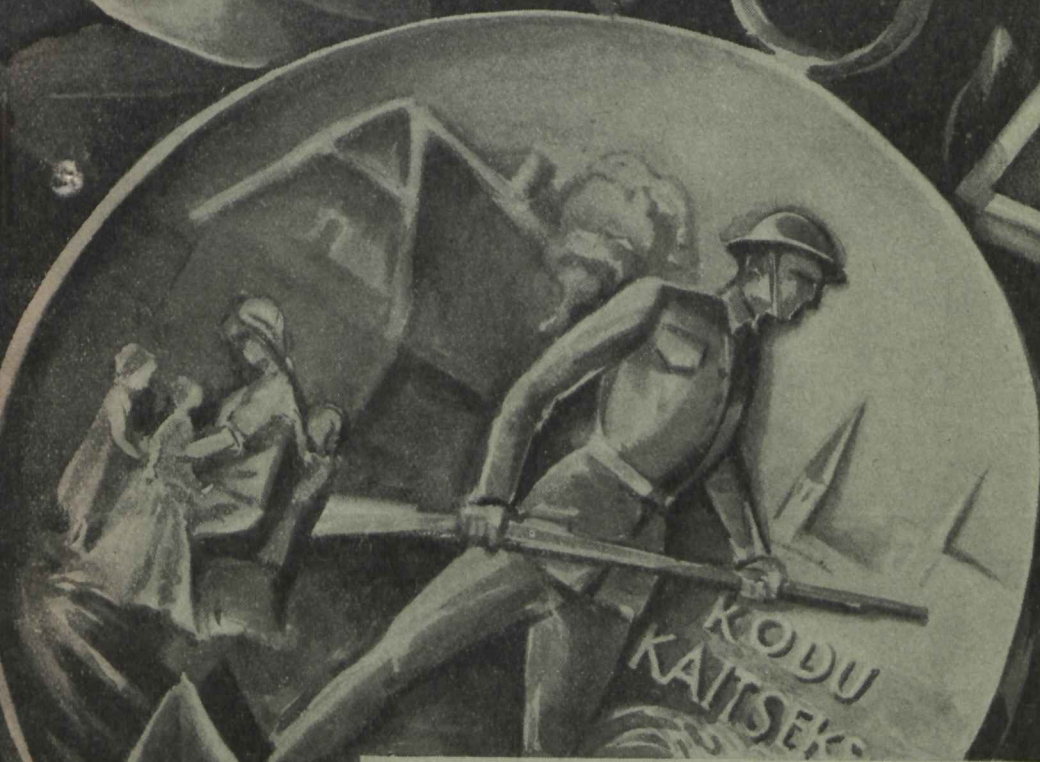

VABADUSSÕJA TÄHISTEL

4/5

AXEL
ROOSMAN

APRILL-MAI 1939

Ostke ainult

A/s. „Lignoza“

Katowice – Poolamaal

**lõhkeaineid,
lõhkekapsleid,
süütenõore,
elektrisüütajaid jne.**

Odavad. Lõhkevõimsad. Käsituskindlad.

Ainuesindaja:

Ins. KARL JÜRGENSON

Tallinn, Kuninga 5, telef. 436-89.

ÜHISELU TRÜKIKODA

Tallinnas, Pikk 42 / Kõnetraat 442-04

Valmistab maitsekalt ja parajate hindadega igasuguseid trükitöid kõige lihtsamast kõige keerukamani.

Telefonilised tellimised täidetakse täpselt. Laos alati valmis vallavalitsuste ja vallakohtute kantsleiraamatud, plangid, võlakirjad, ikalduskahjude hindamise aktid jne.

Töö korralikkusele ja täpsusele pannakse erilist rõhku.

Rotatsioonitrükk • Nooditrükk • Raamatuköitmine

VABADUSSÕJA TÄHISTEL

APRILL / MAI 1939

NR. 4/5 (32/33)

Vastutav- ja tegevtoimetaja — kolonelleitnant O. Kurvits VR I/3.

Väljaandja — Vabadussõja Mälestamise Komitee.

Toimetus ja talitus: Tallinn, Viru 13—4. Tel. 477-20/195 ja 477-20/158. Postkast 286.

Posti jooksev arve 625.

Ilmub kord kuus. Tellimishind 1939 a.: aasta peale — Kr. 4.—; ½ aastaks — Kr. 2.—; ¼ a Kr. 1.—; üksiknumber 35 senti. 1936. ja 1937. aastakäigud kokku (15 numbrit) Kr. 4.50.— 1938. aastakäik — Kr. 4.— Tellimisi võtavad vastu kõik postiasutused.

Tallinna kaitse mere poolt Vabadussõja algul.

Leitn. R. Tammemägi.

25. veebr. 1918 oli osal Tallinna kodanikest võimalus kõrgelt Toompea veerult jälgida Vene laevade-karavani lahkumist läbi jää Tallinna reidilt. Äigna ja Naissaare kohal kerkis tule- ja suitsusambaid. Kostus kauge mürin. Hävines Peeter Suure nimeline „võitmatu“ merekindlus.

Petrogradist saadud korralduse põhjal pidid Tallinnast lahkuvad Vene väed kõik mahajääva sõjavaranduse hävitama. Mitmesugustel põhjustel saadi seda siiski teha õige piiratud ulatuses. Kõige rohkem said kannatada Tallinna-eelsed saared, kus venelastel oli rohkem aega ja võimalusi purustamiseks. Tsaaririigi hiigelsummadega ehitatud rannapatareid muutusid halvemal juhul ebakorrapärasteks betoonikamakateks, paremal juhul küll ainult põhjalikult rikutuiks. Tallinna merekindlus lakkas tüki ajaks olemast.

Tallinna uued peremehed järgneva 9 kuu jooksul, Saksa okupatsiooniväed, ei pääsenud mööda tarvidusest organiseerida linna kaitset mere poolt. Purustatud rannakindlustuste restaureerimine ei leidnud sakslaste poolt lühikese aja tõttu teostamist. Sakslased panid omalt poolt saartele üles kergemaid suurtükke: Naissaarele neli 42-liinilist ja neli 6-tollilist vanatüübilist komp-

ressorita välisuurtükki; Äignale neli 6-tollilist vanatüübilist välisuurtükki ja kaks 105 mm moodsat laevasuurtükki.

Tallinna kaitseküsimus ei omanud sakslaste suhtes erilist teravust, kuna ainsa võimaliku rivaaliga Baltimerel, N.-Venega, oli sõlmitud rahu ja teiseks — Saksa laevastik oli niikuinii Baltimerel ainuvalitseja. Tähtsat laevastiku baasi Tallinnast sakslastele ei saanud. Sõjaväelaevade peatused Tallinnas omased ajutist iseloomu. Tugevamaid merejõude siin ei seisnud.

11. nov. 1918, kui Eesti Ajutine Valitsus oma tegevust taas alustas, viibis Tallinna sadamas 2 Saksa sõjalaeva: kergeristleja „Stralsund“ ja miinipaniija „Nautelius“. Need olid viimsed Saksa merejõud Tallinnas ja lahkusid ka juba järgmisel päeval. Maailmasõja vaherahulepingu põhjal avanesid Taani väinad liitriige laevastikele. Nendega kokkupuutumise kartusel sõitsid Saksa sõjalaevad Balti vetest kähku kodusadamatesse. Tallinna kindlusevägedes algas revolutsiooniline laostumine. Sõdurite tungiv soov oli iga hinna eest kodumaale pääseda. Eesti võimude ülesanne oli nüüd õigel ajal rannakaitse sakslastelt üle võtta ja võimalikult koos suurtükkidega.

13. nov. 1918 sai kapten K. Rotšild Eesti

Meie valvepost Narva juures Jamburgi maanteel 1919. a.

Kaitse Liidu Peastaabis polkovnik J. Undilt ettekirjutuse, asuda Tallinna piirkonna rannakaitse ülevõtmisele. Polk. Unt ütles, et tõsist hädahoitu praegu ei ole, kuid on teateid, et venelased seavad Kroonlinnas laevu korda ja tahavad paarsada agitaatorit Tallinna kihutustööle tuua. Võimalik, et sel puhul ka sõjalaevu Tallinna alla tuleb. See pärast on vaja saartel patareisid üles seada, et kommunistid Tallinna lahte sisse ei pääseks. Kaitseleiidul mehi ega suurtükke anda ei ole. Kõike peab ise leidma.

Säärases olukorras kpt. K. Rotšild asus tööle. Juba järgmisel päeval ta tegi koos ltn. J. Paulsoni ja lpn. J. Sillaga tutvumisreisi saartele. Ühtlasi ta määras ltn. Paulsoni Äigna ja lpn. Silla Naissaare komandandiks. Esimene peatus oli Äignal. Siin võeti nad sakslaste poolt väga umbusklikult vastu. Sakslased seletasid, et neil on käsk suurtükke saarelt lahkudes kaasa viia, või, kui see võimata, siis purustada. Eestlastele üleandmisest ei saavat juttugi olla, sest siis eestlased hakkaks Saksa laevu pommitama, mis veel Tallinnast ei ole ära jõudnud sõita. Kpt. Rotšild kauples saksa veltveebiga, et sakslased veel mõne päeva saarel püsiks, niikaua, kui meie mehed kohale jõuavad. Rotšild lubas sakslastele tasu maksta iga päeva eest, mis nad üle normi saarel viibivad ja erilist tasu veel siis, kui nad mingil ettekäändel suurtükke kaasa ei vii, vaid tervelt koos laskemoonaga kohale jätavad. Algul veltveebel leidis, et seda kuidagi teha ei saa, kui ta aga raha sai, siis arvas, et mõtleb veel järele. Naissaarel oli samasugune lugu. Ka siin lubati sakslastele tasu iga päeva eest, mis nad saarel üle määra viibivad ja erilist tasu veel siis, kui suurtükid korras maha jäävad. Ka siin arvas veltveebel lõpuks, et see asi ehk annab end korraldada.

Pärast tutvumisreisilt tagasijõudmist kpt. Rotšild asus ettevalmistuste tegemisele, et saari tegelikult üle võtta. Raskusi oli meeste saamisega, sest kaitseleidlastele palka ei maksetud ja ilma ei tahetud linnast välja minna. Asjast saadi siiski nii üle, et kinnitati kpt. Rotšildi ettepanek saartele sõitjatele päevarahat maksmiseks. Juba 16. nov. alates võidi asuda saarte ülevõtmisele.

16. nov. sõitis lpn. Sild ühes 38 kaitseleidlasega Naissaarele. Saksa komando oli parajasti saare sadamas ärasõitmise eel. Suurtükid olid oma kohtadelt maha võetud ja sadamasse toodud. Nagu hiljem kohalikelt elanikelt kuulda saadi, oli sakslastel kavatsus olnud suurtükid sadamasillalt merre veeretada, kuid meie meeste ilmumine oli selle ära hoidnud. Lukud olid suurtükkidel siiski kadunud. Hiljem leiti need siiski üles. Osa saadi kätte prügihunnikute alt, osa toodi sadamasilla juurest merest välja. Suurtükkide jaoks leidis saarel ka mürske ja laenguid ning nädalapäevad hiljem suudeti 42-liinilistest suurtükkidest moodustada juba laskevalmis patarei.

Äignat sõitis 17. nov. 12—15 mehega üle võtma leitn. Malstein. Päev hiljem jõudis järele ka komandandiks määratud leitn. Paulsen. Äignalt olid sakslased juba lahkunud. Suurtükid olid tervelt maha jäänud, kuid lukkudeta. 6-tolliliste suurtükkide lukud leiti varsti prügihunnikutest ja ühest kaevust üles. 105 mm lukud jäid kadunuiks. Veel mõni päev tagasi korras olnud suur helgiheitja oli püssikuuliga läbi lastud ja tarvitamiskõlbmatuks tehtud.

28. nov., kui algas Vabadussõda, oli Tallinn mere poolt kaitstud ainult ühest 42-liinilisest suurtükkidest patareist, 1877. a. mudel, mis Naissaarel oli selleks ajaks jõutud lahinguvalmis seada. Eesti merejõud koosnesid küll juba kahest laevast, kuid nende abi rannakaitse ei tulnud esialgu arvesse. Üks neist, suurtükilaev „Bobr“, hiljem „Lembit“, seisis liikumisvõimetuna ja rikutud suurtükkidega Tallinna sadamas. Teine, vahilaev „Lauterbach“, hiljem „Laine“, oli küll korras, kuid oma 57 mm suurtükiga ei kujutanud endast arvestatavat lahinguüksust. Nagu juba eelpool tähendatud, polnud sel ajal ka Saksa sõjalaevu enam Eesti vetes. Nii seisis Tallinn Vene punalaevastiku vastu peaaegu täiesti kaitseta.

Kuna 28. nov. Narva lahingu puhul oli tegevuses ka punaste sõjalaevu, siis tekkis Tallinnas kartus, et järgmise hüppena vaenlase sõjalaevad ilmuvad Tallinna alla. Kohalik Saksa kindralkomando otsustas, et

juhul, kui Vene laevad ilmuvad Tallinna alla, lahkuvad Saksa garnison linnast ja marsib sisemaale raudtee pealelaadimiskohtadesse. 29. nov. kell 15.00 oli Soome torpeedopaadilt nähtud Arensgrundi kohal üht Vene ristlejat sõidul lääne suunas. See isenesest ekslik teade suurendas veelgi ärevust. Kuna hirmul on suured silmad, siis nähti sel päeval Äignast põhja pool palju Vene laevu, mida seal tegelikult aga ei olnud. Tegu oli Vene hospitalilaeva „Okeaniga“, mis sakslaste nõudel oli sunnitud Tallinna sadamast välja sõitma. Seda nähti õhtul merel mitmekordselt ja sellest tekiski kõmu Vene laevastikust „Äigna“ taga. Sakslastel oli andmeid, et järgneval ööl või järgmise päeva koidikul on oodata punaste dessanti Tallinna lahes või Viiksi poolsaare põhjarannikul. Seda arvestades Saksa väed seati marsivalmis Tallinnast lahkumiseks.

Eesti võimude poolt astuti kiires korras samme rannakaitse kõvendamiseks. Suurtükiväe inspektori poolt 29. nov. tehtud korralduse põhjal saadeti al.-kpt. Tõnisson ühes 10 rahvaväelasega ja kahe 57 mm suurtükiga Viiksi poolsaarele rannakaitse ülesandele. Al.-kpt. Tõnisson jõudis 1. det. hommikul kohale ja seadis suurtükid Pringi küla juures positsioonile. Suurtükid seisid seal kuni detsembri keskpaigani ja toodi ära alles pärast Inglise laevastiku jõudmist Tallinna. Ainukeste korras välisuur-

tükkidena saadi 27. nov. sakslastelt Tallinnas neli 3-tollilist vene kahurit. Neist saadeti suurtükiväe inspektori poolt 30. nov. antud korralduse põhjal 2 suurtükki Äigna saarele. Ühtlasi sai Äigna komandant käsu kõik abinõud ära tarvitada, et saarel asuvad suurtükid kõige lähemal ajal saaks tegevusvalmis. Täienduseks saadetavate suurtükkide peal pidi kogu aeg üks ohvitser olema valvekorras, et vähemalt üks suurtükk iga silmapilk võiks tegevusse astuda. Suurtükid jõudsid saarele 1. det.

Nagu neist korraldustest näha, oldi Tallinnas tõsiselt mures vaenlase laevastiku võimaliku ilmumise pärast. Ühtlasi selgub, kui nõrk oli pealinna kaitse tol ajal ja mis kõik ei tehtud selle kõvendamiseks. Arvestades sõjalaevade võimsust, oli organiseeritud kaitse tõhukus muidugi täiesti tühine. Kuid õnneks osutusid kuuldused punalaevastiku liikumisest Soomelahe lääneosas alusetuiks. Vene Baltimere laevastik pödes sel ajal nii suurt korraldagedust, et ta lihtsalt polnud võimeline oma baasidest nii kaugemale sõitma. Seda meil muidugi ei teatud ja veel hiljemgi oli Tallinnas ärevaid silmapilke, mil kardeti vaenulise laevastiku rünnakut merelt.

Kriitiline ajajärk Tallinna kaitse seisukohalt kestis kuni 12. detsembrini. Siis saabus kauaoodatud Inglise laevastik, tuues pealinnale kaasa julgeolekutunde merepoolse hädaohu vastu.

Kommunistlik terror, Saksa okupatsioonivõim ja vabaduse tulek Jõhvis.

H. Viies.

Enamlaste võimuharamine
Jõhvis.

Varsti pärast veebruarirevolutsiooni puhkemist Venes jõuab rahutuste laine otsaga ka Jõhvi alevisse. Vana maailmakord on äkki varisenud rusudeks. Valitseb kaos. Kired löövad lõktele: nii mõnedki tunnevad, et ometi kord on tulnud silmapilk, kus tegutseda võib oma äranägemise järele. Langenud pole mitte ainult tsaari, vaid ka parunite võim. Ikka hoogsamalt puhuvad idast punased tuuled. Need nakatavad, kisuivad kaasa, eriti tööliskonda. Kõneldakse aina paradiisi tulekust maa peale. Varsti on alev haaratud kui mingist pöörisest. Algavad vägivallateod. Peagi on kogu võim enamlaste käes;

kuskil pole enam käskijat ega keelajat. Rünatakse asutusi ja jumalakoda ning terroriseeritakse rahulikke elanikke.

Sel ajal on Jõhvi kirikuõpetajaks Immanuel Hesse, vaikne rahuarmastav töömees, kellest ümbruskonna rahvas pidas lugu. Mõnel mehel on siiski õpetaja vastu vimma. Tungitaksegi siis kirikumõisa ja kimbutatakse õpetajat.

Punakaartlaste vastuhakk ja taganemine sakslaste eest.

Alevi pritsimajas peetakse nüüd järjekindlalt rahvakoosolekuid. Kõneletakse suure paatosega enamlusest ja kommuunast — terve rida rahvale tundmatuid sõnu, mis aga varsti kõlavad

kõigi suus. Moodustatakse igasuguseid komiteid ja valitakse mitmesuguseid ametmehi. Aga eluolu ei muutu sugugi paremaks, vaid koguni halvemaks: elukallidus tõuseb ühtelugu. Viha ja vaen kasvab. Aasta lõpul ja 1918. a. algul on võim juba täielikult punaste käes. Taluperemehed ei julge enam hästi alevisségi minna. Igaüks, kel on mingit varandust, on nüüd „pursui“!

Kuid siis hakkab punastel äkki hirmus kiire.

Sakslane Saaremaal! Sakslane Tallinnas! Sakslane Tapal!

Nagu mingi hädasureen paiskaks need sõnad igale poole. Kas need teated vastavad tõe või mitte, seda ei tea keegi ütelda. Selles teadmatuses ja segaduses on punastele aga midagi kohutavat. Punased asuvad palavikuliselt organiseerima vastuhakku. Kuidas see sünnib, sellest jutustavad õpetaja Hesse koltunud päevikulehed:

„Kohalikud enamlised võimud löövad kihama. Varsti suletakse liiklemine ja Narvast ilmub abiväge, sest käib kuulujutt ka mingisugusest vigast kaardiväest, kes Tallinna poolt peale tungivat. Punaväe kohalikud juhid — üheksateistkümnendaastane Richard Hanslaak ja kahekümneaastane Adolf Kesler — valmistavad ägedat vastupanu sellele „valgele kaardiväele“, kinnitades uudishimulikuledele järelepärijatele, et vaenlane ainult üle nende surnukehade võivat edasi pääseda ja Jõhvi alevi ei jäävat siis ka ainsatki kivi kivi peale. 28. veebruaril hommikul vara algab Sompa poolt vaenlase kibe suurtükilaskmine, millele vastab punaste soomusrong samuti suurtükitulega, taganedes ise alla Jõhvi jaama poole. Kuulide vuhin ja lõhkemine hirmutab inimesi varju otsima. Pritsimaja torni otsa on punased üles seadnud kaks kuulipildujat... Korraga ilmuvad Sompa tee kaudu Vinkli kaupluse ette kolm kiivriga varustatud sõdurit, neile järgneb teine suurem salkkond kiivrimehi raudteed mööda — sakslased! Esimesed kolm annavad kogupaugu postijaama ette kogunenud punaväelaste salga peale. Paar meest langevad. Ehmunnult jooksevad punased laiali ja põgenevad kabuhirmus, jõudes suure vaevaga päästa kuulipildujaid pritsimaja tornist — kes hobusega, kes jala Narva maanteed mööda raudteejaama poole, eesotsas müidugi vaprad juhid. Jaamast lastakse veel mõni pauk kahurist alevi peale, mis vigastades ainult paari maja, suuremat kahju ei sünnita.“

Sakslaste soomusrong vallutab Jõhvi. Punased on taganenud Vaivarasse. Alevi jääb kõik rahulikuks.

Kuna arvatakse, et osa punaseid on peatuma jäänud Jõhvi, siis otsitakse sakslaste poolt majad läbi. Brücki majas, turuplatsi ääres, leitaksegi üks retpõgenenud punaste ninamees, Iisaku enamlaste juht Peep, kes kuuldavasti Jõhvi tul-

nud selleks, et siit abiväge saada Tudulinna meeste vastu. Peep võetakse Saksa sõdurite poolt kaasa ja talutatakse ülekuulamisele. Kuna tehakse kindlaks, et tema turjal lasub suur patt — ta on oma kodukohas surmanud taluperemehe Koppeli, — siis tuleb mehel selle maailmaga jätta jumalaga: ta lastakse sakslaste poolt maha Jõhvi heinamaal.

Veidi hiljem saadakse kuulda, et Jõhvi punastel on sakslastega juba olnud esimene kokkupõrge Sompas. Saksa soomusrongi sisse sõites raudteejaama on punased löönud taanduma, kusjuures muist punakaartlasi põgenenud varjule jaama keldrisse. Sakslased läinud sinna järele ja siis tekkinud ränk käsitsivõitlus. Surma saanud 3—4 punasõdurit.

Jõhvi ja ümbruskond Saksa okupatsioonil päevil.

Saksa sõjaväelised võimud asuvad kiires korras uut korda looma. Pannakse maksma terve rida mitmesuguseid sundmäärusi. Väga selgesti iseloomustatakse seda ajajärku Jõhvi kirikukroonika alljärgnevas väljavõttes:

„Alevis seatakse sisse sõjaväeline valitsus. Ilma komandantuuri loata on liiklemine keelatud. Moodustatakse esimest korda alevivalitsus, mille esimeheks on alguses jaamapidaja H. Bauer ja pärast notarius K. Väli. Elumajadesse paigutatakse saksa sõdurid, samuti ka leerimajasse. Muu seas pannakse tänavatele ka nimed ja numbrid, andakse majad. Toidutagavarad kirjutatakse üles, vabamüük keelatakse, ilma loata ei tohi ka vilja veskile viia ega loomi tappa. Talupidajatele rekvireeritakse vilja, loomi, heinu madala hinnaga. Maksuvahenditena liiguvad vene raha kõrval nõندانimetatud Ober-Ost rublad, mille väärtus vene rahast poole kallim on.“

18. juulil külastab Jõhvit Saksa vägede ülem P.-Eestis kindral Seckendorff. Selleks ajaks on teiste hulgas kiriku juures paraadile käsutatud ka kõik kihelkonna tuletõrjeseltsid. On püha-päev. Enne kindrali tulekut rahvast kirikusse ei lasta. Kuid kindral viibib ja tuleb kella 11 asemel kell 12, võtab vastu veel paraadi ja jõuab kirikusse alles kell 13. Õpetaja on seal kogu aeg oodanud. Kogudus laulab „Oh võtkem Jumalat...“ Kindral istub altari ette seatud toolile ja õpetaja peab tervituskõne — esiteks saksa, siis eesti keeles. Kindral vastab. Tema kõne sisuks on: tänu Saksa riigile, et see Eestimaa enamliste rüüstajate käest on päästnud — võib ta uue võimu all nüüd hakata kosuma... Kohalikud saksa aadlikud on kõik kohal. Kiriku kõrval platsil peab kindral veel pika kõne sakslaste ülistuseks ja maa rahustuseks. Ta räägib Eesti-Preisi personaalunioonist jne. Hoiatab eriti us-

kumast kuulujutte, nagu võiks Inglismaa Eestit päästa. Põrutades jalaga, hüüab kindral ägedusega: „Ei ühegi inglase jalg astu iial Eesti pinnale, selle eest hoolitseb Saksa riik!“ Edasi rõhutab ta, et toiduaineid ei viida mitte Eestist Saksamaale, vaid neid tuuakse koguni Saksamaalt Eestisse. Rahvas ei leia see kõne aga kuigipalju uskumist.

Toiduainete hinnad kerkivad kohutavalt. Vilja rekvireeritakse 6 rubla puud, vabamüügil (mis on keelatud) makstakse aga 200 rubla puuda eest, koguni kuni 350 rbl.; suhkru hinnaks on 25 rbl. nael, sealihha — 10 rbl. nael, piimatoop maksab 65 kop. ja sitsiriide arssin 25 rbl.

Taludes teostatakse üsna tihti läbiotsimisi. Paljud talumehed peidavad oma vilja õlekuhja-desse, põranda alla, põõningule ja maa sisse;

salaja teise luugi. Sauna otsast algab lai rukki-väli. Kanad on mitmepäevasest kinniistumisest tüdinenud — nagu tuulispask tormab luugi avanedes kogu kanakari rukkisse. Ja palju neid oli, see jäigi sakslastele teadmatuks.

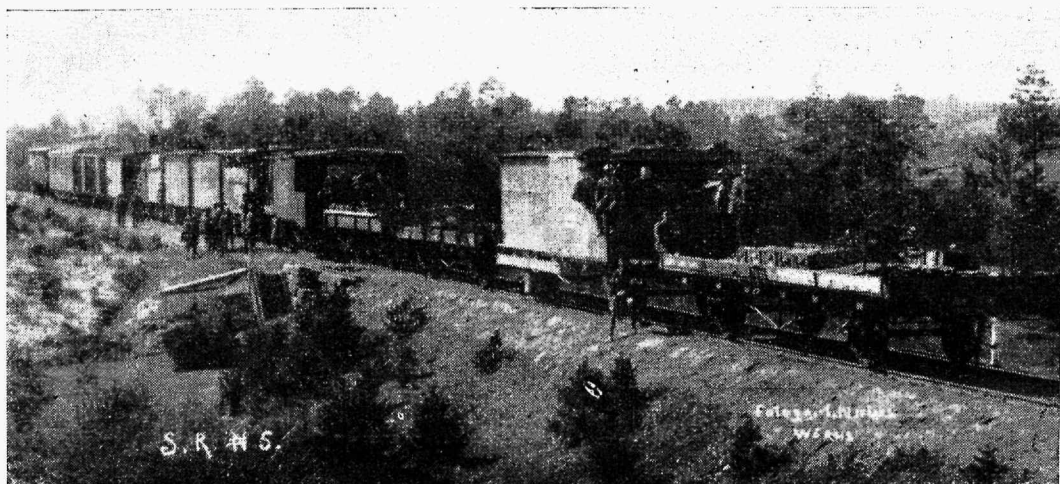
Nädal hiljem tuleb sama talu peremees Jõhvi turult, seapõrsas vingub vankris. Teel piiravad Saksa sõdurid talumehe ümber.

„Ausweis on,“ küsivad nad.

Talunik esitab oma „näpupassi“, mis tal õnneks juhtub olema ligi. Kuid sakslasi see praegu ei huvita.

„Aga põrsa jaoks? Põrsa jaoks peab ka olema Ausweis,“ seletavad nad.

Talupidajal põrsa jaoks aga „näpupassi“ ei ole. Sakslased leiavad, et niimoodi on põrsas „kahtlane isik“, tuleb võtta kaasa. Aga pere-

Soomusrong nr. 5 Lõunarindel suvel 1919. a.

rukkijahukotid lastakse kaevu jne. Mõni mees teostab vilja mahakülvamist öösiti, kuna päeval võidakse kergesti seeme käest ära võtta. Saksa sõdurid longivad alatasa mööda külasid, nõudes eeskätt pekki ja mune. Nad on kavalad, aga varsti on meie taluinimesed samuti kavalad ja sakslasi tüssatakse igal sammul. Seda sunnib häda, sest muidu oleks nälg varaks.

Kord jõuavad sakslased oma tavalisel ringkäigul Sompas Aleksander Lasbergi tallu. Seal oli ligi nelikümmend kana sauna lakas peidus. Sakslastele öeldakse, et kanamune pole. Sakslased jäävad ka vastusega rahule, sest üleskirjutuse andmeil on talus kõigest neli kana. Nad asuvad minekule. Äkki pistavad aga kanad lakas kõvasti kaagutama.

„Teid saab petmise pärast vastutusele võetud,“ ütlevad Saksa sõdurid ja ronivad kanu kontrollima.

Silmapilgul, kui sõdurid ühest lakaluugist katsuvad sisse ronida, päästab usin perenaine

mees on niivõrd kange, et ta kotti neile ei anna. Nii lähevad siis sakslased paljas põrsas käte vahel minema...

Sakslaste lahkumine. Esimesed lahingud punastega.

Kiire lahkumine Eestist tuleb Saksa okupatsioonivõimudele täiesti ootamatult. Seda ei osanud keegi nagu ette nähagi, sest tuntakse Eestist nagu kodu. Lihtsõdurid on rõõmsad, et saavad koju — liiga pikk Maailmasõda on neid kõiki väsitanud ja kurnanud.

Veel kord käiakse talud läbi. Loomi, vilja, sealihha, kanamune — kõike tuli anda teemoonaks. Purus ja Toilas leidis aga julgeid talunikke, kes sakslaste käske enam ei täitnud — ja nii jäigi!

Sakslased pakuvad müüa oma teraskiivreid ja muud sõjavarustust, paljud loobivad ise üht-teist maha.

22. novembril tulevad teated N.-Vene punaväe esimesest pealetungist Narva linnale. Jõhvis hakatakse organiseerima Eesti Kaitse Liidu salka vabatahtlikest. Kokku saadakse 20 meest. Illuka vallast tuleb 50 vabatahtlikku. Nende meestega läheb Sompast päritolev lipn. Aleksander Toomel alampolkovnik Reegi käsul Narva taha piiriäärseisse küladesse enamlastele vastu.

4. ja 5. detsembril pommitatakse punaste sõjalaevadelt Voka rannast Toilat, Oru lossi, Jõhvi alevit ja raudteejaama. Siis liigub laevastik edasi ja kahurituli avatakse uuesti Somp, Kukruse ja Järve mõisadele. Õnneks ei sünnita tuli aga olulisemaid kahjusid: kuulid lõhkevad metsas, heinamaal ja põldudel. Üks pommikild purustab Järve vallas vaestemaja akna, kuid elanikud jäävad terveks. Pögenetakse kabuhirmus lähedalolevasse metsa. Somp-Arunurgas põgenevad inimesed samuti võsastikku varjule.

Mööduvad mõned vaiksed päevad. Siis hakkab suurest Kõrve metsast Jõhvi tagant ikka kõvemini ja kõvemini kostma kuulipildujate ja püsside ragin — punased tulevad lähemale. Algab uus, sakslastest järelejäänud vilja ja varanduste peitmine ning uus hirm lähenevate õudsuste ees.

8. detsembril, hommikul kella 6 paigu, asuvad punakaartlased rünnakule Kõrve kõrtsi suunas. On haruldaselt vaikne, kõle, lumetu pühapäevahommik. Meie meestest on siin vastas 5. polgu 3. rood al.-kpt. Jürgensoni juhatusel. Enamlasi toetab äge kahurituli. Eesti soomusrong seisab Jõhvi jaamas. Selgub, et tegemist on õige tugeva enamlaste osaga (eesti kommunistliku Tartu polgu osad), kes pealegi hästi relvastatud. Vaenlase püssi- ja kuulipildujatuli on tugev; kõik meie pingutused on asjatud. Al.-kpt. Jürgenson saab surmavalt haavata. See mõjub meestesse masendavalt. Mõnel sõduril on koguni pisarad silmis. Nii algab kiire taganemine. Kehv riie-

tus, nõrk varustus, sideabinõude j. m. puudumine teevad sõdurite meeleolu veelgi nukramaks. Jõhvi raudteejaamas (praegune Toila) ühineatakse meie soomusrongiga, kuid ka sealt surutakse meie väed varsti välja...

Sama pühapäeva öösi (8. dets.) tuleb Ontika rannas maale üle 150 punasõduri, varustatud kuulipildujate ja granaatidega. Nende sihiks on meie vägede taganemistee läbi lõigata. See kõik kiirendab meie alles formeeritud väeosade taandumist Jõhvi alevist, Sompast, Järve mõisast ja Kohtlast.

Nähes meie sõdurite taganemist, muutub elanike meeleolu kõikjal väga rusuvaks. Üksikutest taludest antakse sõdureile villaseid sokke, kindaid ja muid asju. Ja hüütakse järele: tulge varsti tagasi!

Jõhvi punaste hirmuvalitsuse all.

Pühapäeva lõuna paigu punasõdurid vallutavad Jõhvi alevi ja ümbruskonnas asetsevad külad. Vähemagi põhjusega vangistatakse hulk kohalikke ja ümbruskonna inimesi.

Jõhvi kirikukroonikas leiame punaste „vägitegade“ kohta järgmise kirjutuse:

„8. detsembril, pühapäeval, asuvad enamlased Jõhvi sisse ja panevad oma võimu maksma. Kirikunõukogu käsul võtab nurgaadvokaat Konst. Piripitkin kirikuvõtmel köstri majast ja koolijuhataja A. Möller pitsereid endise ministeeriumikooli pitseriga kirikuksed kinni. Nii jääb kirik seetõttu õnneks ka rüüstamata. Surnuid matab surnuaial köstri isa S. Sööt. Jõulupühi muidugi ei ole, jumalateenistusest rääkimata. Algavad tööd tribunaalid, lastakse maha inimesi... Kauplused ja majad, kust nende peremehed põgenenud, rüüstatakse tühjaks ja rüvetatakse ära. Majariistad ja mööblid lõhutakse ja põletatakse. Kahju suurust, mis sarnase tooruse edasi sünnib, on võimatu kirjeldada... Kirikumõisas lõhutakse maha tulekindla võlvialuse rauduks ja seal alalhoitavaid kirikuriistu ja arhiivi ähvardab hävitus. Kuid sünnib jõuab vahele alevinõukogu esimees A. Möller, kes arhiivi ja kirikuriistad laseb vedada alevivalitsuse keldrisse Rubeni majja. Süiski saavad kaduma kantselseikapis seisvad arhiivi osad, mis ühes kapiga põletatakse ära.

Kirikuoõpetaja eluruumides asub esialgul punaste staap. Lõpuks on õpetajamaja põhjalikult rüvetatud ja täis väljahiiteid.

Kalevlased positsioonil Halahhalnja juures sügisel 1919. a.

Eesti vägedega kaasaläänud meeste naised kimbutatakse ja peetakse kinni „pantvangide-na“. On maksmas täielik terror, keegi ei või julge olla oma elu ja vara peale. Nii näiteks lastakse maha surmuaial tribunali otsuse peale 9 inimest (nende hulgas ka kaks naist) ühe korraga. Vangla oli täidetud inimestest, kes oma saatust ootavad. Enamlaste võimu nünnameesteks on Käspert ja Veidebaum.“

„Ühistöö“ kinkide toomine Kalevlaste Malevale Mustjõel 1919. a.

Nii kiriku kroonikaraamat.

Algavad nuhkimised ja vägivallateod suuremates taludes. Ilma küsimata laotakse taluaitadest rekke jahukotte, lihätünnu, riideid ja igasugust muud kraami. Ning kui punastel on kartuleid vaja, aetakse taluinimesed kartulikuhje lõhkuma. Iga vastuhakkaja jaoks on otsus ammu valmis: seinä äärde!

Puru külas (Jõhvi v.) tulevad punasõdurid Allika tallu ja tahavad hobust. Peremees vastab, ei hobused kõik sõjas.

„Aa, või „valgete“ käes,“ irvitavad punased, „kuidas sa seda julgesid?“

„Mis ma püssitiku vastu ikka saan. Nagu teiegi praegu siin. Ja või nad ütlesid, kes nad on, kui hobused ära võtsid,“ vastab peremees.

„Ei tohi igasugustele kaabakatele anda.“

„Nüüd neid kõik kohad täis,“ pomiseb talunik.

„Vaata seda, vanamees, on sulle tarvis,“ käratab üks punaväelane ja virutab talumehele püssipäräga rindu. Siis otsivad nad omavoliliselt kõik ruumid ja hooned läbi ja kui on veendunud, et hobuseid tõesti talus pole, lähevad vihaseks minema. Enne aga paneb üks punasõdur aidast oma sinelinärule peale peremehe uue riidekasuka.

„Viigu,“ ütleb peremees, „ei see minu usku murra. Ja näe, mu hobust nad ikka ei saanud.“

Kui punased on läinud, astub talunik sarasse, kaeramatt triiki käes. Mis hobust need punaväelased pididki saama, kui mehel hobune sara all suure heinavirna sees peidus?

Paljud talunikud hoidsid oma hobuseid enamlaste eest ka metsas varjul. Nii jutustab näiteks Sompaa noorperemees Voldemar Voosel, et kõik küla paremad hobused olid kuusikus. See oli oma-moodi sõjalaager. Hobuste söötmine sündis rohkem öösi, kuna päeval kardeti hobuste juurde minna. Valvet peeti eemal. Kui mehi hobuste juures pole, ei saa ka kedagi süüdistada — kes teeb kindlaks, kelle hobused need metsas on. Ainult hobuste hirnumine teinud natuke muret...

Aga kui eestlased tulid tagasi, olid hobused

jälle ilusasti kodus. Ning keegi ei keelanud, kui vajati. Ainult vähe kasutati neid nüüd.

Õnneks on punakaartlaste täagivõimul aga lühike iga. See pidi vaprus ja meeolekindlus olema, millega see punane laviin tagasi paisatakse! Ning üsna varsti hakkabki kostma läheneva frontid kahurimürin ja ragin. Seekord Tallinna poolt.

„Seda raginat kuule aina söömata,“ ütlesid inimesed õhtuti koos istudes.

— „Kes seal ikka nii väga usinasti paugutavad, eks meie Mihkel, Aleks ja Eedi ole kindlasti seal hulgas,“ arvasid pereemad oma poolt.

— „Ikka esimesed. Nad ju kuramuse head sihtijad,“ tähendasid isad.

— „Kui ikka käraka ja kõmmu panevad, nii on punasel habe sassis ja tutud püsti,“ lisasid teised rõõmsa ärevusega.

Oli kõle ja külm, päris talv veel algamata, aga kõigil oli tunne, nagu oleks korruga kevad juba lähenemas. Ei jõutud seda nagu enam oodata. Aga siis see ka juba oligi käes — suur vabaduskevad.

Jõhvi vabastamine.

Punased koondavad oma jõude Pagari mõisa, Puru, Kahula ja Rutiku külade, Sompaa jaama ja Järve mõisa joonele. Tammiku mõisas ja Rida-küla juures seatakse üles kahurid. Puru külas ja Sompas peatuvad üksikud ratsaväe salgad. Punakaartlased on päris kindlad, et nendelt positsioonidelt ei suuda neid enam keegi välja lüüa. Kuid nii mõtlevad ainult nende juhid. Lihtsõdurid on aga täiesti masendatud ja tüdinunud, nad on alalõpmata ärevil, kõnelevad soomlastest, kes punaseid nähes kohe varrukad üles käärivad ning aina surma külvavat. Ka on neil hirm seljata-guse pärast, sest „valged“ ei tegevat enam üldse muud, kui pidavat partisaansõda ja haaravat

seljatagant. Nagu taevast langevat sageli ter-
ved väeosad kaela.

Agas kõigest sellest hirmust ja väsimusest
hoolimata avaldavad enamlased 16. jaanuaril, kui
kogu Alutaguse frondil tekkivad meeleheitlikud
lahingud, tugevat vastupanu. Kuid päevi kest-
nud edu tõttu on meeste meeleolu haruldaselt
optimistlik, iga üksik mees on löögivalmis ja pal-
jud paluvad ise, et neile antaks ülesandeid —
mida raskemaid, mida suurem riisiko, seda pa-
rem.

Hommikul kella 8 paigu algab 5. polk liik-
mist Pagari mõisa — Kahula küla joonelt. Pa-
gari mõisas on enamlased endid tugevasti kind-
lustanud ning kuna nendele on Purust suurem
abivägi saabumas, panevad nad kõvasti vastu.
2. roodu saatmisega Jõetaguse küla piirkonda
lõigatakse punaste seljatagune läbi. Punased
jäävad abiväeta; algab nende taganemine kogu
rindel. Kuremäe — Illuka — Rausvere rajoonis
on enamlased metsa laiali peletanud ratsaväe
polk rittm. Jonsoni juhatusel. Puru külla paisa-
takse T. Ilvese talu juurde punaväelaste suurem
ratsaväesalk — keegi ei tea enam kuhu minna,
kõik teed on kinni, sest ka Tammiku mõisa ja
Ridaküla juurde on meie väed jõudnud välja.

Ainult üks kant on veel vaba, kuid siit taga-
neda on raske — vähe kinnikülmanud soised hei-
namaad ja rabad ning tundmatud Alutaguse ürg-
metsad on takistuseks.

Nõu pidada pole aega. Ümber ragisevad
kuulipildujad ja püssid. Lääne poolt üle mägede
ilmuvad nähtavale meie vägede salgad, kes ahe-
likus jooksevad ühe kartulikuhja tagant teise
taha. Ühtki pauku ei julge punaste ratsasalk
lasta. Muist hüppavad hobuste seljast, heidavad
osa varustust maha ja jooksevad surmahirmus
alla metsa poole, muist ratsanikke kihutavad
paanilise hooga läbi võsa ja metsatukkade Jõh-
vi jaama poole. Paiguti on maapind metsaheina-
mail pehme, hobused vajuvad põlvini sisse, üks
neist jääbki Kose lähedal, praeguse Tiido Kul-
lese talu piires porri kinni.

Eestlased suures pealetungimishoos vaenlaste
ratsasalga põgenemist ei märka. Rängast jooks-
misest ja võitlustuhinast on nendelgi ridades
tekinud segadusi. Üht Allika talu juures metsa
ääres liikuvat salka peetakse punasteks ja ava-
takse sellele tuli. Õnneks selgub eksitus õigel
ajal; halbu tagajärgi sel aga ei ole.

Ilm on muutunud sulaks. Mõnelgi meie sõdu-
reist on riided üleni märjad, aga paksu rõivas-
tuse juures see ei tähenda midagi. Öhtu on käes,
ollakse väsinud ja söömata, aga kõigil on vaid
üks püüd hinges: edasi! Suurtükitali ja raketid
valgustavad taevakummi. Sompast on punaste
soomusrong taganenud juba Jõhvi alevi taha.
Nüüd on punaste vastupanu juba nõrk, püütakse
lahti hoida vaid üksikuid suuremaid teid Jõhvi

ümbruses. Öösel taganevad enamlased hirmsa
hooga alevist, kuna nad on kuulda saanud, et
meie laevastik on Vaivara rannas tugeva eest-
laste ja soomlaste dessandi maale saatnud. See
ebaõige teade levib kulutulena, kõiki täidab mi-
ngi otse painajalik hirm.

— Täna oleme veel elus, aga homme oleme
surnud, kuuldub enamlaste hädaldamist Jõhvi
jaamas. Kurat teab, mis nende „valgete“ sisse on
nüüd küll läinud, ei pea neid enam ükski vägi
kinni!

— „Isamaa eest väljas, mis muud. Said kor-
ra südame rindu, mine nüüd sõdi hulludega. Öö-
rahu enam ka ei anna...“

Kes punasõdureist veel vähegi jõuab, tormab
taganevale soomusrongile. Teised katsuvad jala
ja hobustel põgeneda. Taandumine on niivõrd
korratu, et keegi ei tea, kuhu minna või mis ette
võtta. Suur hulk püsse, laskemoona, granaate
loobitakse teede äärde maha. Igasugune side on
katkenud. Üksikud punased ei tea üldse tagane-
misest midagi, nad jäävad edasi Jõhvi alevisse.
Ka on samal ajal Järve mõisas (9 km Jõhvist
lääne poole) veel tugevad punaste väeüksused
sees. Ka neil pole esialgu aimugi Jõhvi saa-
tusest.

Punkt kell veerand üks 17. jaanuaril valla-
tavad 5. polgu osad Jõhvi. Alevisse asub vaid
2. roodu üks rühm — sellest arvatakse küllalt
jatkuvat niikauaks, kuni Sompast tuleb sisse
1. jal. polk. Nii saadavad siis meie osad ja puna-
sed selle öö Jõhvis ühiselt mööda, ilma et neil
üksteisest aimugi oleks.

Vahepeal on polk. Reek'il tekkinud kavatsus —
tungida oma väeosaga läbi Alutaguse põlismet-
sade Vassavere alt Vaivarasse ja Auveresse välja
metsateed mööda, mis Rikandi metsatalust välja
viib Viivkonda — umbes 25 km pikkune kitsas
rada põhjatu laane alustes kurudes. See on tee,
mida ei tunne kõik metsavahidki. Siit õnnestubki
polkovnik Reek'il oma mehed viia otse vaenlasele
seljataha, aidates nõnda vaenlase segipaiskami-
seks Vaivara all tõhusalt kaasa.

Nõnda siis juhtub, et samal ajal, kui Järve
külas, Ontikal, Kukrusel ja Toilas on tugevad
enamlaste löögisalgad sees ning Jõhvis kolavad
veel ringi vaenlase väeosade riismed, pole Jõhvis
enam üldse meie väeosi. Arvatakse nimelt, et ka
merekalda rajoon kuni Toilani on vaenlastest
puhas, — nüüd muud midagi kui edasi. Ainult
mõned üksikud kohalikud kaitseliitlased on sea-
tud valvele.

Kui punased oma täbarat seisukorda märka-
vad, pole neil muud teha, kui läbi murda meie
vägede rindest. Toila juures see neil õnnestubki,
kuna meie osadel ei ole tagalas liikuvaist vaen-
laste osadest aimugi. Samuti ei tea ka punased,
et Jõhvi meie meestest on nii tühi. Põgenetakse
aina üle väljade, heinamaade ja läbi metsade

Kukruse kaudu. Hiljem leitakse metsast surruksaetud hobuseid, purustatud vankreid ja mitmesugust muud moonat.

Jõhvi vabastamise kohta loeme kiriku kroonikast:

„Kellamees M. Tõnnov rutab kohe kirikusse, kõrvaldab pitseri ükselt ja paneb kiiresti kirikukellad helisema. Elanikud on veelgi poolenisti hirmunud ja kahtlevad. Küsitakse, kus see Eesti vägi siis on; enamlasi on hirmus palju, vahest tulevad veel tagasi? Kuna Jõhvi vallutanud väeosad on juba edasi liikunud, siis on kohal veel vaid 10 meest kohalikust kaitseliidust, kes siia on tulnud Kohtla-Võrnu kaudu. Teised ühes staabiga olid läinud Kiikla-Mäetaguse kaudu ja jõuavad kohale alles pärast lõunat. On õnn, et samal päeval Järve külast taganev enamlaste väeosa ei usaldanud tulla Jõhvi kaudu, vaid pööras Kukruse mõisa kohal mere ranna poole. Ka Jumal sõdis meie eest, täites vaenlaste südamed hirmuga, nii et nad sel rindel kuvi Narvani kuskil õiget vastupanu ei suuda avaldada... Nad on nälginud ja viletsad...“

Kirikukellad helisevad, kui viimased punaste põgenikud hiilivad minema Jõhvist ja meie väeosad järjest voorivad läbi alevi. Ükski punane pole enam seda väärtki, et talle keegi hakkaks pidama jahti, ja aegagi pole kellelgi selleks.

Jõhvi jõe äärest heinakuhjast siiski tabavad talunikud kaks lõdisevat ja sinisekstõmbunud punasõdurit. Üks nendest on haavatud õlast, teine kubemest. Nad on võikad oma veristes ja määratud sinelites, aukuvajunud silmadega.

— „Tapke meid ... jumala pärast! ... Tooge püss ja laske meid maha ... ärge aga ainult meid valgete kätte andke!“

Kramplikult hoiavad venelased kinni teineteisest.

— „Mis sõjamehed te's ise olete, kui enam püssigi pole ligi?“ küsivad talumehed.

— „Mis sõjamehed meie?... Väevõimuga kaasa tiritud. Küünte ja hammastega oleme kommuuna vastu, aga kes sellest küsib kas tahad või mitte, muudkui aga sõdi... Saime Sompa lahingus haavata... Tehke meile lõpp!“

— „Pole meile teie elunatukest tarvis,“ ütlevad maamehed, „ronige aga rekke, kui olete täitsa mehed, ei tee meie võimud teile miskit ... meie sõidutame teid Jõhvi ... saate haavadele plaastrit peale ja asi tehtud... Vingumine ja virisemine ei aita midagi.“

Kuna mehed ise ei jaksa end enam hästi liigutada, siis tõstetakse nad rekke ja sõit algab. Jõhvis seotakse neil haavad kinni ja viiakse nad varsti ühte Vaivaras vangilangenud enamlastega. Nagu pärast selgub, on mõlemad heinakuhjast leitud mehed pärit Narvast — potsepp Georg Tersen ja kojamees Aleksander Salmikov. Ja tõeliselt olidki nad enamlaste väkke võetud vägivallaga.

Nagu mujal, nij võttis nüüd Jõhviski elu tõusva suuna. Maa oli kord jälle vabastatud. See kõik täitis inimesed rõõmsa elevusega. Sõda Narva ja Pihkva rindel ei kohutanud enam kedagi. Ikka selgemaks hakkas saama tõsiasi: punasest pole õiget sõjameest, ta on vaid saagimees.

Kui tehti sõjateed...

See lugu juhtus 1917. aasta sügisel. Kuusik oli jätnud Venemaal raudteeametniku koha maha ja kolinud kodumaale isatallu, et siin oma rahva keskel arenevaid aegu kaasa elada ja mitte lasta end üsna hätta vajunud Sise-Vene oludel vintsutada. Külal oli ta nüüd suur mees. Raudteelase punasekandilist mütsi kandis ta edasi kõige mütsimärgiga, jutustas pikki lugusid venelastest üldse ja oma seiklustest nende keskel ning selle kõigega ta hakkas loomulikult kuuluma valla haritlaskonna ülemasse kihti. Oli ju olnud raudtee suurema kontori asjaajaja — see oli igatahes rohkem kui vallakirjutaja või tema abi. Sellest siis ka tuli, et kohaliku Haridusseltsi peo tagatipus korraldatud tegelaste lauas ta sattus vastumisi istuma sinna kuidagi külalisena sisse pugenud või sisse palutud kohal töötava teehitamise otrjadi (salga) ülema Nikitiniga.

See ametnik, kes külalude igavuses püüdis igat peoraasukest põhjani kaasa elada, oli enese välimuse löönud nõnda üles, et näis kõigiti suurena ja tähtsana. Kuna ta eesti keelt ei osanud, siis nõudis ta kogu laudkonnalt vene keele rääkimist. Kui enamik pikapeale läks jälle eesti keelele üle, parandas ametnikuhärra:

„Kas ma pole teile kompania või mis?“

Kuusikul, tsaari ja Kerenski riigiametnikul, see vene keel käis päris libedasti ning tema täitis otrjadi ülema soovi vene keele suhtes avaralt. Tal oli ka oma põhjus. Talus olid põllutööd lõpnud, tumenev tulevikuperspektiiv ei ergutanud just ettevõtlikkust ja talu ei annud niipalju taskuraha kui linnaamet — kas siin mitte teha selle ülemusega natuke tutvust ja kaubelda välja tabelipidaja koht. See ju hea amet — rända paevas korraks kõik töökohad läbi ja märgi

üles, kes on tööl ja kes ei. Ning nädala lõpul valmistada palgaleht. Selle kõige eest kuus 150 rubla. Ja seda kõike oma kodu külje all.

Sõjaväe ametnik Nikitin aga seletas, et neil on kõik ametimehed juba olemas, isegi rohkem kui vaja, ja seepärast kogu töö lähebki nagu õlitatult. Seda „po maslu“ sõna ta ütles küll nagu kõvasti kaheldes, kuid nii ta siiski väljendas. Lubas aga siiski hoolitseda ja vaadata. Kuusik aga mõistis, et ega loota ei maksa.

Kuid puuseppadelgi oli hea teenistus. Ikka oma 6 rubla päev esimese käe puuseppal, teise käe omal 5 rubla. Ja töö pole kunst — muudkui sillutada teed metsast maha võetavate noorte siledade mändidega.

Kui too peoõhtu lõppes, olid Kuusik ja Nikitin juba kaunis suured sõbrad. Nikitin isegi kauples ennast Kuusiku poole külle, kuid Kuusik ei mõistnud isegi, miks ta seda vene vormikandjat siiski oma kodus näha ei tahtnud...

Nii see siis jäi. Mõne päeva pärast Kuusik läks töösalka tööle. Tegi lätlasest kümniku juures kümneminutilise eksami esimese käe puuseppa kutse peale ja asus tööle. Seadsid metsadest mahavõetavaid paremaid mände üksteise kõrvale ikka nii, et ühel tüvi, teisel latv ja veel nii, et selle juures ei teki konarlust. Kroonu tee peab olema kõva ja sile.

Keskpäeval tuli ülemus tööd vaatama. Kuusik tervitas teda kui tuttavat, kuid uhke mundrimees oli natuke üllatunud, kõikus natuke kahevahel ja siis võttis Kuusiku tervituse vastu üsna jahedalt. Kuusik ei mõistnud hästi, kas ta ka kahjatses, et ta ühe esimese käe puuseppaga on peoõhtul ühes lauas istunud ja õige sõbralikult juttu ajanud, mis paiguti läks isegi nii intiimseks, et pihitis täielikult pika loo omast esimesest ar-

mastusest ja sellest teisest suurest, mis praegu väevab ta südant päris hirmsasti, sest pruut ei kirjutavat ja olevat andmeid, et seal Vladimiris üks teine kaasavarakütt ronivat nahast välja, et saada kallist Nastasjat endale... Kas ta häbenes seda või keelas seisus pidada isiklikku laadi tutvust kirvemehega — seda oli raske lugeda ta olekust, sest ta andis oma ratsahobusele piitsa ja sõitis minema.

„Nonoo,“ mõtles Kuusik, „sinusugune peab ennast ka uhkeks. Mulle on raha rohkem tarvis, kui sinu tutvust. Rahaga saab mõndagi, kuid sinu tutvus — eks seda pidin vastu võtma viisakusest. Oleks olnud sada korda parem, kui teid ühtegi poleks olnud seal meie peol oma rahva jalus ribelemas.“

See juhtumusekene tõi veel kord kõik meelde, mida see Nikitin sel peoõhtul jutustas. Seal ju tilkus laual ringi haisevat mettas aetud viina, mida venelame rüüpas isuga oma nähriva hingepiina uputamiseks. Ja siis läks ta vahvaks ja seletas, kuipalju maksab temale, puhtaverelisele venelasele maailm ja raha. „Ära oma tuhat rubla, oma tuhat sõpra,“ kuulutas Nikitin oma maailmavaadet ja andis ka viimaks mõista, kust tuleb see raha, mis on odavam kui sõprus.

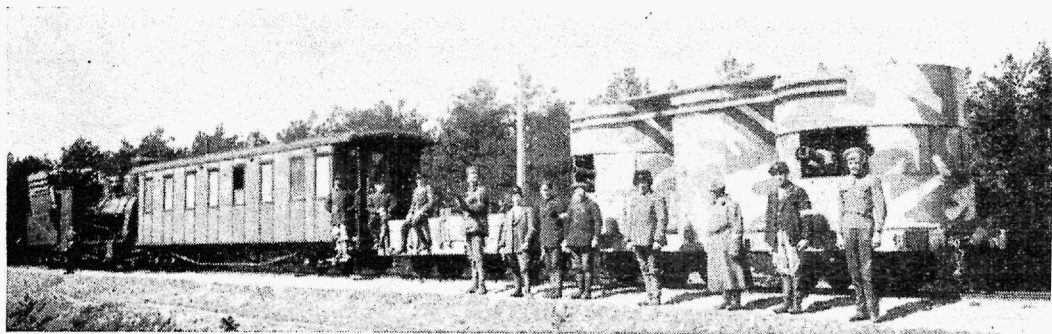
See kõik tuli Kuusikule meelde, kuid selles polnud midagi iseäralist. Sõjaaastad olid juba harjutanud nägema kõikjal seesugust asja ja eriti nüüd, kus võim jälle läinud uuele revolutsioonivoolule üle — nüüd polnud vist kusagil enam kedagi, kes oleks viitsinud vaadata kellegi näppudele.

Ja Kuusik nokitses oma kirvega edasi. Töö keskel käis alaline jutuvadin ning seletati poliitilisi programme, räägiti võimalikust sakslaste tulekust ja unistati mõisamaade tükkidest. Räägiti Tallinnas töötavast Maapäevast ja Eesti Asutavast Kogust, selle kandidaatidest ja kõigest muust. Kõik see ajajärgu kirju elu näis lainetavat kusagil kaugel, kuhu ulatub kuulama ainult aja-lehe kõrv — siin aga muud kui näksi puud, sest kroonu teeb teed kõvaks. Kas ikka taganemiseks? Seda ei sõandatud uskuda.

Kuid vahel jutuvaine pöördus ka oma olukorrale. Selleks andis põhjust see, et salgas teenis neli lätlast — kümnik Lazis ja veel kolm Koiva-tagust meest, kes tulnud kaasa salga endisest töökohast Lätimaalt. Vahel mõni läti tööline puudus päeva või kaks, kuid laupäeval sai kätte täispalga. Vahel puudus kümnik ise, kuid asetäitjaks oli lätlane. Ning vahel olid kohal kõik neli ja kõik mängisid kümnikku. Kamandasid oma lätipärasest vene keeles ühte ja teist,

Kartulite koorimine Soomusrong nr. 3 köögivagnis.

Meie kitsarööpmelisi soomusronge Vabadussõjas 1919. a.

vahel aga istusid kraavi kaldale rääkima oma Lätimaa asju.

See vahetegemine tegi meie meestele nagu öeldakse kuuma viha.

„Küll neil Riia päevavarastel on hea elu,“ urahtas mõni.

„Vaata, kus kuulus läti polk puhkab jalgu,“ täiendas teine.

„Nojaa, kui meie mees seda teeks, siis on lätlane turjal, et varastad kroonut, aga kui lätlane ise nii teeb, siis pole midagi, sest lätlane ise ongi see vene kroonu,“ seletas kolmas.

Tülikis siiski ei läinud, sest asi likvideeriti sel teel, et kui mõni lätlane istus maha või hakkas suitsu keerama, siis löödi kõik kirveninad seisu ja tehti sedasama järele.

Tülid aga tulid siiski mõni päev hiljem. Kui kümnik ise jälle kohale ei ilmunud, otsustati omavahel ta lätlasest asetäitjat mitte kuulata ja mitte väljagi teha. Mitteametlik ase kümnik ei olnudki nii väga norija mees, oli üsna vait, lõi alul mõne näksu kirvegagi, kuid taandus siis pikkamisi pealtvaataja ossa. Temale selles järeletegemine oleks asja ajanud liiga keeruliseks, sest töö oleks jäänud hoopis seisu, oleks nagu tekkinud tööseisak, seepärast võeti uus kümnik teisiti käsile.

„Ei, sina seal, lätlane või kes sa oled, hakka siit otsast kinni ja aita tösta. Mis sa muidu vahid,“ hüüdis üks puusepp lätlasele. Ja ta hääl oli seesugune, kus polnud aupakkumisest maikugi.

„Mina ei aita, kutsu teised aitama, mina olen siin teie kümnik,“ vastas lätlane.

Sellele järgnes kõva üksmeelne näer nagu tellitult. Ning siis hakkas langema pilkeid.

„Eestpoolt küll ei paista kümniku moodi,“ üteldi.

„Kümnik sa küll ei ole, ennem oled Riia pärjermeister.“

„Vahest oled Rooma paavst koguni?“

„Loe kümneni, kui oskad, siis kõlbad kümnikuks.“

Lätlane kees vihast, kuid harjumatuna omas osas ta ei osanud midagi ütelda ega eite võtta. Selle vastu teised kaks asusid seletama, et päris kümnik ikka tööpoolest jätnud tema enda asemele, et see on tõsi jutt ja tuleb kuulata sõna, muud midagi. Nendele aga seletati vastu, et võib-olla Kereniski jättis tema ka enda asemele — kõik võib olla, ainult meie pole sellest midagi kuulnud.“

„Aga mina ütlen seda teile,“ rõhutas lätlane.

„Ütled küll, aga sinu jutt on ühe tühipalja lätlase jutt, seda ei või uskuda.“

Lugu lõppes sellega, et ase kümnik läks minema. Talle hüüti järele, et jääd päevalgast ilma, kui tööle ei hakka, kuid lätlane lisas põlglikult samme juure. Tagasi ta sel päeval enam ei tulnud.

Tööd aga tehti hoolega edasi ilma kümnikuta. Kaks kohale jäänud umbkeelset lätlast oleksid küll vist palju maksnud, et aru saada, mida eestlased omavahel räägivad, kuid polnud teha midagi.

Teisel hommikul oli kümnik Lázis jälle kohal. Ta kõhatas, soris taskuis ja tõi sealtsiis välja valge lehekese. Ilma silmi tõstmata luges ta sellelt:

„Vallandatakse töölt järgmised töölised: Kuusik, Tamm, Nahk, Palu ja Kender.“

Seda olid lätlased siis öö jooksul valmis keetnud. Muidugi Kuusik kõige enne, sest tema ju oli kogu selle asja hing. Enese teada ta oli maailmas igasuguste töölistega jannanud küllalt. Oli näinud neid seesuguseid ja teistsuguseid oma Venemaa teenistuskohal, oli näinud habemikke ja habemetuid, pakse ja kuivetanuid, kösse ja lõngeseid, nohisevaid ja urisevaid ning see oli ainult juhus, et ta siia sattus ise natukeseks ajaks puusepa ossa. Kuid ega see veel kõik ei luba seda, et tehakse ülekohut ja untsu ja

et pannakse ninameheks igaüks, kes ainult on lätlane. Kui oled juba seesugune härra moodi mees, siis protesteerid...

Osa lahtilastuid jäi nõutuks, sest maata-mehel polnud tollal kusagilt võtta ligikaud-seltki sama tasuvat tööd. Mõni näis jäävat päris nukraks. Kuid Kuusik läks sõjakaks.

„Kelle korraldus see on?“ küsis ta küm-nikult.

„Olete lahti lastud ja ärge enam segage vahele,“ ütles kümnik.

„Ma tahan teada, kes mind lahti lasi?“

„Oma lõuad lasid,“ irvitas eila kümniku mänginud lätlane, kes kogu aeg kahju-rõõmus vaatas asja pealt. Kümnik aga pööras selja.

„Härra kümnik, palun üks sõna omava-hel,“ ütles Kuusik.

„Pole seal midagi kaubelda, võtke oma kolu ja kaduge.“

„Hea küll, kui ei tule, siis ma pean ütle-ma kõigi kuuldes, mis teie eila linna viisite ja kuhu müüsite...“

Kümnik pöördus ümber ja tuli rabatud sammul Kuusiku poole.

„Mis te ütlesite?“

„Kuulsite isegi. Ja nüüd — meie läheme sinna poe juure ja ootame seal lõunani. Teie lähete nüüd salgaülem Nikitini juure ja ütlete, et kui siin niimoodi talitatakse, siis kolme päeva pärast on arreteeritud tema ise, teie, härra kümnik, tabelipidaja ja kes kõik veel. See on päris kindel.“

Kuusik kutsus lahtilastud mehed kaasa ja sammus poe poole. Kümnik mangus Kuusikut tagasi, kuid see ei võtnud vaevaks taha vaadatagi.

Kaarte tagudes läks aeg ruttu lõunani. Mehed usaldasid oma asja Kuusiku kätte ja süvenesid kaardimängusse, Kuusik aga ootas Nikitini vastust. Kui seda ei tule, siis vaadaku see venelane, kuidas oma pattu-dega toime tulla.

Kuid viimaks käskjalg saabus. Teised mehed kutsuti töö juure, Kuusik aga Niki-tini juure. Hobusemees oli vastu saadetud.

Salgaülem oli lahkus ise.

„Kas istume teed jooma või?“

„Ei, tänan, ma arvasin, et õiendame siin selle asja ära.“

„Asja? Kas teile ei üteldud juba, et kõik on korras? See asi jah... Ah, see kümnik seal ka teeb igasugu pudru. Teate, mulle see mees ei meeldi sugugi. Aga, mis me sellest enam... Kas rüüpame klaasikese teed?“

Kuusik oli juba põhimõtteliselt valmis teed jooma, kuid hommikuses tülis sissevõetud kangus ei tahtnud kuidagi lahkuda. Seda kõike salgaülem luges ta näost ja jat-käs edasi:

„Ah need lätlased küll, nendega on iga-sugust pahandust. Mis seal töö juures siis õige sünnib, kuidas nad käituvad.“

„Käituvad salgas maksva korra järele muidugi, ega see ju teisiti saa olla. Aga see kord ise on... teie ju ise teate paremini, milline kord teil on.“

„Kes mulle kõigest räägib, vaadake, teie ei taha ka rääkida... Ja mis siin siis teha ja mida nõuate? Kõik on ju hästi. Peapesu nad said. Saadaks nad siit ära, aga nelja päeva pärast lõpeb siin töö juba hoopis. Kas maksab siis? Istume teed jooma.“

Siis rüübatü hulk tasse teed ja jutt kaldus jälle Nastasjale Vladimiri linnas. Endine poesell ja huligan Zelenov, olevatki see, kes ajavat tolele Nastasjale tolmua silma. Ja lahkumisel oli viimaseks sõnaks, et kui lät-lased midagi ütlevad, siis saatke neid... teate küll, kuhu.

Kuid seda õigust ei tulnud kasutada. Lätlased olid läinud nii viisakaiks, et Kuusikul päris häbi hakkas, et ennem ei osanud näha, kui hea süda peitub nendes Koi-va-tagustes meestes.

Ning kui nädalapäevad hiljem nad lahkusid — salk kogu vooriga, siis ei jäänud vimma kellegil järele. Olid ka mehed nagu ikka, tahtsid suurt härrat mängida, aga ei läinud korda. Mis seal teha, alati ei õnnestu. Aga teinekord ja teises kohas äkki vahest õnnestubki. J.

2. Jalaväepolgu 5. rooduga Vabadussõjas.

Van.-allohv. K. Malvere jutustuse järele A. Muda.

Astumine sõjaväkke.

1918. a. novembrikuu lõpul astusin vabatahtlikult 2. Jalaväepolgu 5. roodu. Rood asus siis Tartus Viljandi tänaval ühes suures, aia sees asuvas majas, vastu raudteed. Algul tuli vabatahtlikke roodu umbes 20 meest. Kuulutati välja sundmobilisatsioon. Varsti tõusis meeste arv roodu umbes 120-ni. Roodu ülemaks oli al.-kpt. Hans Matson (pragu kolonel Matsalo, 1. Diviisi staabi ülem), nooremaks ohvitseriks al.-ltm. Aleksander Parts (surnud mõne aasta eest), veltveebiks Jüri Nigul ja rühmaülemaks v.a.o. Mutlich (surnud pärast Vabadussõda).

Vaatamata raskele olukorrale oli 5. roodu meeste meelsus päris kindel. Meeleolu oli üldiselt ka sõjakas. Räägiti: läheme ja lööme punased Eestist välja.

Rindele.

Enne Tartu langemist 5. rood saadeti 19. det. 1918. a. punaste vastu Võru maanteele, Reola Valgekõrtsi juurde, et seal tõkestada punaste edasitungi Tartu poole. Punased asusid Reola mõisas. Nende arvu kohta teateid ei olnud. Oli pime ja meie viibisime ruumes, kui korruga läheduses kostsid püssipaugud ja pimedusest kostsid hääled ja kisa. Al.-ltm. Parts käsutas mehed ahelikku, kraavi kaldale põllule. Õõ oli kottpime. Näha polnud midagi. Kõik jäi jälle vaikseks. Olime olnud ahelikus umbes pool tundi, kui al.-ltm. Parts hüüas, „Poisid, kes tahab minna luuresse ja vaadata järele, kus on punased ja mis seal ees üldse on.“ Kuna keegi selleks soovi ei avaldanud, siis teatasin, et lähen. Kaaslaseks tuli minu tuttav ja sõber. Läksin oma kaaslasega teed mööda Reola mõisa sihis. Tee oli meile juba tuttav varemast ajast. Saime minna umbes kilomeetri, kui jõudsimme lohku, kus tee ääres kasvasid suured pajud. Seal jäime kuulatama, kuid midagi erist meie ei kuulnud. Oleks küll olnud kuulda nagu jalgade astumist, kuid midagi kindlat ei võinud arvata. Ka ei olnud kottpimedas midagi näha.

Langemine punaste kätte.

Kui saime veel minna edasi mõned sammud esimese paju juurest, hüppasid puude juurest pimedusest hulk mehi välja ja piirasid meid ümber. Mehed osutusid punasteks. Püssimehed asusid meie ümber ja algas meie teekond Reola mõisa poole. Punased olid lätlased ja eestlased. Mõisas meid kuulati kaks korda üle. Päriti järele kui suur on meie väeosa, kes juhid, kus asub Balahovitš, palju on sõjaväge Tartus jm. Rääkisime,

et meid saadeti linnast välja maanteed mööda. Oli pime ja kui rood peatus, siis otsustasime ületulla punaste poole, kuna meie „valgeid“ ei tahtnud teenida. Selle jutuga lootsime pääseda mahalaskmisest. Reolas meid hoiti kinni üks päev. Järgmise päeva õhtul kell 10.00 meid toodi linna. Vange oli neli meest, kaks meest olid ühest teisest roodust. Omavahel rääkida ei lubatud. Tartusse jõudes meid kõiki viidi punaste staapi (praegu Kriminaalpolitsei ruumid, Gilde tän. 10). Seal olime vahi all umbes nädal aega. Mind kuulati üle veel mitu korda. Jäin kindlaks oma esialgse seletuse juurde. Punased pinnisid, miks ma ei anna andmeid Eesti vägede kohta. Vastasin, mida ma ikkagi võin teada, kui olin teenistuses vaid lühikest aega. Viimaks punased lasksid mind vabaks pärast jõulupühi.

Vabaduses punaste valitsuse all.

Elasin Ropka mõisas oma isa juures. Ka kaaslane elas samas mõisas. Saime temaga ka vahetevahel kokku, kuid üldiselt hoidusime kokkuputumisest ja rääkimisest, sest punaste väeosa asus korteris mõisa ruumes ja meid oleks ehk pandud tähele. Punased kuulutasid välja mobilisatsiooni. Kuulusin ka mobilisatsiooni alla. Mind võeti vastu punaväkke, kuid lasti koju kuni edaspidise korralduseni.

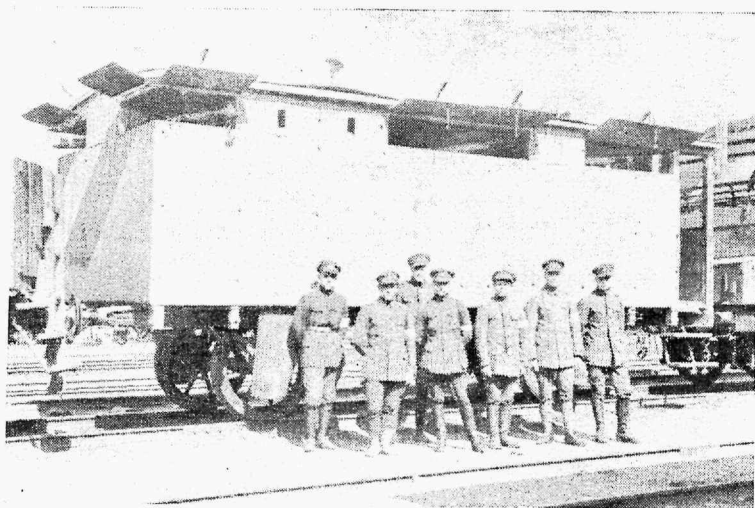
Elasin isa juures edasi. Hoidusin mõisas kokkuputumisest punasõduritega. Tartus võis käia ainult päeva ajal, kuna õhtuti oli see takistatud. Linna ma aga ei läinud, sest ei tahtnud endale tõmmata tähelepanu.

Meie kinniistumise ajal oli meie vanemate juures mõisas toimetatud läbiotsimisi, kuid ei leitud midagi, mille põhjal meid oleks saadud süüdistada. Enne teenistusse astumist ma ju mõisas ei elanud. Tulin umbes kuu aega enne sõdu Venemaalt kodumaale ja astusin teenistusse ühe sepa juurde maal, kodust eemal. Seepärast ka mõisa rahvas ei teadnud minu teenistusse astumisest vabatahtlikuna.

Uuesti Eesti sõjaväes. Väejooksus süüdistatuna.

Kui eestlased võtsid ära Tartu ja punased taganesid Valga ja Võru sihis, siis antud korralduse põhjal kõik, kes olid jäänud maha oma väeosast Tartust taganemise juures, pidid ilmuma Tartu komandantuuri. Ilmusin koos oma kaaslasega.

Komandantuuris võeti meid vahi alla ja saa-

Meie soomusrongi kuulipilduja vaguneid Vabadussõjas.

deti Lembitu kasarmusse. Meid süüdistati väe-
jooksus. Seletasin ülekuulamisel, et sattusin van-
gi punaste kätte, kui mind koos teise mehega
saadeti luurele Reola mõisa sihis.

4—5 päeva pärast saime vabaks.

Uuesti rindele.

Läksin kodust isa juurest läbi ja sealt 5. roo-
dule järele, kes asus siis Luunja mõisas. 4—5 päe-
va pärast liikus rood Kriimanni mõisasse, kus
peatasime kuni järgmise päeva hommikuni. Pu-
nastega kokkupõrkeid meil veel ei olnud. Krii-
manni mõisast rood liikus välja varahommikul
kella 06.00 ajal Korista (Kurista) mõisasse, kus
oli lähike peatus ja siis liikusime edasi Ahja mõi-
sasse. Punased asusid umbes 1 km kaugusel. Ahja
mõisas anti 5. roodule käsk Kärša kõrtsi ära-
võtmiseks ja punaste väljalöömiseks Akste kü-
last. 5. roodu pidi abistama 7. rood. See oli 28.
jaanuaril 1919. a.

5. rood asus ahelikku umbes kella 10.00 ajal
ja siis liikusime ahelikus müveerul kuna puna-
sed olid all meie ees metsas. Punased avasid meie
aheliku pihta püssi- ja kuulipildujatule, millele
meie vastasime omalpoolse tulega. Viimaks vai-
kis punaste laskmine ja nad kadusid metsa. Sel-
le järele saadeti luure välja, et selgitada kuhu
jäid punased ja kas on võimalik liikuda edasi.

Läksin vabatahtlikuna luuresse, kaaslasid tuli
kaasa neli meest. Rood jäi ahelikku edasi.

Läksime metsa üürde esimeste majade juur-
de. Sealt pärisime teateid punaste liikumise ja
arvatavate asukohtade kohta. Saime teada, et
üks osa punastest olla tahtnud üle tulla meie
poole, kuna teine osa jälle keeldunud tulemast.
Edasimõeldes tulid meile vastu ilma püssideta 10
punaväelast, kes teatasid, et eelpool on umbes

200 punaväelast ja vooorisad,
kes kõik tahavad üle tulla eest-
laste juurde. Mehed olid vene-
lased. Liikusime ettevaatlikult
edasi ja jõudsimegi vangienda
tahtvate punaväelaste juurde.
Punaväelased olid ladunud oma
püssid kahele reele koos laske-
moonaga ja ootasid. Üks ree täis
oli käsigranaate. Käskisin puna-
väelastel liikuda koos meiega.

Ahja mõisas andsin vangid
ja voori üle ja liikusin üksinda
roodule järele, kes oli vahepeal
asunud edasilükkuma, et jõuda
Moisekatsi (Mooste) mõisasse,
kus oli ettenähtud ööbimine.
Roodu jõudsin keskööks. Tei-
sed minuga kaasasolevad luu-
remehed läksid punaseid Tar-
tusse viima.

Järgmisel päeval rood liikus Moisekatsi mõi-
sast edasi Veriora sihis ja jäi öökorterisse Võu-
külla.

Hommikul liikusime küüthobustel Veriora
mõisasse. 5. roodul punastega kokkuputustumist ei
olnud, sest 6. ja 8. roodud olid löönud punased
Veriora mõisast välja.

31. jaan. 1919. a. liikus 5. rood küüthobustel
Verioralt edasi ja peatus Niitsiku külas patarei
kaitseks. Seal sõime lõunat ja siis liikusime jäl-
legi edasi koos patareiga Kahlva külla, kus sam-
muti olime patarei kaitseks. Seal tuli kaks punast
meie juurde, kes olid äraeksinud. Ühel neist oli
külm jalad ära võtnud ja tema jäeti külla, kuna
teine saadeti II pataljoni staapi. 1. veebruari
hommikul 5. rood liikus edasi koos patareiga lä-
bi Orava mõisa Petseri sihis. Jäime peatuma
Marga külla. Sealt liikus 5. roodu poolroodu eda-
si põhja pool Võru—Petseri raudteed läbi metsade
Suur-Kolodovitsa külla. Sealt tulime tagasi ja
jäime peatuma ühte külla, kus ööbisime kooli-
majas. (Küla nimi ununenud). Punastega meil
kokkuputeid ei olnud.

4. veebr. 1919. a. I pataljoni roodud teotsesid
Petseri vallutamisel. Ka II pataljoni roodud lii-
kusid edasi Petserisse. 5. rood jäi Petserisse pa-
tarei kaitseks, 6. ja 7. rood läksid lõuna poole
Petserit. II pataljoni staap jäi Petserisse.

5. rood asus Petseris vist neli päeva. Selle aja
jooksul mehed said endid korraldada ja hästi
väljapuhata. Meeleolu oli hea, sest Petseri võt-
misega meie väed olid saavutanud suure edu.
Meie asemele tuli Petserisse 7. rood.

Lahingud Irboska alevi valluta- miseks.

5. rood asus sõjakäigule Irboska sihis. Liiku-
sime küüthobustel; ööbisime mitmes külas. Pu-

nastega roodul kokkupõrkeid ei olnud. Viimaks jõudsi 15. veebr. 1919. a. umbes kella 10.00 ajal Mõla külla, mitte kaugel Irboska alevist. Punased olid läinud välja külast enne meie külla jõudmist. Kohe otsisime küla läbi ja saime kätte mõned punased, kes olid jäänud maha oma väeosast; saime ka püsse ja laskemoona. Mõla külast liikusime edasi ühte väiksemasse külla ja sellest veel edasi järgmisesse suuremasse külla, mis oli vist Konetska küla. Seal saime teada, et punased asuvad küla taga all orus. Tulime tagasi Mõla külla. Valvepostid pandi välja ümber küla, kuna mehed asusid majadesse sooja, kus suikusid täies varustuses, et olla valmis iga minut lahingusse tormamiseks.

16. veebruaril 1919. a. varahommikul punaste patarei hakkas pommitama Mõla küla ja sellest vähe eemal asuvat väikest küla, kus asusid meie valvepostid. Pommitamise ajal 5. rood asus ahelikku poolringina küla ette, kust poolt oli oodata punaste pealetungi. Pommitamisest läksid põlema mõned majad. Inimesed jooksid põlevatest majadest välja ja karjusid appi, sinna sekka kostis veel naiste ja laste nuttu, samuti jooksid ringi küla majade vahel loomad, keda oli aetud välja põlevatest lautadest. Oli õudne kõike seda näha ja kuulda. Meie ei saanud appi minna, sest oli karta punaste pealetungi. Mind ja neli teist meest saadeti pommitamise ajal väiksemasse külla valvesse. Asusime küla juurde oru kaldale. Pommitamine kestis umbes kaks tundi. Siis kuulsiime laskmist juba endi seljataga. Varsti jäi vaikseks ja siis meie nägime umbes 500—600 sammu kaugusel punaste suurt ahelikku, kes haaras Mõla küla hobuserauakujuliselt. Punaseid oli väga palju. Kogu väli mustendas neist; neid võis olla kuni 3 roodu. Jooksime kõigest jõust tagasi Mõla külla, kust eest leidsime ainult rooduülemä mõne mehega, kuna kõik teised mehed olid jooksnud laiali. Külast väljaviiv tee oli punaste raskekuulipilduja tule all, sealt kaudu edasi minna ei saanud. Murdsime maha aedu ja tegide endile teed majade vahel, et ka põgeneda

päästvasse orgu, kuhu ei ulatunud punaste kuulid. Olime kapten Matsoniga viimased taganejad külast. Olime juba peagu sissepiiratud, vaid ainult oru kaudu oli veel võimalus pääseda. Org asus otse küla kõrval ja toda orgu mööda siis algas meeste põgenemine Petseri poole. Oru kaldal, minust ja kapten Matsonist umbes 40—50 sammu kaugusel lõhkes üks punaste granaat, mille lõhkemine kiskus tükkideks ühe meie mehe. Kui ta oleks jõudnud veel edasi kümme sammu, siis oleks pääsnud orgu. Mina ta nime ei teadnud, oli teisest rühmast. Nagu hiljem selgus, oli roodust jäänud teadmata kadunuks viis meest. Nähtavasti surmasaanud sõdur oli üks neist viiest. Üks kadunuist põgenes tagasi sõjavangist hiljem, kuna ühe sõduri võtsime vangiks koos punastega maikuul 1919. a. Vastseliina ümbruse lahingutes. Haavatutena kaotas 5. rood viis meest. See oli 5. roodul esimene suurem ja kaotusrikkam lahing punastega.

Orus läksin rooduülemast lahku. Rühmad olid läinud külast põgenemisel segamini. Jooksin suurema osa meestega orgu mööda edasi. Viimaks jõudsiime välja raudtee äärde. Raudteel liikus soomusrong Irboska poole, kuid meie ei saanud kindlaks teha, kas see oli meie või punaste oma. Siis pöördusime Petseri poole. Liikusime läbi metsade ja soode kuni jõudsiime Petserisse. Oli juba õö. Petserisse kogunes rohkesti roodu mehi. Olime surmani väsinud ja kogu päev söömata. Oli ju ka 40 km maha käidud lumes ja külmas. Saime ainult vähe aega puhata, siis anti käsk kohe minna tagasi oma roodu, mis pidi asuma Koselki külas, Petseri—Irboska maanteel. Jõudsiime tagasi roodu hommikustjagu ööd 17. veebr. 1919. a.

Meil ei olnud kuigi palju puhkeaega. Hommikul punased tungisid jälle meile suuremate jõududega kallale, kuid lõime tagasi kõik nende pealetungid. Ei saanud me puhata ka sel ööl. Oli oodata punaste uut pealetungi, mispärast kõik pidid olema valvel. Luurajad saadeti välja ja peeti ühendust naaberroodudega. Meist paremal asusid 7. roodu rühmad Litina külas. 18. veebr. öösel

Väljapatarei nr. 13 Lätimaal Ruhja lähedal Kaln-Krogi juures positsioonil aprillis 1919. a.

umbes kella 03.00 ajal punaste suured ahelikud tungisid kahest küljest meie küla peale. Meie 12. rood ei pidanud kuigi kaua vastu ja taganes külast välja. Selle roodu taganemisega sattus segadusse ka 5. rood ja taganes külast välja. Asusime paar kilomeetrit tahupoole ühte külla, kuid ka seal ei olnud meil püsi, vaid tuli taganeda Petseri poole. Viimaks jäime teatuma Väike- ja Suur Beresnjudi külladesse. 3. rühm asus al.-ltn. Partsi juhtimisel Väike-Beresnjudi külla, kuna roodu teised rühmad asusid Suur-Beresnjudi külla. Vasakul meist asus Smolina külas 11. rood, paremal pool 5. roodu Bobkova—Lebedõ külas asus 7. roodu üksusi. Pataljoni staap asus Rizova külas. Seega sel päeval olime taganenud umbes 7—8 km. Säärased ebaõnnestumised kippusid alla viima meeste meeleolu, kuid kui jäime peatuma mõneks ajaks ja punased enam nii aktiivselt peale ei tunginud, siis tõusis meeste meeleolu jälle ja muutus endiselt sõjakaks.

Petseri kaitselahingud.

Olime olnud kohal vist kaks päeva, kui punaste ahelik tungis kallale meie rühmale. Nad olid tulnud sood ja võsastikku mööda nügematult meie külla alla välja. Kui valve teatas sellest, siis olid punased veel vaid umbes 100 sammu kaugusel. Jooksime välja oma kohtadele. Punased ronisid kaldast ülesse. Avasime püssi- ja kuulipildujatule. Punased ei kannatanud välja meie tuld ja taganesid võsastikku. Neid sai väga palju surma ja haavata. Osa raskelthaavatuid saadi kätte. Punased olid eestlased. Meil sai haavatu kaks meest.

Külas oli ainult üks terve maja, milles võis leida varju külma eest. Muu osa külast oli varemetes. Külla olevat mahapõletanud sakslased okupatsiooniajal mingisuguseks kättemaksuks. Kaitsesituatsiooni organiseerisime põlenud majade müüride taha.

Ehli oli võrdlemisi vaikne. Meie igapäevane tegevus seisis valve pidamises ja luure toimetamises, samuti ka sidepidamises naabritega.

Majal, milles elasime, oli üks punaste poolses küljes, mispärast olime sunnitud punaste poolt tuleavamise ajal majast väljaminema akna kaudu. Meid oli rühmas umbes 40 meest. Ruumi oli niivõrd vähe, et meie ei saanud isegi korralikult pikali heita. Olime kui silgud püüti külmutud. Magasime täies varustuses, sest lahtiriidetuda ei võinud, kuna pidime olema valmis iga minut lahingusse astumiseks. Rõivastes ja kitsas ruumis magamisest tekkisid meelele täid. Need ei andnud meile rahu ei päeval ega ööl.

Söögi järele käisime naaberkülas. Supikatel ei saanud sõita meie juurde. Iga kord kui supikatel katsus tulla punaste patareid avas tule selle pihta. Söögi järel käisime õhtupimeduses.

27. veebruaril õhtul punaste pealetungi sur-

vel 7. ja 8. rood taandusid, mille tõttu 5. roodu parem tiib jäi kaitseta. 5. roodu rühmad olid sunnitud taganema pataljoni staabi juurde Rizova külla. Ka 5. roodu 3. rühm tuli ära Väike-Beresnjudi külast.

Sama päeva õhtul taganenud roodud korraldusid vastulöögi andmiseks, et kaotatud külad tagasi võtta. Abiks tulid 1. ja 9. rood. Öösel vastu 28. veebruaril 5. ja 7. rood tungisid Rizovast Bobkova ja Lebedõ külladesse, mis olid vabad punastest. Neist paremal tungis peale 1. rood. Lebedõ külast tormasime „hurraaga“ Truba küllasse ja võtsime selle ära. Küla pärast oli meil väga äge lahing. Punased panid väga visalt vastu. Truba külast tormasime Borkanova küla peale, kuid meid võeti sealt vastu marulise püssi- ja kuulipildujatulega. Nähtavasti punased olid saanud üle esimesest üllatusest ja olid juba koondunud endi jõude ja toonud juurde abiväge. Abiks tulid 9. roodu kaks rühma, nende abil tormasime uuesti Borkanova küla peale. Punased panid veelgi väga visalt vastu, kuid lõpuks meil läks korda hommikuvalguses tormata Borkanova külla. Küla võtmisel 5. rood sai ka mõned vangid. Ühe vangi tõmbasime välja kaevust. Vang oli sattunud raketeta kaevu põgenemisel.

Borkanova külast 5. rood tuli tagasi oma endistesse asukohtadesse Suur- ja Väike-Beresnjudi küllades. Teised pealetungist osavõtnud roodud läksid edasi. 1. märtsi varahommikul pimedas, punased hakkasid pommitama meie seisukohti. Pommitamine kestis kuni õhtuni, siis punased tungisid peale ja sundisid meid taganema Väike-Beresnjudi külast. Vastupealetungiga võtsid nad küla uuesti tagasi. Meile tuli abiks üks rühm 9. roodust. 9. roodu rühm jäi valvesse meie asemele ja meie asusime oma rühmaga puhkusele üheks ööks Rizova külla. Järgmise päeva hommikul asusime tagasi Väike-Beresnjudi külla. 9. roodu rühm läks minema. 3. märtsil 5. roodu 3. rühm taganes välja Väike-Beresnjudi külast ja asus Rizova külla. Rühm taganes ilma et punased oleksid sundinud seda tegema, kuid see oli tingitud meist vasakul asuva III pataljoni roodude taganemise tõttu, mille läbi punased mõndusid meist ja hakkasid seljatagust ühvardama. Ka Suur-Beresnjudist lahkus üks rühm ja asus kaitsma Bobkova ja Lebedõ küllasid. Suur-Beresnjudi külla jäi ainult üks rühm 5. roodust. Vasakule meist asus 8. rood Herkova ja Jandovina külladesse, kust pidas sidet raudtee piirkonnas asuvate III pataljoni osadega.

Järgmised paar päeva olid rahulikud. Kestis ainult vastastikune luuretegevus.

6. märtsi õhtul punased algasid pealetungi kella 18.00 ajal 5. roodu rühmale Bobkova ja Lebedõ küllades. Punaste suure ülekaalu tõttu 5. roodu rühm taganes välja Lebedõ ja Bobkova külladest ja asus Rizova külla.

Järgmisel päeval abiks tulnud 1. roodu abil võtsime tagasi endised seisukohad. 5. roodu rühmad asusid Rizova ja Suur-Beresnjuki külla. Bobkova ja Lebedõ küladesse ja edasi paremale asusid 8. roodu rühmad. Vasakul Petseri—Irboska maanteele asus 7. rood. Siis oli jällegi paar päeva vaikust ja rahulik olukord. Luureandmeil punased hakkasid jälle koondama omi jõude, et uuesti võtta ette kallaletungi meie asukohtadele ja murda läbi meie kaitseliin Petseri suunas.

Petseri mahajätmine.

10. märts oli meie 5. roodule ja II pataljonile kibedaks päevaks. Punased olid vahepeal asunud juba Väike-Beresnjuki külla ja samuti sundisid taganema meie roodu rühma Suur-Beresnjuki külast. Punaste ahelikud tungisid kahest küljest

pommitama meie pataljoni roodude seisukohti. Samal ajal ilmusid punaste ahelikud meie seisukohtade ette. Punaste pealöökk oli suunatud meist vasakul asuva 7. roodu pihta Bulatnova külas, sest ka eelmisel päeval oli punastel edu, 7. roodu rutulise taganemise tõttu. Ka sel päeval 7. rood ei pidanud vastu punaste survele ja taganes Petseri poole. Samuti olid taganemas paremal asuvad 8. roodu rühmad. Seega jäid 5. roodu rühmad jällegi punaste haarata kahelt poolt küljest. Kõige pealt sattus tule alla vasakul asuv rühm, keda ühvardas ümberpiiramine, mille tõttu ta taganes üle Tsiivikova külla, ühtlasi koos taganesime ka meie oma rühmaga Tsiivikova külla. Meie rühma taganemisega pidid ka teised kaks rühma 5. roodust taganema välja Herkova külast ja nad asusid Gorelõi-Rei külla. Ka nendes külades me ei suutnud enam tagasi lüüa punaste

Sakala Partisanide Pataljoni operatiiv-staap Laura mõisas suvel 1919. a.

Rizova küla peale. 5. roodu rühmad taganesid välja, ainult 5. roodu 3. rühm jäi külla viimaseks ja avaldas seal väga visa vastupanu punastele. Viimaks kui nägime, et punased olid möödunud meie külast ja nende ahelikud ähvardasid meid peagu ümberpiirata, siis taganesime ja asusime Herkova külla. Pealetungivaid punaseid oli väga palju, umbes üks pataljon, üle 400 mehe, Võru- ja Virumaa mehed. Punased tungisid peale mitmes ahelikus ja kandsid suuri kaotusi, kuid nende ülekaal oli siiski väga suur. Teised naabriroodud, vasakult 7. rood ja paremalt 8. rood, olid taganenud juba palju varem kui 5. rood. Selletõttu pidi ka 5. rood taganema, et mitte punastele jääda saagiks.

Kaotasime selles lahingus haavatutena vist seitse meest ja üks mees sai surma.

Herkova külas saime asuda paigal ainult ühe öö. Juba varahommikul punaste patareid hakkas

ülekaalus jõudude pealetungi vaid taganesime Petseri külje alla Podavalitsõi külla, milles organiseerisime vastupanu punastele, et neid mitte lasta tungida Petserisse. Hoidsime punaseid tagasi umbes kella 18.00—19.00, siis taganesime välja külast ja liikusime uutele seisukohtadele lääne poole Petserit, umbes 10 km. Kella 21.00 ajal jõudsim 5. roodule asukohaks määratud Küllatova (Külitina) külla. Seega langes Petseri punaste kätte. Petseri olime sunnitud ära andma selle tõttu, et III pataljon põhja pool Petseri—Irboska raudteed ja raudtee piirkonnas oli punaste poolt löödud taganema ja sellega ühtlasi punased pääsesid haarama Petserit meie seljatanguses. Siis ei võinud ka II pataljon enam püüda oma seisukohtadel. Üheks põhjuseks oli veel ka see, et meie mehed olid vähemases ja väsimatud alalisteh lahingute tõttu, kuna punased olid suures ülekaalus nii jalaväe kui ka suurtükiväe poolest.

Küllatova külla asudes oli meist vasakul 12. rood Seretsova (Serebtsova) külas ja paremal 8. roodu rühm Kasakova külas. Meie seljataguses reservis asus 7. rood Rookina (Roikina) külas, samas külas asus ka II pataljoni staap. Juba järgmisel päeval, s. o. 12. märtsil, punased ilmusid meie piirkonna ees asuvaisse küladesse: Pogiblova (Tiirhana), Usvadi ja Zaharina külad.

Küllatova küla lahutas org kaheks osaks. 5. roodu 3. rühm asus küla väiksemasse ossa, üle oru, punaste poolsesse külge, kuna teised 5. roodu kolm rühma ausid küla suuremasse ossa, poolseljataha 3. rühmale.

Rühma mehed korraldasid endile korraliku vastupanupositsiooni küla aedade ja kivide tahu. Valmistasin oma kergekuulipilduja „Lewisile“ korraliku laskepessa ja kaitse kividest. Meie rühm oli valve seisukorras. Kõik mehed olid täielikult rõvastatud ja püssid käepärast. Nii ka magati. Valvepostid pandi välja umbes 200—250 meetri kaugusele küla ette. Üks valvepost asus külast eemal asuva rehe all.

Rühmast mehed käisid iga päev luuret pidamas punaste asukohtade piirkonnas, päämiselt Veretino ja Pogiblova (Tiirhana) külade juures. Luurajatel oli ka kokkupõrkeid punaste luurajatega.

14. märtsil läksin kaaslasega Serebtsova külla küüthobuseid otsima. 12. rood oli lahkunud nimetatud külast tahapoole. Ühtlasi oli minu kohuseks luure toimetamine. Sõitsime küüthobusega. Kaasa võtsin ka oma kergekuulipilduja „Lewis'i“. Kell oli 09.00—10.00 vahel. Serebtsova küla oli punastest tühi. Hobuse ja ree sain, kuid kõik hobuseriistad olid ära peidetud. Jätsin kaaslaste välja valvesse, seniks kuni leian hobuseriistad ja hobuse ree ette rakendan. Selle aja sees, kui olin hobuseriistu otsimas teine mees jooksis ütlemu, et punased on juba küla juures. Punaseid oli umbes 20 mehe ümber, neil oli kaasas ka üks raskekuulipilduja ja nad olid külast eemal veel umbes 250 meetrit. Jätsime hobuse sinnapaika, istusime rekke ja kihutasime külast välja. Punased avasid meie pihta püssitule, kuid meid päästis teekäänak ja seda varjavad majad. Külast välja jõudes punased avasid meie pihta juba raskekuulipildujatule. Lamasin kõhuli reel, mina ajasin hobust, kaaslane laskis vastu punastele. Kuulid vingusid kogu aeg meie ümber, kuid need meid õnneks ei tabanud. Kui jõudsimme võssa, siis avasin sealt ka omapoolse kergekuulipildujatule punaste pihta. Hiljem rege järele vaadates sellel oli palju kuuli jälgi. Ka hobune sai reiest kergelt haavata. Meie edasisõit oli väga riskantne. Kaaslane soovitas hobust maha jätta ja ise põgeneda. Mina ei olnud tema ettepanekuga nõus, kuna ei tahtnud hobust jätta punastele, sest hobusegu oli pealegi kergem põgeneda kui julu

ja sealjuures kanda kergekuulipildujat. Jala oleksime kindlasti jäänud punaste kätte. Riskisime sõita punaste tule all. Läbi võsa sõitsime tagasi rühma.

Sama päeva õhtul 3. rühm käsutati terves koosseisus luuresse Pogiblova külla. Algul liikusime lagedat välja mööda, siis pöördusime metsa ja läbi metsa küla juures kasvavasse võssa, mida mööda liikusime kuni külani. Nägime punaseid liikumas külas. Meil oli ülesandeks ka vange võtta. Punaste valvepost oli olnud nähtavasti metsas, sest jäljed läksid metsast külla. Külas tekkis liikumine ja jooksmine. Siis punased avasid meie pihta püssi-, kuulipilduja ja šrapnellitule. Avasin ka omast kergekuulipildujast tule küla pihta. Lõpuks ei jäänud meil muud teha kui taganeda tagasi metsa ja sealt kaudu oma asukohta. Rühmal kaotusi ei olnud.

3. rühm toimetas alaliselt luuret Veretino küla sihis; selles külas ei olnud punaseid. Seal käisid nii meie kui ka punaste luurajad. Kui meie läksime küla ees asuvasse metsatukka, siis sealt oli näha punaste liikumine Ulanova külast Veretino külla. Punaste valvepost asus külast eemal üksiku talu juures. Kui punased tulid Veretino külla, siis meie avasime tule nende pihta, kuid sedasama tegid ka punased meile, kui meie luure üksikud Veretino külla.

Päevad möödusid alalises valvelolekus. Need olid väga rasked päevad. Punased kahe nädala jooksul süiski pealetunge ei korraldanud. 25. märtsil punased korraldasid oma esimese suurema pealetungi meie külale meie väljalöömiseks

Olin rühmas valvekorras. Oli hommikustjagu ööd. Tukkusin laua juures ruumis. Minu ees laual oli kergekuulipilduja „Lewis“ laskevalmis. Korraga kuulsin väljast püssipauku, mis oli valveposti märguandeks punaste pealetulekul. Hüppasin üles ja tõmbasin ukse lahti. Nägin kuidas punaste ahelik liikus püsti Veretino küla poolt ja ligines külale. Karjusin „Poisid, punased juba küla juures.“ Haarasin kergekuulipilduja laualt, jooksin välja ahelikku ja avasin tule. Punased liikusid püsti, esimese aheliku taga oli veel teine ahelik. Punaste ahelik oli umbes 200 meetri kaugusel külast. Nähtavasti valveposti mehed ei olnud punaseid varem silmanud, kui nad jõudsid välja valvepostini. Valvepostil olevail õnnestus süiski jõuda külla. Väheajase laskmise juures kergekuulipilduja läks rikki ja lakkas töötamast. Jooksin ahelikust tahapoole orgu ja orgu mööda eemale punaste tule piirkonnast, et seal parandada kuulipildujat. Kaasa tulid ka kaks minu abilist. Jooksu peal tahu vaadates nägin kuidas punased ronisid üle aedade majade juurde, kus asusid meie mehed, kes jäid enam-vähem kõik oma kohtadele ja panid visalt vastu. Nad olid isegi käsitsi läinud punaste kallale.

Üheskoos võtsime Lewisi lahti ja parandasi-
me ära. Võtsin jällegi kuulipilduja selga, kuid
meie ei läinud enam tagasi oma endisesse asu-
kohta, vaid ronisime orust välja ja siis võsasti-
ku kaudu punastele külje peale. Avasin kuuli-
pilduja tule punaste pihta pool seljatagant.
Külgtule mõjul punased sattusid suurte sega-
dusse ja hakkasid tagasi jooksma Veretino küla
sihis. Hoidsin jooksjaid tule all. Punased jät-
sid maha üle 20 surnu, kuna vangidena saime
haavatuid. Sõjasaagiks saime püsse, laskemoo-
na, mitmesugust varustust, ühe raskekuulipildu-
ja ja ühe hobuse reega. Hobusel olid jalad pu-
ruks lastud ja selle lasime kohe maha.

3. rühmal kaotusi ei olnud. Teised rühmad,
kes tulid appi 3. rühmale ja liikusid üle oru,
kaotasid surnutena 2 ja haavatutena 9 meest.

Selle lahingu järele punased jätsid meid
rahule mõneks päevaks.

28. märtsi õhtupoolel 7. rood vahetas ära 5.
roodu Küllatova külast. 5. rood asus puhkusele
seljataha, pataljoni staabi juurde, Rookino kül-
la. Seal saime puhata ja hinge tagasitõmmata.
sest kaks nädalat mõjusid küllaltki kurnavalt
meestele.

Vahepeal algasid pealetungi meie roodud ja
võtsid ära mõned külad punastelt. Selle tõttu
pidi ka 5. rood edasi liikuma.

1. aprillil asusid 5. roodu 1. ja 2. rühm Kül-
latova külla, kuna 3. ja 4. rühm liikusid edasi
mõned kilomeetrid ja asusid Ulaanova külla.

2. aprillil 5. rood algas pealetungi Malakho-
va ja Dõmkino küladele ja võttis need külad
oma alla. 3. aprillil 5. rood asus Rogova-Gora
küla vallutamisele punastelt. Esimesed aga panid
väga visalt vastu ja meie ettevõtte ei õnnestunud.
Hiljem korraldasime uue vallutamiskatse, kuid
ka sel ei olnud edu. Punased võtsid meid vastu
өгeda raskekuulipilduja- ja püssitulega. Lama-
sime maas lumel mitu tundi, mille tõttu meestel
hakkas väga külm. Et mehed võiksid endid soo-
jendada, siis rood tuli tagasi Dõmkino külla.
Kolmandat korda läksime Rogova-Gora küla val-
lutama õhtul pimeduses. Siis meil õnnestus pu-
naseid lüüa külast välja ja seda võtta oma alla.
Õösel toimetasime luuret. Meie kaotus päeva
jooksul paar haavatut.

Rogova-Gora külas asusin oma jaoga eraldi
majas mäe peal, kus korraldasin kaitse punaste
pealetungide tagasilöömiseks (vahepeal mind
määrati jaoulemaks).

4. aprillil käisin oma jaoga luures Sõromäi-
tina küla juures. Punased olid Sõromäätinas sees
ja panid visalt vastu. Lamasin meestega maas
kuni poole ööni, siis pimeduse katte all tulin ta-
gasi Rogova-Gora külla.

Järgmisel päeval pärast lõunat 5. rood võttis
ära Sõromäätina küla, kust punased olid vahe-
peal lahkunud. Kuid Sõromäätina külasse jäime

Petseri kloostri munke 1919. a., Petseri vallutamisel meie vägede poolt.

kuni 6. aprilli õhtuni. Meie olukord selles külas
ei olnud kuigi sobiv, olime liiga ees üldisest lü-
nist, mispärast tehti korraldus 5. roodu tagasi-
tõmbamiseks Rogova-Gora külla.

Järgmisel päeval 5. rood toimetas luuret pu-
naste asukohtade piirkonnas.

Aristova küla vallutamine.

9. aprillil 5. rood algas pealetungi Aristova
küla vallutamiseks. Abiks oli 8. rood. Enne
pealetungile asumist meie suurtükivägi pommitas
punaste asukohti ja toetas hiljem meie edasilü-
ikumist Aristova sihis. Punased panid väga visalt
vastu ja ei mõelnudki taganemisele. Pealetungile
5. rood läks vasakult ja 8. rood paremalt. See
algas hommikul. Lüikusime edasi ahelikus rüh-
madena ja lähenesime külale punaste tule all.
Küla lähedal punased panid kuulipildujatulega
meie edasilüikumise seisma.

Siis roomasin oma jaoga ja Lewisega üht
kraavipidi vasakule, kus asus võsastik. Toda
võsa mööda liikusin varjatult punastele külje
peale ja avasime sealt tule külas asuvatele pu-
nastele. Teised rühmad liikusid lähemale otse
üle välja. Küljelt ja poolseljatagant avatud tule

tõttu punased sattusid külas segadusse ja hakkasid taganema. Osa neist siiski jäi külla ja pani veelgi vastu. Punaste põgenemine oli minule hästi näha ja ma hoidsin kogu aeg punaseid kuulipildujatule all. Minu arvates punastele tuli külla ka abiväge külatagusest võsast; nad olid aga umbes poolekilomeetri kaugusel ja ei olnud seetõttu hästi nähtavad. Avasin tule ka abikstulijate pihta. Osa neist jooksis esmalt võsa poole, kus asusin, osa aga jooksis tagasi metsa ja osa paremale. Roomasin oma meestega küllale lähemale. Siis jooksis osa 5. roodu mehi hurraaga külla, kusjuures keegi 1. rühma mees lõi maha punaste kuulipilduri kuulipilduja taga ja võttis ära kuulipilduja. Minu arusaamise järgi pidi punaseid külas olema rohkem kui üks rood, sest taganemisel oli kogu väli neid täis. Punastel oli ka kaks raskekuulipildujat.

Pärast punaste taganemist liikusin oma jaoga punastele metsa järele, kus need kogunesid, vedades kaasas üht raskekuulipildujat. Punaseid meile metsas vastu ei pannud, vaid jooksis laiali. Nad jätsid maha raskekuulipilduja, mille tõime ära. Saime ka mõned vangid. Meie kaotused — üks langenu ja neli haavatut.

Avistova külas 3. rühm paiknes ühte eraldiasuvasse tallu. Lahinguid meil enam ei olnud. Kogu meie tegevus piirdus vastastikusel luuretegevuses. Punased pommitasid meie asukohti, kuid see meile kahju ei tekitanud.

Lahkumine rindelt. Võrus puhkusel.

14. aprilli keskpäeval meid vahetas välja 2. Diviisi Tagavarapataljoni 7. rood. Andsime üle oma kaitsepositsiooni. Siis algasime teekonda Petserisse. Tee oli väga porine, kaetud kevadise lumelöbjakaga ja vihmaveega. Sadas peenikest vihma ja oli udune. Oli parajasti kevadine lumelulamine aeg. Öhtuks jõudsimme Petserisse, kuhu jäime ka ööseks. 15. aprillil liikusime edasi Petseri jaama ja sõitsime rongiga Võrru, kuhu jõudsimme järgmise päeva varahommikul umbes kella 05.00 ajal.

Kõige esimeseks mureks oli saunaskäimine ja endi puhastamine täidest. Selle järele puhati välja lahinguvõsimus. Korraldati ka rüdeid, sest lüüdi olles ei olnud võimalik teha noid töid.

Võrus olles lubati mehi sõita puhkusele lihavõttepühadeks. Sain ka 3 päeva puhkust ja sõitsin Ropka mõisasse vanemaid külastama.

Vastseliina kaitselahingud.

Kui jõudsin tagasi puhkusele, siis 2. Jalaväepolk oli vahepeal asunud tagasi sõjaläinile, Vastseliina ümbruskonda. Selles suunas punased olid hakanud arendama edasitungi Võru peale, et lõigata ära Võru—Petseri raudtee. Punaste edasi-

tungi tõkestamiseks oligi saadetud välja 2. Jalaväepolk Vastseliina ümbruskonda. Võrust läksin polgule järele Vastseliina mõisa. Polgu staabist sain teada oma roodu asukoha. 22. aprillil jõudsin 5. roodu, kes oli teel Tõlva külla, millise küla pärast enne seda oli olnud suurem lahing 5. ja 8. roodul. Meie mehed olid löönud punased taganema ja liikusid Tõlva külla. Juba tee peal tulid meile vastu haavatud sõdurid. 5. rood oli saanud saagiks ühe raskekuulipilduja. Tõlvast tungisime edasi ja võtsime ära Kirikumäe talu. Tõlva külla jäid 5. roodu kolm rühma ja 8. rood, kuna üks rühm 5. roodust asus Kirikumäe tallu. Järgmisel päeval punased tungisid peale Kirikumäe talule, kuid löime nad tagasi. 24. aprillil 5. rood võttis ära üksikud talud, mis asusid paremal pool suurt maanteed, minnes Tõlva külast lõunalaäne suunas ja tungides välja kuni Mära (Merra) küalani. Meist paremal tungis peale 8. rood Käo küllale. Öhtul taganesime tagasi Kirikumäe tallu Tõlva küla läheduses. 5. roodu 3. rühm asus Savimäe tallu, kuna teised rühmad asusid laiali üksikutes taludes. Samal päeval meie rühmal oli lahing punastega Kirikumäe talu juures, kus said haavata 2 meest. Ka 5. roodu ülem al-kapten Hans Matson oli saanud haavatu.

Järgmistel päevadel kindlustasime endid oma seisukohtadel ja kogu meie tegevus piirdus väikestes kokkupõrgetes meie ja punaste huraajate vahel. Kõige rohkem oli kokkupõrkeid Kirikumäe talu juures. Kõik punaste pealetungikatsed löime tagasi, kusjuures meil olid ka üksikud haavatud ja surnud. Meie naabriteks olid paremal 6. rood Käo külas ja 8. rood Käo küla juures, vasakul 7. rood. Selles rajoonis sääraseid külasid nagu Petserimaal ei olnud. Külad seisid koos üksikutest üksteisest eemal asuvatest taludest. Kirikumäe talu ja maantee vahele mäe otsa korraldati kuulipildujapesa, milles öösel asus valvepost kuulipildujaga.

13. mail punased tahtsid sissepiirata 5. roodu Tõlva küla kaudu, kuid sunnime nad lüüa tagasi. Meie roodu kaotus oli 5 või 6 meest haavatutena. Punased pommitasid päeva jooksul alaliselt meie seisukohti, päeva jooksul punased tungisid ka mitmel korral meile kallale, kuid kõik kallalitungid löödi tagasi. Lõpuks taganesime Tõlva külla.

Korra tehti minule rooduülema poolt ülesandeks minna kuulipilduriks 6. roodu juurde Käo külla. 6. roodu kuulipildur oli saanud surma. Läksin otsima 6. roodu öösel. Tee peal tuli minule vastu üks 6. roodu sõdur, kes oli saadetud otsima 6. roodu teist poolroodu. Tollelt sõdurilt sain teada 7. roodu poolroodu taganemisest Käo külast. Ütlesin, et 5. roodu ülema andmeil 6. rood asub Käo külas. Sõdur vastas, et ta juba kolm tundi ringi eksinud mööda metsi ja võibolla, et 6. rood ehk asus vahepeal tagasi Käo

külla. Läksime kahekesi juhatuse järele läbi soo Käo küla sihis. Küla asus mäenõlvakul. Enne külla sisseminekut silmitsesime küla ja kuulatasime, kas on kuulda midagi kahtlast või ei, kas külas asuvad meie või punaste mehed. Külas meie ei näinud mingisugust liikumist, millest järeldasime, et küla on tühi ja läksime külla. Esimese talu juures saime teada, et meie mehed on taganenud välja ja punased tulnud sisse, kuid punased lahkunud ka kohe külast. Läksime ettevaatlikult külavahelist teed mööda küla keskuse poole. Talud asusid üksikult ja hõredalt tee ääres. Ühest talust saime teada, et punased olla askeldanud küla keskel asuva kivist rehe juures. Seal olnud neil voo ja hobused. Osa voo rist olla reheall.

Läksime edasi kuni mäenõlvakuni ja otsisime rehealust. Tulime jälle tagasi lähtekohta. Juba hakkas ilm muutuma valgeks, mille tõttu leidsime üles rehealuse, kus asus punaste voo. Saatsin 6. roodu mehe mäe otsa vaatama, et punased ei tuleks kallale. Ise hakkasin askeldama hobuste juures. Reheall oli kaks hobust vankritega. Keerasin hobused ühes vankritega ümber ja ajasin rehealt välja. Ühe vankri peal oli kaks raskekuulipildujat, teise vankri peal üks raskekuulipilduja, seljakotid ja laskemoon. Sidusin hobuse vankriga teise vankri taha ja hakkasin sõitma mäest alla. Tol momendil avati püssituli minu ja hobuste pihta. 6. roodu mees oli kadunud, kas ta võeti vangi või põgenes metsa, ei tea. Kihutasin hobustega läbi küla soo vahelisele teele. Sool avati minu pihta ka šrapnellituli. Šrapnellid lõhkesid õnneks kahel pool teed soo peal ja kuulid ei tabanud mind ega hobuseid. Õnnelikult jõudsin oma saagiga 5. roodu piirkonda. Teatasin rooduülemale, et ei saanud minna 6. roodu.

Korra oli Mära ja Käo küla vahel suurem lahing ja üks ratsaeskadron läks sinna abistama vist meie 6. või 7. roodu. Ratsamehed tulid tagasi õhtul, neist olid paljud haavatud.

Punaste üldine taganemine Lõunarindel.

Mai lõpul algas meie vägede üldine pealetung Lõunarindel.

Meie vastas punased pidasid veel vastu ja üritasid isegi pealetunge ja pommitamisi. Sää-

Väljapatari nr. 1 Keikinos 1920. a.

rane olukord kestis paar päeva, siis kadusid punased ka meie polgu piirkonnast ja meie roodud algasid edasitungi 27. mail. 5. rood liikus Mära külast läbi metsade Rüa—Pihkva kiviteele ja jõudis välja Pulli järve juurde. Seal 5. rood asus Pulli külla. 5. roodul punastega kokkupuutumisi ei olnud. Punased põgenesid lõuna sihis, ilma et nad oleksid avaldanud vastupanu. 28. mail 5. roodul oli viimaks kokkupõrge punastega, kus juures saime umbes kümme vangi.

Järgmistel päevadel punased taganesid Lätimaale, Marienburgi alevi (Aluksne) sihis.

II pataljoni asus roodudena küladesse ida poole Marienburgi, umbes 10 km kaugusel. 5. rood paiknes Tereski külla. Punased olid taganenud juba kümnete kilomeetrite kaugusele. Nende kannul liikusid 1. Ratsapolgu ja teiste väeosade üksused.

Lätimaal — tagalas.

Lätimaale asudes ja jäädes pikemaks ajaks paigale — puhkusele, avanes võimalus meestel mõelda ka endi elu-olu korraldamisele. Kõige pealt puhati korralikult välja. Viimase kuu lahingud olid mõjunud meestele väga kurnavalt ja väsitavalt. Käidi jälle saunas ja puhastati rõivaid täidest. Ka avanes hea võimalus toidu hankimiseks. Asusime võrdlemisi jõukas ümbruskonnas, kus võis osta kõike söödavat: piima, võid, mune, sinki, leiba jne. Seda võimalust ei jättnud ka keegi kasutamata. Varsti muutus kõige tagajärjel ka meeste välimus.

Seda puhkust ei saanud ma roodus nautida aga kuigi kaua. Juba 6. juunil saadeti mind formeeritavasse õppekomandosse juuilemaks, kus mind ootas uus kibe töö ja tegevus.

Eesti rahvusväeosade loomine

1917.—1918. a.

Kolonelleitnant O. Kurviis VR I/3.

Eestlased Vene sõjaväes Maailmasõja eel.

Endises Vene sõjaväes oli sõjaväeteenistus seadustähe järele kõigile ühtlane. Tegelikult aga eestlastele, samuti kui ka teiste vähemusrahvuste liikmetele, ei võimaldatud sõjaväeteenistuse kohuseid täita oma kodumaal piires ja läheduseski, vaid valitsusvõim sihilikult lahutas vähemusrahvusest sõdurid nende kodumaast, paisates neid sünnikohast võimalikult kaugematesse maanurkadesse. Eestlased saadeti harilikult Poolasse ja Siberisse, kuna Eestisse ja teistesse piirimaadesse toodi peamiselt suurvenelasi. Eesti rahvusest ohvitseri hoiti nende kodumaast hoolsasti eemal. Isegi üksikutes väeosades ei sallitud suuremaid rahvuslikke, ehk venelaste nimetuse järele „muulaste“ suuremal arvul koondamisi, vaid vähemusrahvustesse kuuluvad nekrutid jaotati väeliikidesse ja väeosadesse kindlaksmääratud protsendinormi järele. Sel teel loodeti liita piirimaal kindlamini Vene impeeriumi külge, valmistada soodsat pinda üksikute rahvaste ümberrahvastamiseks ja saada riigiustavast sõjaväe koosseisu. Kõigil neil põhjustel osutus teenistus Vene väes eestlastele raskeks ja arusaadavalt ka vastu-meelseks.

Protsentuaalselt, rahva arvuga võrreldes, oli eestlaste-sõdurite arv Vene sõjaväes võrdne venelaste, samuti ka teiste vähemusrahvuste sõdurite protsendile, elukutseliste eesti ohvitseride arv aga tunduvalt väiksem. Kindral J. Soots'i andmeil teenis enne Maailmasõda Vene väes umbes 150 elukutselisel ohvitseri-eestlast, peale nende oli veel umbes 150 tagavaralipnikku, seega kokku ümarguselt 300 eestisoost ohvitseri, suurem osa neist jalaväelased. Maailmasõja kestel lõpetasid sõja- ja lipnikkudekoolides lühendatud õppekursuse ja ülendati ohvitserideks umbes 1800 eestlast. Nii tõusis eestisoost ohvitseride arv Vene revolutsiooni alguks umbkaudu 2000 meheni. Sõdureid-eestlasi oli mobiliseeritud ümarguselt 100.000 meest, või ehk rohkemgi.

Kuigi teenistustingimused ja siseelu Vene väeosades jättis paljugi soovida, ei saa ometi alahinnata sõjalise kasvatuse tähtsust, mida meie noorsugu omandas Vene

sõjaväes. Eriti alla kriipsutama peab aga pika Maailmasõja kogemuste ja õpiste tähtsust. Kokkuvõttes andis see meie rahvusväeosadele ja meie sõjaväele tubli ja karastatud aluskaadri.

Rahvusväeosade asutamine Venes Maailmasõja ajal.

Maailmasõja kestel, kus juba puhttehnilistel põhjustel, sõjaolude tõttu, Vene valitsusel ei olnud võimalik läbi viia endisel kujul ja ulatuses vähemusrahvaste territoriaalset ja protsentuaalset jaotust ning paigutamist väeosadesse, sattus mobilisatsioonidel eestlasi suuremal arvul juba ka kodumaale ja mujale, üksikutesse garnisonidesse ja väeosadesse.

Maailmasõda tõi Venes muu seas päevakorrale ka rahvuslike väeosade asutamise nii rahvuslike kui ka riiklike huvide aluspinnal. Lõppsihid ja väljavaated olid üksikute rahvastel sellejuures väga mitmesugused, kuid üldiselt esines peapõhjuseks siiski lootus mõjutada ja kindlustada oma väeosade kaudu rahvuslike puüete ning sihtide taotlemist.

Rahvuslike väeosade asutamine teostus mitmesugustel põhjustel laiemas ulatuses siiski alles pärast Vene veebruarirevolutsiooni, kus üldise korralageduse järjekindla tõusuga Vene väejuhatustundis tungivat vajadust korralike väeosade järele. Kuni tolle ajani oli Vene valitsusvõimude seisukoht rahvusväeosade küsimuses kahepaikne. Nende asutamise nõutamisel tehti väga tihti igasuguseid takistusi, oldi vastutulematu ja keelduti lubamast, samas aga võeti need väeosad riigiustavuse mõõdupuuks ja tehti etteheiteid nende mitteamutamise pärast. Nii oli see ka eesti rahvusväeosade asutamisel.

Maailmasõja kestel asusid rahvusväeosade loomise soomlased, eestlased, lätlased, leedulased, poolakad, ukrainlased, grusiinlased ja ühiselt mitmed muhameedi-usulised rahvused.

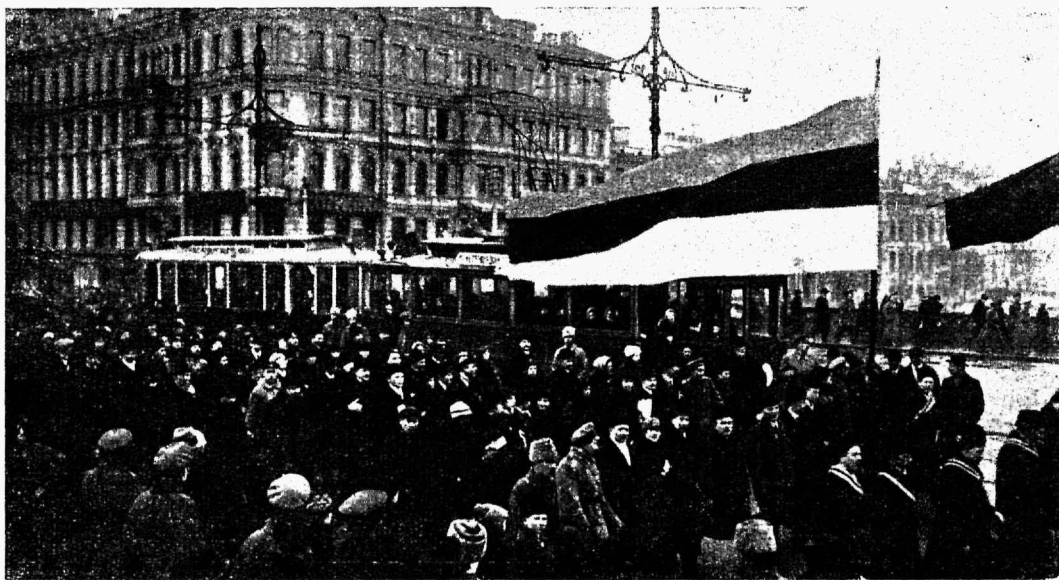
Võrreldes teistega osutusid eriseisukorras soomlased ja poolakad. Soomlastel oli Vene keiserriigis oma sõjavägi, Soome kaart. 1900. a. see likvideeriti. Pärast seda

soomlased ei alistunud üldisele sõjaväeteenistuse kohustusele Vene sõjaväes, vaid maksid selle asemel iga-aastast maksu. Soomlased sellepärast ka Maailmasõjast osa ei võtnud. Paljud Soome vabatahtlikud valgusid aga salaja Saksamaale, kus neist formeeriti 27. jäägripataljon, kes 1916. ja 1917. aastal võitles Kuramaal venelaste vastu. 1918. a. saabusid jäägrid Soome, kus hiljem etendasid tähtsat osa Soome vabadusvõitluses.

Poolakate seisukoha erilisus oli tingitud nende kuuluvusest kolme riigi — Vene, Saksa ja Austria — alla. Nii pidid nad võitlema väenulistel pooltel. Selle tõttu oli ka

rahvusväeosade asutamiseni. Läti kütid võitlesid Riia rindel ennastsalgavalt ja omandasid laialdase kuulsuse. Nad kandsid aga ka õige suuri kaotusi, mis esile kutsus läti seltskonnas tugeva pettumuse ja meelekiheduse. 1917. a. revolutsiooni keerises läti polgud muutusid üleöö enamlikeks, siirdusid Saksa okupatsioonivägede tuleku eel Venemaale, kus mõjuvalt aitasid maksma panna ja kindlustada enamlist riigikorda. Hiljem need polgud olid Lätis enamlike korra maksmapanijad ja alles Eesti võidukas sõjavägi suutis Eesti Vabadussõjas aidata ka Lätis rahvusliku valitsuse võimule ja teostada Läti iseseisvuse.

Eestlaste meeleavaldus Peterburis 26. (8. IV) märtsil 1917. a.

raskendatud ühise Poola rahvusliku sõjaväe loomine. Poola rahvuslike formatsioonide asutati Austrias, Venes ja Prantsusmaal. Erilise seisukoha ja tähtsuse Poola vabadusvõitluses ja Poola iseseisvuse saavutamisel omandasid maršal J. Pilsudski loodud poola leegionid.

Lätlased algatasid rahvusväeosade — läti kütipataljonide — asutamise mõtte mailkuul 1915. Esialgul ei saanud nad selleks Vene ametiasutuste umbusalduse tõttu luba. Korduvate katsete peale saabus viimaks vastav luba algul kahe läti kütipataljoni asutamiseks, kellede arv aga varsti tõusis kaheksani, peale selle veel tagavarapataljon, asukohaga Tartus. Hiljem reorganiseeritiataljonid polkudeks. Kõik väeosad olid koondatud kahte brigaadi. Läti väeosades teenis ka väga palju eestlasi, kuni eesti

Eesti rahvusväeosade asutamise küsimus 1915. ja 1916. a.

Eesti rahvusväeosade asutamise küsimus tekkis Maailmasõja ajal korduvalt päevakorraks. Peab tähendama, et eesti sõjaväelased oma kaaluvas enamikus pooldasid alati eesti väeosade asutamist, selles enast algul juhtida lastes vast küll rohkem tunnetest ja silmapilgu meeleoludest kui põhjalikumatest kaalutlustest. Eriti ilmselt see pärast läti väeosade asutamist, mis omajagu puudutas eesti sõjaväelaste rahvus- ja enesetunnet. Tunti endid olevat lätlaste kõrval justkui alandatud seisukorras, mispärast eesti väeosade asutamise soov muutus järjest üldisemaks ja tungivamaks. Kuni revolutsioonini ei võinud aga eesti sõjaväelased küsimuse päevakorraks võtmisel

olla aktiivselt tegevad, vaid see olenes täiesti eesti juhtivatest seltskonnategelastest.

Eesti rahvusväeosade asutamise küsimuse tõstis esimesena üles Jaan Tõnisson 1915. a., kohe pärast seda, kui Saksa sõjaväed tungisid Kuramaale ja lätlased said loa rahvuslikkude pataljonide asutamiseks. Jaan Tõnissoni eesti rahvusväeosade kava järele pidid eestlased määratama Põhja-Baltimaal mereranniku kaitsele. Ta pöördus vastava ettepanekuga Liivimaa kuberner Zveginitšev'i poole. Tallinna merekindluse komandant admiral A. Gerassimov oli aga kavatsusele vastu ja luba jäi saamata.

1916. a. teisel poolel selgusid Vene väejuhatusel ikka enam ja enam sakslaste kavatsused ja ettevalmistused uueks pealetungiks. Vene väejuhatus asus abinõude otsimisele ähvardava löögi tagasitõrjumiseks. Ühtlasi kohalik vene ajakirjandus hakkas liialt pealetikkvalt soovutama ja propageerima „Eesti pataljonide“ asutamist. Sellega tõusis eesti rahvusväeosade asutamine teistkordselt päevakorrale. Küsimuse kohta seisukoha võtmiseks kutsuti Tartu kokku salajane nõupidamine. Üks osa koosolijaist, peamiselt Tallinna seltskonnategelased, olid rahvusväeosade asutamise vastu, kartuses, et Vene väejuhatus neid võib kasutada lahinguis sihilikult, mis võib hävitada terved väeosad. Läti kütide saatust oli siin hoiatavaks eeskujuks. Teine osa, peamiselt Tartu seltskonnategelased, pooldasid aga eesti väeosade asutamist, et leida neis Saksa pealetungi korral esijoonel kaitset taanduvate Vene väeosade vastu.

Neid seisukohti eriti kaitses haigena koosolekule tulnud Villem Reiman, kes hooga lausub:

„Teie kardate veriseid ohvreid ja tahate neid võimalikult ära hoida. Mina kardan, et kui see „õige aeg“ tuleb, et siis üldse enam julgust ei ole midagi teha. On rahvaste elus aegu, kus vekslid, mida välja on antud, ainult verrega lunastada võib. Ja ma usun, see aeg on tulnud.“

Samuti Jaan Tõnisson oma põhjenduses, muu seas tähendas:

„Võib olla, tuleb aeg, kus meie peame endid maksma panema ja selleks on hea, kui meil rahvuslik väeos olemas.“

Küsimus jäi ka tookord lahtiseks. Sama aasta septembris peeti aga Tallinna rae-koja saalis uus koosolek ära, kus uuesti vaieldi ägedalt. Pooldajate ja vastuseisjate rinne oli üldiselt endine — Tartu seltskonnategelased poolt, Tallinna omad vastu. Oieti küll, rahvusväeosi põhimõtteliselt

pooldasid kõik, lahkuminek seisis vaid küsimuses, millal asuda nende formeerimisele. Tallinna tegelased soovitasid ettevaatuse pärast veelgi viivitada, peamiselt ette tuues läti kütipolkude kurba ja kahjatsemisväärtset saatust. Tartu tegelased lootsid aga väeosade hävimishädasohtu kõrvaldada tagatise saamisega, et neid väeosi kasutatakse ainult teatud ülesannete täitmiseks, mis seotud Eesti maa-alaga ja rahvaga. Tingimusteta asutamisest ei olnud juttu. Ja üsna õigusega tähendati, et Maailmasõja mobilisatsioonidel mõned väeosad komplekteeriti peagu ainult eestlastest, nagu Krasnojarski ja Krasnoselski polgud, kes kaandsid suuri kaotusi Ida-Preisimaal ja Karpaatides.

Raske on ju öelda, milliseks oleks kujunenud eesti rahvusväeosade ilme ja saatust nende varemalt asutamisel ja millist osa nad oleksid võinud etendada Eesti saatuse määramisel 1917.—1920. aastal. Võimalik, et meil oleks tugev reaaljõud olnud tol ajal juba kasutada, mil alles seda pidime hakkama looma. Võimalik aga ka, et olukord oleks võinud kaugelt kujuneda halvemaks, milles meie siis osutusime. Kõik oleks olenenud Vene valitsuse poolt antud tagatistest ja sellest kinnipidamisest.

Ka Tallinna koosolek otsustas rahvusväeosade küsimuse eitavalt, jäädes ootama paremaid aegu. Ja need ajad tulid varsti.

Sellele järgnev sündmusrikas ajajärk tõi eesti väeosade asutamise päevakorrale juba sootu uutel asjaoludel ja hoopis laiemas ulatuses.

Eesti rahvusväeosade asutamise küsimuse päevakorrale kerkimine 1917. a.

Veebruaris 1917 teostus Venes revolutsioon ja kukutati tsaarivalitsus. Asemele astunud Vene Ajutine Valitsus ei suutnud oma mõõdukusega jätta kuigi kaua seiskorra peremeheks, vaid võimu haarasid tööliste ja soldatite saadikute nõukogud, mille üheks tulemuseks oli Vene sõjaväe kiire lagunemine. Sõjavägi muudeti poliitilise võitluse tallermaaks. Aastasadu poliitiliste vabadusteta elanud ja sõjast tüdinenud mass kaotas tasakaalu. Mõistuse asemel pääsesid valla toored instinktid. Meie kodumaal hakkas samuti tooniandvat osa etendama ja peremeest mängima sootu võõras element vene sõdurite ja madruste näol. Omavoli ajas lopsakaid õisi. Rüüstamised ja muud omavolitarvitamised võtsid maad. Kogu meie maa ja rahva saatust seisis kuristiku äärel, sest hädasohtlikumad kui vaenlase väed olid nüüd Vene väeosad.

Petrogradi Eesti Sõjaväeosade Organiseerimise Keskkomitee 1917. a.

Istuvad (vasakult): Lipn. Voldemar Tõruke, Mihkel Lüdīg, leitn. Theodor Käärīk, Mihkel Lüll, lipnik Nikolai Vildenau.

Seisavad (vasakult): Karl Kider, sv.-ametn. Peeter Šneider, Hans Martna.

Kõik see asetask eesti sõjaväelastele kategoorilise küsimuse — kas minna revolutsiooni süvendamiseks kaasa Vene sõjaväe lagunemise protsessiga, jättes saatuse hooleks oma kodumaale ja rahva, või eralduda, kiskuda ennast lahti haige hiiglasest hõlmast, jääda korra ja teovõime juurde ning olla rahvuslike huvide valvel.

Paratamatus ja enesekaitse instinkt sundis nüüd eesti sõjaväelasi asutama oma väeosi. Kõik see põhjustas oma väeosade asutamismõtte tekkimist rohkem teadlikkudes ringides. Kuid venelaste korraldusest ja rüüskamisest tüdinenud, aastaid võõrsil viibinud, kojuigatsev eesti sõdurite üldmass haaras oma väeosade asutamise kinni loomusunniliselt, vast koguni alateadlikult. See püüe kasvas loodusjõuliselt ja kõrvaldas võimsalt kõik takistused.

Eesti rahvusväeosade asutamise mõtte algatajateks ja esimeste sammude astujateks olid seekord ainult sõjaväelased. Kuid eesti seltskond tõmbus kohe kaasa ja eesti väeosade loomine sai üldrahvuslikuks ettevõtteks, mis liitis ühise sihi ümber nii väga mitmekesiseid ühiskondlikke ja seltskondlikke kihte, välja arvatud eesti enamlased, kes asusid teravasse vastuollu.

Nii tekkis peaaegu ühel ja samal ajal, ainult mõnepäevaste vahedega, eesti rahvusväe-

osade loomise mõtte Tallinnas, Petrogradis, Põhja (Riia) rindel, Soomes ja mujal rinde väeosades, Sise-Venes, Siberis ja Kaukaasias. Liikumine laienes kiirelt. Asuti suure vaimustuse ja energeiaga kavatsuse tegelikele teostamisele.

Eesti rahvusväeosade formeerimiseks, materjalseks toetamiseks ja sõjaväelaste kodumaale koondamiseks hõlbustamiseks moodustati kodumaal, rindel, üksikutes garnisonides ja väeosades vastavad organisatsioonid mitmesuguste nimetustega komiteed, liidud, bürood, täidesaatvad komiteed, nõukogud, maleva-bürood j. m. Need organisatsioonid olid kas puhtsõjaväelised, puhtseltskondlikud või segalaadilised. Organiseerimistöe tähtsamad keskused kujunesid neli: Tallinn, Petrograd, Riia (XII armee) ja Soome.

Esimeseks ülesandeks kohtadel oli eesti sõjaväelaste organiseerimine ja nende võõrsil kodumaale toimetamine.

Eesti Sõjaväelaste Büroo asutamine Tallinnas.

Tallinnas peeti eesti sõjaväelaste organiseerimiseks kaks koosolekut: 28. märtsil (10. apr.) ja 6. (19.) aprillil 1917. a., kus eesti rahvusväeosade asutamine, pärast pike-

maid vaielusi, tunnistati pea ühel häälel tarvilikuks. Vastu olid ainult mõned enamlased, Jaan Anvelt'iga eesotsas. Võeti ühtlasi vastu resolutsioon, milles põhjendati eesti rahvusväeosade asutamise vajadust. Peamotiivina toodi selles ette vajadus kaitsta kodumaat väerinnet, rannikut ja saari ähvardava Saksa pealetungi vastu, mida kohalikke olusid ja rahva keelt tundvad väeosad arvati suutvat täita palju paremini kui seda suudavad teha võõrarahvuslikud väekoondised.

Korraldamistöö tegelikult läbiviimiseks moodustati Tallinnas Eesti Sõjaväelaste Büroo, kelle esimeheks valiti hiljem vabatahtlik Arnold Jürgens.

Büroo esialgsesse koosseisu kuulusid ainult sõjaväelased, kuid Büroo üks esimestest sammudest oli lähema ühenduse loomine kohaliku seltskonnaga, Tallinnas Eesti Seltside Liidu kaudu, kes toetas Büroo tegevust peamiselt materjaalselt. Kutsuti ellu eriline „Sõjaväeorganisatsiooni Komisjon“. Büroo koosseisu täiendati varsti tuntud seltskonnategelastega. Esimesena kutsuti Konstantin Päts, kes tol ajal teenis ohvitserina Tallinna merekindluse staabis. Konstantin Pätsi nimega on rahvusväeosade loomise edaspidine areng tihedalt ja kestvalt seotud.

Eesti rahvusväeosade asutamise küsimus Petrogradis.

Petrogradis eesti seltskond suhtus eesti rahvusväeosade asutamisele algul tagasihoidlikult. Küsimuse arutamiseks peeti märtsikuu teisel ja aprillikuu esimesel pool mitmed koosolekud.

Suurema tõuke eesti väeosade asutamise mõtte süvenemisele andis Petrogradi ja ümbruskonna garnisonide eesti sõjaväelaste ja Petrogradi eestlaste ühine meelevaldus Petrogradis 26. märtsil (6. apr.), millest võttis osa ümmarguselt 12.000 eesti sõjaväelast. Eesti rahvusväeosade asutamise otsustav koosolek peeti 8. (21.) aprillil, millel Tallinnast kohale sõitnud Jüri Vilms tähendas:

„Eesti sõjamehed! Teie võimuses on otsustada, mis meie kodumaast peab saama. Kui teie nüüd, meie kodumaat saatuse otsustamisel, ükskõikseks jääte, siis ärge süüdistage pärast kedagi, kui meie kodumaa niisuguseks ei saa, nagu ta peaks olema.“

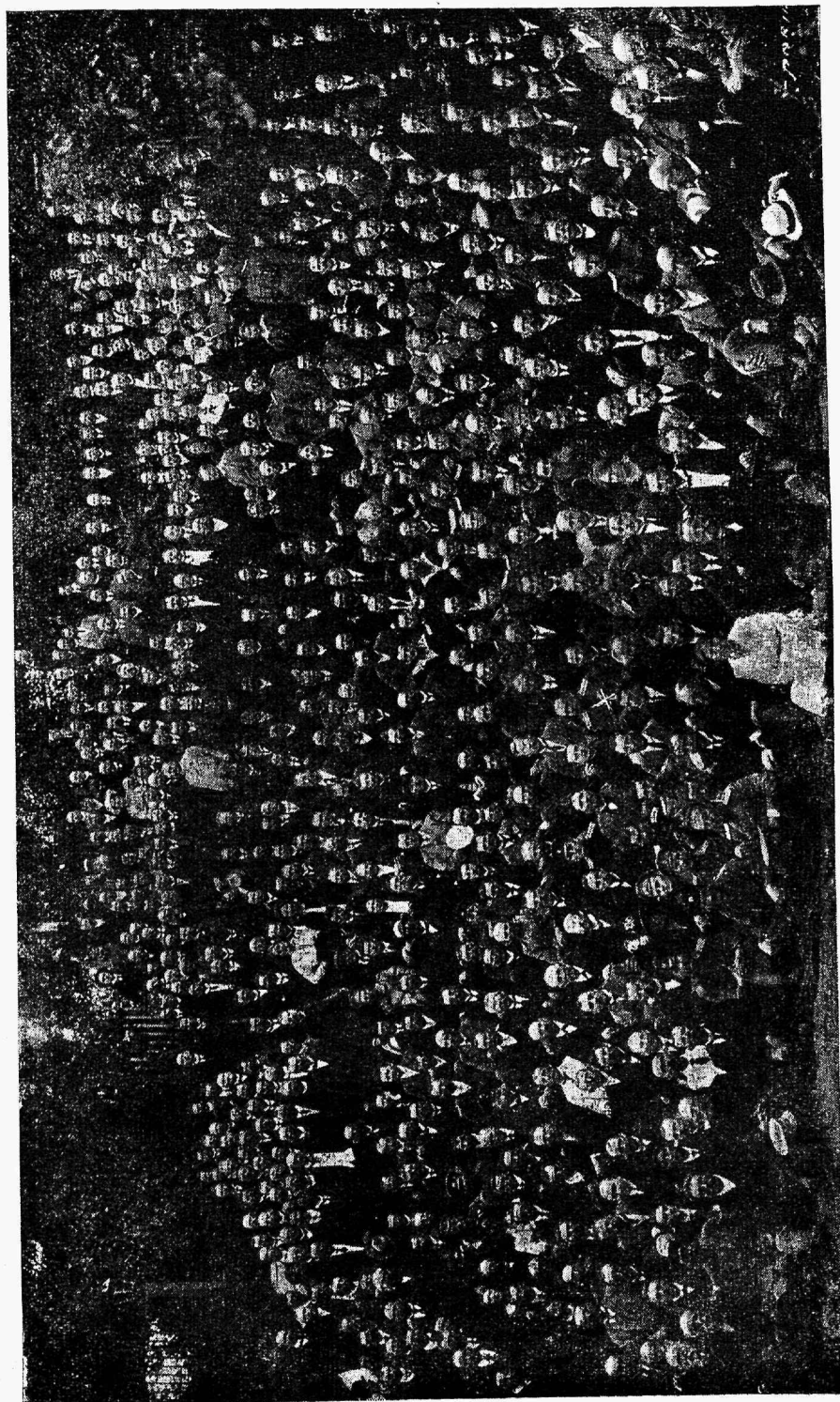
Eesti väeosade asutamine otsustati selle järele ühel häälel ja tegelikkude organiseerimistööde läbiviimiseks kutsuti Petrogradis ellu Eesti Sõjaväeosade Organiseerimise Keskkomitee, kes, nagu näitab nimetuski,

oli asutajate poolt mõeldud ühtlasi ka eesti rahvusväeosade formeerimist juhtiva keskorganina, väljaminees nähtavasti seisukohast, et keskorgani loomulik ja kõige otstarbekohasem asukoht on riigi pealinnas.

Keskkohtaks teatavasti kujunes aga olude sunnil, meie kodumaa suurem tsentrum, Tallinn, ja Petrogradil tuli sellega leppida paratamatult. Petrogradi Keskkomitee töötas aga ka väga aktiivselt ja väärisk teatud määral oma nimetus keskkohana eesti rahvusväeosade formeerimise algajad. Üheks ja esimeseks sammuks oli „Ajutise Eesti väeosade põhikirja“ väljatöötamine ja selle esitamine kinnitamiseks sõjaminister A. Gutškovile. Selles põhikirjas leidub punkt, mille põhjal „komando ja õppekeelena on eesti keel väeosades üheõiguslik vene keelega“. Kava nägi ka ette, et selle järele, kuidas eesti väeosi suudetakse formeerida, koondatakse nad Eesti brigadiididesse, Eesti diviisidesse jne. Kava ametlikku kinnitamist ei leidnud, kuid Petrogradi sõjaväeringkonna ülem kindral L. Kornilov suhtus Eesti rahvusväeosade asutamisse väga vastutulelikult. Ta tunnustas Keskkomiteed ametlikult ja andis eesti sõjaväelastele loa lahkuda Petrogradi garnisonist, nagu ta tähendas, teadmisel, et nad lähivad rinde kõige raskemale kohale, kaitsema oma kodumaad ning sellega ühes ka Petrogradi ja Venemaad. Eesti sõjaväelastele võimaldati lahkuda kodumaale organiseeritud üksustena, varustusega, mis on erandjuhuks, kuna harilikult pääsemine Vene väeosadest kodumaale sündis organiseerimatult ja tihti peale ilma vastavate lubadeta.

Eesti rahvusväeosade asutamise küsimus Põhja (Riia) rindel, Soomes ja mujal.

Põhja rindel, XII armee, kelle keskkohaks oli Riia, Tallinnaga üheaegselt algatatud rahvusväeosade asutamise mõtte elluviimine oli mitmeti raskendatud, kuna sellele seisis vastu nii rinde kui ka XII armee ülemjuhataja ühes sõdurite täidesaatva komiteedega, samuti ka läti küttide organid, kes ei tahtnud eesti rahvusväeosade asutamisele kaotada ühte osa oma isiklikust koosseisust ja mõjuvõimust. Kuna rööbiti eestlastega kerkis päevakorraks ka teiste vähemusrühvuste sõjaväelaste organiseerimine, siis korraldati ühisel pealekäimisel aprilli lõpul Riias armee komiteede üldine koosolek, kus eestlased esinesid käsikäes poolakatega, ukrainlastega, leedulastega ja muhameedlastega. Ühisjõul suudeti läbi

Eesti rahvuskongress Tallinnas, 3./16.—5./18. juulini 1917. a. Keskel (X) kongressi juhataja K. PÄTS.

viia otsus, millega lubati vähemusrahvuste väeosad.

Mai ja juuni kuude jooksul peeti eesti sõjaväelaste organiseerimise asjus mitu koosolekut. Asutati XII Armees Eesti Sõjaväelaste Liit, kelle tegelikuks organiks oli Täidesaatev Komitee. Loodi tihe side Tallinnaga, Petrogradiga ja teistel rinnetel ellukutsutud eesti sõjaväelaste organisatsioonidega. Vähemusrahvuste mõjuvõimu tõstmiseks ja vastastikkuseks toetamiseks asutati Vähemusrahvuste Blokk, millesse ta asutamisel kuulusid eesti, poola, ukraina, leedu ja muhameedlaste sõjaväelised organisatsioonid ja vähe hiljem liitusid ka lätlased. Blokk võitis liitumise aluseks põhilauseid:

1. Blokk asutatakse kõikide rahvuslike sõjaväeliste organisatsioonide huvide kaitseks.

2. Iga rahvuslik sõjaväeline organisatsioon, kes kuulub blokki, jääb oma sisemises tegevuses iseseisvaks ja autonoomseks.

Poliitikasse blokk ennast ei seganud. Blokk etendas rahvuslike väeosade asutamisel õige silmapaistvat osa.

Soomes kujunes eesti sõjaväelaste organiseerimisel algul kaks keskkoha — Lappeenranna Eesti Sõjaväelaste Ühisus ja Viiburi Eesti Sõjaväelaste Selts. Peale nende tekkisid vastavad organisatsioonid veel Helsingis, Vaasas, Haminas, Tamperes, Põris, Turus, Kuopios, Mikkelis, Riihimäel, Seinäjöl, Raumas, Hämeenlinnas, Hangos, Marienhamis, Kristiinans, Ahvenamaal ja mujal. Asutati varsti ka Soomenmaa Eesti Sõjaväelaste Liit, kelle häälekandjana hakkas ilmuma „Soomemaa Teataja“. Koostöö kordineeriti ka teiste vähemusrahvastega, eriti poolakatega ja ukrainlastega.

Peale loetletud nelja tähtsama keskuse eesti sõjaväelaste vähemaid organisatsioone kutsuti ellu veel paljudes teistes kohtades Venemaal, nagu 9. ja 5. armee, XXVIII korpuses, Kiievis, Kaukaasias (Tiflisis), Moskvas, Novgorodis, Smolenskis, Sevastopolis, Pihkvas, Demjanskis, Straraja-Russas, Oduvas, Izmailis ja mujal.

Kõigi nende organisatsioonide ülesandeks oli üle suure Venemaa laialipaisatud eesti sõjaväelaste koondamine ja kodumaale saatmine. Oleks muidu täitsa võimatu olnud juhtida kõike seda tööd kodumaalt, keskorganite poolt, ilma vahepealsete instantsideta, kuna kohapealsed olud olid väga lõhkuminevad ja igalpool tuli leida erisuguseid abinõusid ja teesid. Üksikutes kohtades leiti vastulekut, enamasti aga tehti eestlaste organiseerimisele takistusi.

Ellukutsutud organisatsioonid olid oma ulatuselt väga mitmesugused — üksikute väeosade ja garnisonide komiteedest kuni rindekomiteedeni. Osa neist legaliseeriti ametlikult, osa aga teotses ilma selleta.

Maleva-büroode asutamine.

Kodumaal oli tarvis vastu võtta tuhandeid ja kümneid tuhandeid eesti sõjaväelasi ja seda võrdlemisi lühikese aja kestel. Nende varustamine kõige hädavajalikuga oli suur ülesanne, mis kippus ülejõu käima ainuüksi eesti sõjaväelaste poolt ellukutsutud organitel. Oli vaja kaasa tõmmata ühisele koostööle laiemaid rahvahulki. Selleks loodi kodumaal eri-organisatsioonid, malevabüroode nimetuse all, kellede tegevus koondus peamiselt eesti väeosade majandusliku külje korraldamisele ja kindlustamisele.

Selliste organisatsioonide algkujuks sai Tartu Maleva Büroo, kes eesti sõjaväelaste keskorgani kõrval oma tähtsuse ja elujõulisuse poolest oli kodumaal tähtsamaks organisatsiooniks. Bürool oli mitu osakonda, elujõulisemad neist olid Antsla ja Helme osakonnad.

Tartu Maleva Büroo eeskujul tekkisid seltskondlike organisatsioonide najal maleva-bürood ka teistes linnades: Rakveres, Viljandis, Pärnus, Võrus, Paides ja mujal. Neist omandas suurema tähtsuse Rakvere Eesti Sõjaväelaste Büroo.

Nii olid loodud kõik eeldused eesti sõjaväelaste organiseerimiseks, koondamiseks ja kodumaale saatmiseks kogu laialdusel Venemaal, samuti ka kodumaal nende vastuvõtmiseks. See töö viidi läbi rekordilise kiirusega. Üheaegselt sellega oli asutud ka eeltöödele Vene valitsusvõimudelt eesti väeosade asutamiseks, milleks kaasa aitasid ja soodustusi pakkusid mõningad sündmused ja asjaolud. Kõik see kokkuvõttes võimaldas 12. (25.) aprillil 1917. aastal asuda Tallinnas meie esimese rahvusliku väeosaga — 1. Eesti polgu — formeerimisele.

Tallinna kindluspolkude asutamise kavatus ja eeldused selleks.

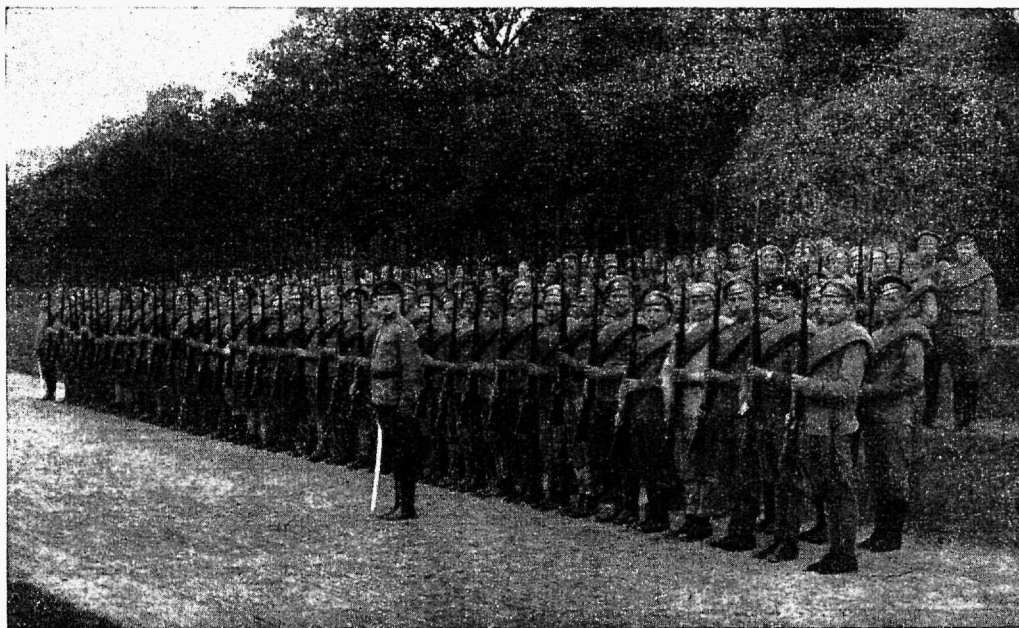
Et just Tallinnas asuti meie esimese rahvusliku väeühiku formeerimisele, pole mitte juhus. Selleks olid olemas olulised eeldused, millest mõned algul teatud määral soodustasid kavatsuse täideviimist.

Teatavasti enne Maailmasõda hakati kiires korras ehitama Tallinna, ehk Vene

ametliku nimetusega — „Keiser Peeter Suure merekindlust“. See töö jätkus Maailmasõja päevil veelgi hoogsamalt. Kindluse garnisonina ja rinde läheda tagala varudena koondati siia palju Vene sõjaväge. Pealegi oli Tallinn Vene Baltimere laevastiku üheks tähtsamaks ja suuremaks baasiks. Garnisoni väeosade koosseis oli sõjaväeliselt õige vilets ja kokkuliitumata. Osalt sel põhjusel, osalt aga „revolutsiooni ilu ja uhkuse“ — Baltimere laevastiku madruste — otsesel mõjutusel ja eeskujul edenes Tallinna merekindluse väeosade demoraliseerumine ja laostumine väga kiirelt, esialgu kiiremalt kui mujal rindeüksustes. Väeosad kaotasid igasuguse sõjaväelise ilme

sai vigastada. Need olid 3—4 ärevat päeva Kopli jaama ümbrusele ja ka nendele, kes olid väljasaatmise korraldajateks.

Kuid seega ei lõppenud veel kõik. Massalski polk läks saartele rännakkorras Ristilt üle Lihula ja Virtsu. Kogu see tee, ribana kuni 2—3 km laiuselt rööviti paljaks. Hirmsasti said kannatada Kolovere ja Lihula. Suur Kolovere loss muudeti sõna tösisest mõttes varemeteks. Tubades olid põrandad püssitääkidega üles kistud, ahjud ümber lükatud ja ahjukivid püssipäradega puruks peksetud. Mööblit jäid järele ainult riismed. Mis ei kõlbanud kaasa võtta, lammutati ja hävitati. Lihula alevis torkasid metsikud „isamaakaitsjad“ elavaid põr-

1. Eesti polgu 5. rood Rakveres suvel 1917. a.

ja distsipliini. Umbkaudse pildi sellest annab ehk Vene Dankovski ja Massalski polkudes valitsev kord. Need üksused olid jõudnud korraldageduse viimsele tipule. Merekindluse staap soovis neist vabaneda. Dankovski polgule määrati uueks asukohaks Kasarijõe, Massalski polgule — Kuresaare ümbrus.

Nende polkude Tallinnast väljaviimist kirjeldatakse ajalehes järgmiselt:

„Revolutsioonist demoraliseeritud mass tõrkus lausa minekust, juhtide mõju oli null. Meelitustega ja petmisega suudeti denaturaadist poolhullu ja metsikut massi vangunitesse ajada.

Rongi liikumise ajal algas pörgulik laskmine õhku ja oli ime, et ainult mõni üksik

said tääkide otsa ja läksid nii, kisendavaid loomi läbi alevi kandes.“

Tallinna ja ta lähemasse ümbrusse jäänud väeosad ei olnud palju paremad. Komiteed kiskusid väeosades kõik võimu eneste kätte. Kohaliku kõrgema revolutsioonilise organina asutati „Tallinna Töölise ja Soldatite Saadikute Nõukogu“ ja selle „Täidesaatev Komitee“, kus vene element oli kaalukas enamuses. (Nii maikuu 1917 valimiste järele 16 venelast ja 4 eestlast.) Vastukaaluks asutasid rahvuslikult mõtlejad eesti ringkonnad Tallinna Eesti Seltside Liidu.

Tallinna merekindluse staap oli kaotanud igasuguse lootuse garnisoni väeosade laostumise tõkestamisse. Otsiti väljapääsu.

See sundis muuseumis sõbralikumalt suhtuma ka eesti rahvusväeosade asutamise kavatsusele, mis parajasti oli Tallinnas kerkinud päevakorrale 28. märtsil (10. apr.) ja 6. (19.) aprillil ärapeetud eesti sõjaväelaste koosolekute ja Eesti Sõjaväelaste Büroo ellukutsumise järele.

Tallinna merekindluse staabil oli tol ajal käsil kahe kindluspolgu formeerimine, mis revolutsiooni tõttu oli veel algastmel. Eesti sõjaväeosade asutajad otsisid omakorda parajasti võimalust eesti sõjaväelaste koondamiseks sarnastesse formatsioonidesse, mis seoks neid kindlamini kodumaaga. Nii haaratigi siis kinni Tallinna kindluspolkude komplekteerimisest eestlastega, mis ühtlasi pidi aitama muuta jõudude vahetada Tallinnas eestlaste kasuks.

Põrduiti vastava ettepanekuga merekindluse komandandi kontradmiraal Leskovi poole, kes sellega nõustus ja omakorda 30. märtsil (13. apr.) astus loa saamiseks samme kõrgemates instantsides. Varsti saadi telegraafi teel esialgne nõusolek Vene sõjaministrilt ja sõjavägede ülemjuhatajalt kahe Tallinna kindluspolgu komplekteerimiseks eestlastega. 8. (21.) apr. tegi Kindralstaabi Valitsus korralduse sõjaväeringkondadele algul eestlaste-sõdurite, (hiljem ka ohvitseride) saatmiseks Tallinna merekindluse staabi korraldusse. Peterburi sõjaringkonnas pandi selle korralduse läbiviimine Eesti Sõjaväeosade Organiseerimise Keskkomitee peale.

1. Eesti polgu asutamine Tallinnas. Takistused ja raskused polgu asutamisel.

Tehtud korralduste, samuti ka ajalehtedes avaldatud teadaannete põhjal algas eesti ohvitseride ja sõdurite koondumine Tallinna juba aprillikuu esimesel poolel, mil puudus veel vormilik luba eestlaste organiseerimiseks kohapeal. Neid oli vaja ajaviimatult korraldada sõjaväeliselt ja hoolitseda nende ülespidamise ning varustamise eest. Kindluse staap oli sellepärast sunnitud asuma polgu formeerimisele juba enne vormiliku asutamislõa saamist. Ja nii võis 12. (25.) aprillil 1917. a. ilmuda esimene „Käsukiri formeeritavaale Eesti polgule“, milline kuupäev on 1. Eesti polgu, meie sõjaväe vanema üksuse — 1. jalaväerügemendi — asutamispäevaks. Kuni polguülema isiku selgumiseni kutsuti polgu ajutiseks formeerijaks polk. S. Pinding. Polgu asutamispäeval oli koosseisus 19 ohvitseri ja 19 sõdurit. Polgu asukohaks said Dvinski polgu

kasarmud Juhkentalis ja Lutheri vabriku barakk. Esimese kümne päeva jooksul ilmus polku: ohvitseri 37, sõdureid 924. Nende varustamine tekitas raskusi, kuid sellest saadi üle eesti seltskonna vastutulekul. Eri- lised teened on siin Johan Pitkäl.

Kuna esimesed sammud mõningate olukorra soodustuste ja huvide ühtelangevuse tõttu olid õnnestunud võrdlemisi väga kiires tempos, siis edaspidi tuli võidelda eesti rahvusväeosade asutamisoiguse eest seda suuremate raskustega ja takistustega ning ainult samm-sammult ja visalt tungida sihile. Eesti rahvusväeosadel oli küll suur poolehoid, kuid leidis väga rohkesti ka vastaseid. Nende asutamisoigus tuli sellepärast kätte võidelda alles ägedas heitluses.

Tallinnas tekkis eesti väeosadele tugev vastasrind. Selle moodustasid: garnisoni sõdurid ja madrused, kellest üks osa kartis eestlaste juurdetuleku tõttu kindluse rajoonist ärasaatmist; eesti enamlased, eesotsas Anvelt, Kingissepa ja Pöögelmanniga, kes olid eesti rahvusväeosade loomise vastu põhimõtteliselt ja nägid neis hädakohtu oma võõrastele püssitääkidele rajatud võimupüüetele, ja lõpuks, vene marurahvustelased oma vähemusrahvuste sallimatusest. Vastutöötamise keskuseks kujunes Tallinna Töölise ja Soldatite Saadikute Nõukogu ja selle Täidesaatev Komitee. Selle asutuse vastutöötamine muutus seda hoolimatumaks, mida rohkem seal pääsis mõjule enamline vool. Jatkus jultumust tõendamiseks, nagu oleks Eesti polku kogunenud „väejooksikud Saksa salakuulajate kaastegevusel ja salapolitsei agendi juhatusel“. Eesti väeosad tembeldati revolutsiooni saavutuste vastasteks, kontrrevolutsioonilisteks; nende asutamist nimetati Vene sõjaväe ühtluse lõhkumiseks. Laiemates rahvahulkades tehti kihutustööd Eesti polgu vastu peamiselt eesti enamlises ajalehes „Kiires“. Kindluse väeosades aga esinesid otsekoheste ässitajatena mõned Vene väejuhid, kelle isiklik karjäär kannatas Eesti polgu asutamisega.

Aprilli lõpul Tallinna Töölise ja Soldatite Saadikute Nõukogu otsustas Eesti polgu laiali saata ja asja algatajad anda kohtu alla. Otsus teatati Petrogradi Töölise ja Soldatite Saadikute Nõukogule ja Sõjaministrile. Petrogradi Nõukogu muidugi heameelele ühines sellega ja Sõjaminister panigi eesti sõjaväelaste eselonide väljasaatmise Petrogradist seisma ja Tallinna merekindluse staap tegi korralduse Tallinnasse kogunenud eestlaste ärajaotamiseks vene

väeosade vahel. Õnneks aga suutsid enne keelu maksmapanemist Krasnoje-Seloos formeeritud kaks suuremat eestlaste ešeloni veel ära sõita ja saabuda Tallinna (kokku 1819 meest).

Eesti Sõjaväelaste Büroo, Petrogradi Keskkomitee ja Eesti polk tegid süüdistuste tagasitõrjumiseks kõik, mis iganes nende võimuses, energilise selgitustööga kohapeal ja ametlike sammudega Petrogradis, lähemalt valgustades eesti rahvusväeosade ülesandeid ja eesmärke. Sel otstarbel levitati Tallinnas suurel arvul eriti trükitud eesti- ja venekeelset lendlehte, pealkirjaga „Eesti polkude asjus“. Ka hakati maikuu algul välja andma oma häälekandjat — „Eesti Sõjamees“ —, mille esimene number ilmus 19.000 eksemplaris. See ajaleht võitis laialdase poolehoidu oma kindlate seisukohtadega ja julge ning kartmatu väljaastumisega. Üksmeelselt astus eesti rahvusväeosade kaitseks välja ka üldajakirjandus, välja arvatud enamline „Kiir“. Enamlaste inetud kahtlustamised ja väljaastumised samuti kutsusid välja üldise protesti ja meelepaha kogu eesti seltskonnas. Ka leiti toetust teiste vähemusrahvuste sõjaväeliste organisatsioonide poolt, kellega töötati käiskäes ja kooskõlas.

Asi edenes viimaks siiski niikaugemale, et Eesti polgu vastased hakkasid provotseerima sõjariistus kokkupõrkeid. Üheaegselt

sellega saadeti Petrogradi provokatsiooniliisi teateid võimalikest veristest kokkupõrgetest Tallinnas.

Kadunud Jüri Vilms, üks eesti rahvusväeosade asutamise tulisemaid pioneere, märgib selle kohta „Päevalehes“:

„Hõõrumisi võiks tulla, kui seda kunstlikult kõigest väest püütakse õhutada. Loodame aga kindlasti, et eesti sõjamehed ennust ei lase mõtlemata sammudele avatleda. Meil on õigus ja meie jääme oma õiguse juurde. Vägivallaga ei hakka Eesti sõjamehed mitte peale. Kui seda keegi teine hakkab, siis vastutab ta ka selle eest.“

Sama „Päevaleht“ märgib:

„Eesti polkude laimajate vastu tuleb meil nii palju proteste kokku, et meie neid kõiki avaldada ei saa. Aga näha on, et rahvas kodumaal ja tema pojad tegevas väeteenistuses selles asjas täiesti ühel arvamisel on ja nurjatut kihutustööd ning valelikke salakaebtusi kõige suurema põlgusega hukka mõistab.“

Võitlus oli jõudnud haripunktile ja küsimus pidi lahenuma nii või teisiti. Lõppes sellega, et Vene sõja- ja mereminister Kerenski 7. (21.) mail 1917. a. andis loa ühe eesti polgu formeerimiseks Vene I armee asetusräjoonis, milleks tol momendil oli Virumaa.

Nii tuli loobuda Tallinna kindluspolkudest ja lahkuda Tallinnast. Võit oli seega ainult osaline. Kuid ei täitunud ka vastaste soovid täies ulatuses.

Vähepeal oli polgu formeerimine jatkunud. Aprilli lõpuks oli formeeritud kolm pa-

1. Eesti polgu orkester Rakveres 1917. a. Teises reas paremalt kuues kapellmeister vabakunstnik M. Liidig.

taljoni ja rida komandosid. Ešelone saabus isegi Siberist. Meeste arv lähenes neljale tuhandele.

1. Eesti polk Rakveres.

10. (23.) mail määrati polgu ülemaks polk. A. Tõnisson, kes ühtlasi sai ka ettekirjutuse viia polk Rakveresse ja selle ümbrusse. Polgu edaspidine formeerimiskäik on kõige tihedamas ühenduses polk. A. Tõnissoni nimega, kes Eesti Sõjaväelaste Büroos oma nõusolekut polguülemale kohale asumiseks andes tähendas, et ta „tahab polku juhtida, nagu eesti rahva huvid seda nõuavad“. Ja polk. A. Tõnisson täitis oma lubaduse, ehkki tal tuli võidelda ülisuurte raskustega ja isiklikult kannatada rohkesti.

Kuna närvilises Tallinna õhkkonnas kõik jõud peamiselt väliste võitluste peale ära kulus, pakkus vaikne Rakvere palju soodsamaid võimalusi polgu formeerimiseks, mida kasutati täiel määral.

Haruldase visadusega ja järjekindlusega viis A. Tõnisson läbi oma tahte kindla sisekorra ja distsipliini maksmapanemisel ja väljajõppe korraldamisel. Erilist rõhku pani ta ohvitseride valikule. Nii mõnigi polku tulla soovija oli sunnitud tagasi minema.

Loomulik, see kõik tekitas algul arusaamatusi, koguni nurinatki. Polguülemat süüdistati väljaspool koguni „vana korra“ pooldamises. Kuid polk. A. Tõnisson ei tunnistanud kompromisse, oma korraldustes ta jäi sirgjooneliselt järelandmatuks, kuigi oleks hõlpsam olnud laskuda päendlikule „rahvamehe“ tasemele.

Üldine enamlastevastane meeleolu polgus kergendas kindla korra maksmapanemist. Polgu ohvitserikond omalt poolt toetas polgu ülemat üksmeelselt. Samuti tol ajal suurte võimupiiridega valitud organ, polgukomitee ei teinud kaasa seda demagogiat, mis iseloomustas kõiki komiteesid Vene väeosades, vaid oma selgitava tööga ja sammudega aitas palju kaasa väeosa korraldamis- ja formeerimistööle.

Ülisuuri raskusi tekitas polgu varustamine. Polgu koosseis oli kinnitatud 3770 sõdurile, kuid tegelikult tõusis see arv üle 10.000. Vene intendantuur keeldus andmast varustust nii suurele arvule. Raskustest saadi osaliselt üle polgu tagavarapataljoni formeerimisega, kuhu augustikuuks kogunes ligemale 5000 meest. Suur arv — kuni 2900 meest — saadeti mitmesugustele töödele: Tamsalu—Paide kitsarööpmelise raudtee ehitamisele, metsa- ja põllutöödele, kus sõduritele makseti lisaraha. Ka rahvalt tuli

ohtralt annetusi, otseselt ja maleva-büroode kaudu.

Kavakindel kasvatustöö andis lõpuks soovitud tulemusi. Järkjärgult ka sõdurkonnas kõvenes harjumus korrale. Tekkis soov, olla parem laostunud vene sõdurite hallist massist, arenes üleoleku ja uhkuse tunne enese väärtusest.

Kõik see lõi soodsad eeldused kavakindlaks ja edukaks õppetööks. Selle kõrval ei unustatud hoolt kandmast ka polgu koosseisu meelelahutuse eest.

Septembrikuu alguks oli polk enamvähem formeeritud. Järgnes brigaadiülemale kindral Martõnovi inspeksioonikäik polku 6. (19.) ja 7. (20.) sept. Sel puhul korraldatud polgu üldparaadil vana sõjamees, nähes korralikult rietatud, marsitaktis, sirgetes ridades sammuvaid mehi, ei suutnud varjata oma sisemist liigutust, vaid tähendas pisarsilmil: „Mu Jumal, mu Jumal, ma näen jälle sõdureid.“

Muuseumi oli sel paraadil iseloomulik vahejuhtumine. Kindral avaldas soovi näha polgukomiteed terves koosseisus. Komitee esimees st.-kapten P. Kann käsutas komitee liikmed rivist välja, tõi nad rivikorras kindrali ette ning raporteeris. Kindralile tuli see kõik täiesti ootamata ja ta tähendas imestusega, et ta olevat palunud polgukomitee liikmeid enese juurde, kuid nähtavasti on vist eksikombel toodud mingisugune rivikomando. Kui st.-kapten P. Kann selle peale vastas, et komando on siiski polgukomitee, siis oli kindrali imestus piiritu. Ta silmist veeresid rõõmupisarad ja liigutatult surus ta st.-kapten P. Kanni kätt ja tänas südamlikkude sõnadega kõiki komitee liikmeid.

Septembrikuu esimesel poolel kerkis päevakorrale 1. Eesti polgu tagasiviimise küsimus Tallinna. Seda pooldas ka Tallinna merekindluse staap. Kuid kavatsus jäi kahjuks ainult kavatsuseks.

1. Eesti polk Volmaris.

Põhja (Riia) rindel olid sakslased augustikuul asunud pealetungile, vallutanud Riia ja sunnitud Vene väed taanduma põhja poole. Oli karta uut edasitungi. Seisukord rindel ähvardas kujuneda kriitiliseks, kuna Vene väeosad olid muutunud lahingkölbmatuks. Eesmärgiga kõvendada Põhja rinnet selle juhataja tegi 9. (22.) sept. korralduse 1. Eesti polgu üleviimiseks Lätimaale, Volmarisse, rinde ülemjuhataja reservi.

Polgu kodumaalt eemaleviimise kavatsus kutsus esile üldise meelekibeduse pol-

gus ja eesti seltskonnas. Eesti Sõjaväelaste Ülemkomitee poolt, kes eesti väeosade formeerimise kõrgema instantsina oli vahepeal asetanud Eesti Sõjaväelaste Büroo, saadeti Põhja rinde ülemjuhatajale pikem märgukiri, milles juhtiti tähelepanu asjaolule, et 1. Eesti polk on formeeritud just kodumaa ranniku kaitseks, mida samuti ähvardamas Saksa kallaletungi hädasoht.

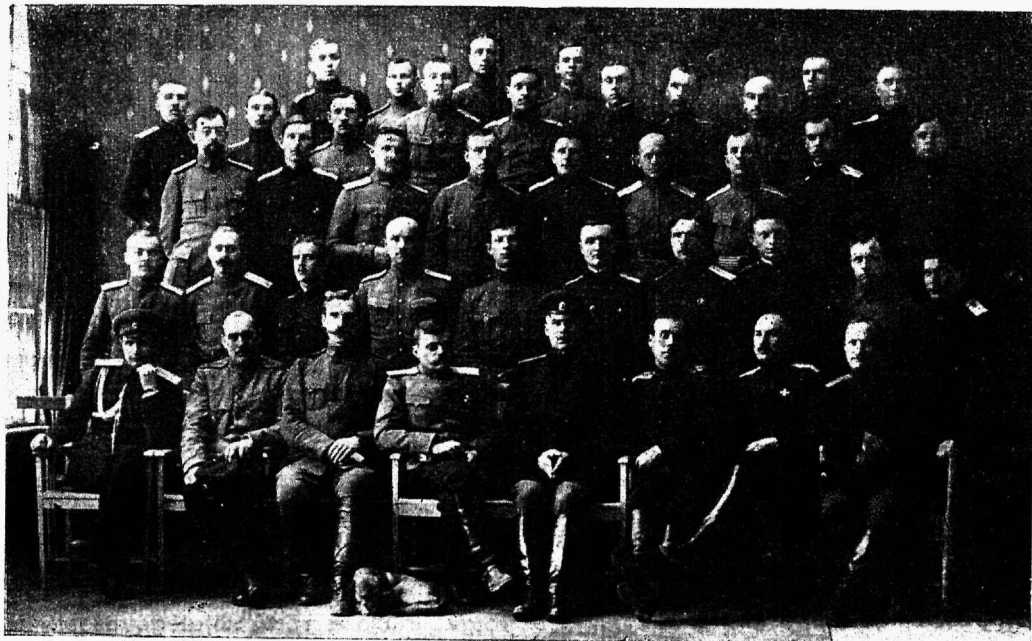
Märgukiri jäeti rahuldamatata ja polgu ümberpaigutuse käsk jäi maksma. Tõen-

„Eesti saadab oma esimese polgu, oma esimese sõjaka poja välja kasvamise ja kodukohast. Esimesele sõjaväelisele saavutusele on rahvas annud oma liha ja vere, oma armastuse ja hoole, oma usu ja poolehoiu. Rahva poolehoiul ja aitamisel on ta kasvanud, hulkade hoolet ja armastusel kosunud.

Nüüd on ta saanud täisealiseks, kosunud sõjameheks ja astub sõjateele...

Kurval ohukorral astub Eesti polk välja sõjalise ülesande täitmisele, usuta, lootuseta, toetu...

Aga 1. Eesti polk tahab siiski täita käsku, et keegi teda ei võiks süüdistada viletsas argtuses.

1. Eesti polgu ohvitseri polgu Rakverest Volmari lahkumisel 22. sept. (5. okt.) 1917. a.

Vasakult paremale — esimene rida: ltn. J. Lutsar, kapellm. vabakunstnik M. Lüdigi, ltn. K. Parts, polk. E. Põdder, polk. A. Tõnisson, st.-kpt. J. Poopuu, st.-kpt. A. Kurvits, al.-ltn. V. Pint; teine rida: al.-ltn. P. Laaman, lpn. V. Väeden, lpn. E. Neggo, ltn. E. Freudenstein, sv.-am. S. Paul, al.-ltn. H. Veem, al.-ltn. A. Engman, ltn. O. Mammers, al.-ltn. E. Jõesaar, al.-ltn. Th. Rõuk; kolmas rida: lpn. E. Moorlat, lpn. O. Kurvits, st.-kpt. H. Liebus, ltn. F. Tõnso, lpn. A. Bachstein, ltn. H. Rebane; neljas rida: lpn. J. Selter, lpn. A. Steinpick, st.-kpt. O. Luiga, st.-kpt. N. Steinmann, viies rida: ltn. N. Bergmann, sv.-am. J. Perk, lpn. J. Semiskar, lpn. R. Freudenstein.

dati, rinde kõige nõrgem ja hädasohtlikum koht olevat just Riia kaitseõigus, kuna selle vastu Saksa dessandivõimalused Eesti saartele ja mandri rannikule olevat probleematilised, vähemalt veel algul, nii et eestlaste kodumaad ei ähvardavat mingi otsene hädasoht.

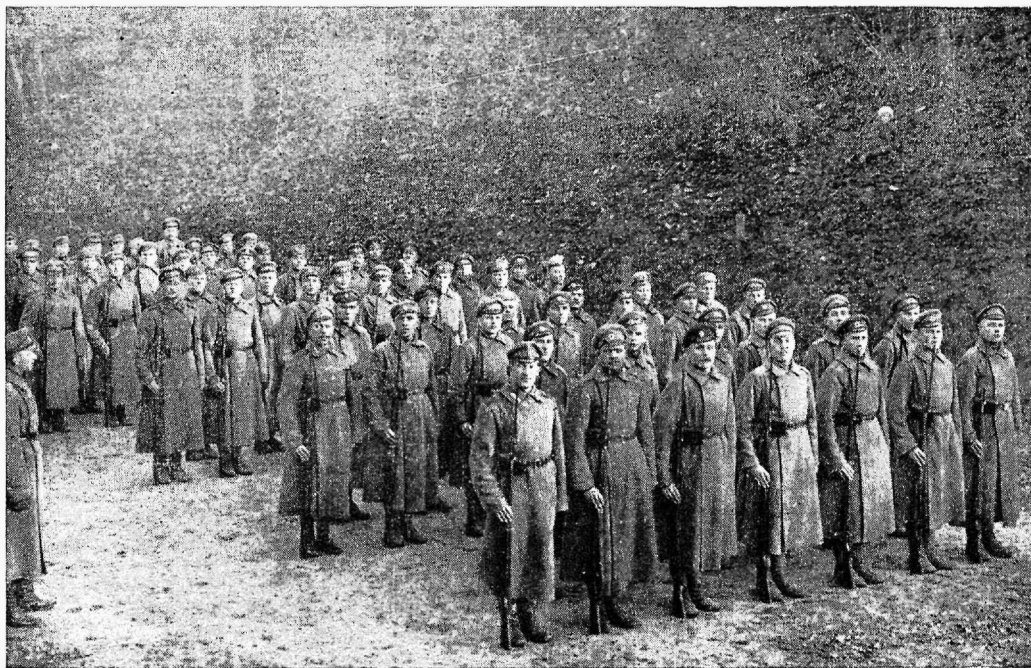
Polk alistus korraldusele kohusetruult, kuigi raske südamega. Rakverest lahkus polk 20. sept. (3. okt.). Lahkumine kujunes polgule suureks austuse ja poolehoiu avalduseks kogu eesti avalikkuse poolt. Ajakirjandus pühendas polgule sooje ja südamlikke läkitusi. Nii „Eesti Sõjamees“ kirjutas:

Kodukolle, naised, lapsed ja varandus jäävad kaitseta ning röövsalkade meelevalda. Meie paremad soovid teiega, kallid sõbrad! Pidage meeles, et meie ühinemine on olnud vabal tahtel...

Volmaris loeti 1. Eesti polk operatiivselt Vene sõjavägede ülemjuhataja A. Kerenski reservis ja tema isiklikus käsutuses olevaks.

1. Eesti polk Muhumaa kaitseoperatsioonis. Eesti saarestiku vallutamine.

Volmarisse ei jäänud polk aga kuigi kauaks, kõigest 1 nädalaks. Juba 1. (14.) okt. sai polk uue käsu suunduda Haapsa-

1. Eesti polgu õppekomando Rakveres sügisel 1917. a.

lusse, et võtta osa Eesti saarte kaitsmisest Saksa dessandi vastu, kes vahepeal oli maabunud Saaremaal.

Algas tagasisõit kodumaale, mis polgu juba lähematel päevadel viis sõjakeerisesse. Kuid enne selle kirjeldamist mõni sõna üldolukorrast ja vahepealsetest sündmustest.

Eesti saartel ja mandril kardeti sõjategevust juba Maailmasõja algul. Saksa laevastik piirdus sõja esimestel aastatel siiski vaid üksikute retketega, milledest olgu mainitud Kuressaare ja Pärnu pommitamine 1915. a. ja Paldiski pommitamine 1916. a.

Kuna Läänemeri oli venelastele tähtsaks sõjateatriks, sest viisid ju siit otseseid Petrogradi, siis asuti siin tugevate kindlustusjoonte loomisele. Üheks neist oli ka n. n. Muhuväina kindlustatud positsioon, mille kaitse tugeneks miinitõketele, kindlustustele ja Liivilahes teotsevale sõjalaevastikule.

6. (19.) sept. 1917 andis Saksa keiser Wilhelm käsu Eesti saarestiku okupeerimiseks, seega siis ka Muhuväina positsiooni vallutamiseks. Selleks moodustati eridessantkorpus ja -laevastik. Dessandi lähtekohaks määrati Liibavi, kust väljuti 27. sept. (11. okt.). Ettenähtud plaani kohaselt maandus dessant 29. sept. (13. okt.) Saaremaal kahes kohas: Tagalahes (peadessant) ja Pammanas (abidessant). Samal ajal Saksa laevastik demonstreeris Kihelkonna

ja Sõrve poolsaare kohal. Dessantosad alustasid saarel kohe mitmes grupis liikumist lõuna, ida ja kagu suunades, et vallutada kindlustatud positsioone ja ära lõgata Vene väeosade taandumistee Muhusse. 1. (14.) okt. vallutasid Saksa väed Orissaare positsiooni. Saaremaa oli seega vallutatud. Järg oli Muhumaa käes, kus ka 1. Eesti polgul tuli osa võtta sõjategevusest.

Jõudnud Haapsalusse 3. (16.) okt. polk suunati Rohuküla sadamasse, kus polk A. Tõnisson sai korralduse polgul asuda veolaevadele ja minna Muhumaale, kus polk olevat määratud nn. „koondatud väesalga“ koosseisu, kelle juhatajaks oli kindral Martõnov.

Oli aga kindel, et Eesti saarestiku kaitsmine tugeva laevastikuta on võimatu, polnud ka kahtlust, et sakslased tugeva ülekaalu tõttu merel, lõikavad saarestiku mandrist ära ja sunnivad seega saarel opereerivad Vene väed allaandmisele. Polk. A. Tõnisson luges sellepärast 1. Eesti polgu saartele saatmise korralduse puhul oma kohuseks pöörata sellele käsuandjate tähelepanu ja paluda käsu muutmist. Kuid tagajärjeta. Vastati: Saksa laevastik võib küll olla seisukorra peremeheks merel, kuid laevastik ei saa ju teotseda kuivalmaal, seal on ja jääb peremeheks ikkagi Vene maavägi. Ja pealegi käsk on käsk ja seda rohkem, et see on valitsuse ja sõjavägede juhi Kerenski isiklik käsk, sest just tema korral-

dusel saadetavatki 1. Eesti polk saartele. Polk. A. Tõnisson rõhutas veel kord, et sarnane käsk, tulgu ta ükskõik kellelt, jätab igal juhul mulje, nagu tahetaks 1. Eesti polku hävitada meelega, sihilikult.

Tuli paratamata ja raske südamega asuda käsu täitmisele. 3. (16.) okt. kell 10 sõitis välja Rohukülast veolaevadel polgu I pataljon ja osa komandosid pataljoni ülema st.-kapten P. Kanni juhatusel. II pataljon väljus vähe hiljem ja pataljonid ei puutunud üksteisega enam kokku kogu Muhu operatsioonil. III pataljon ja osa komandosid asus pealelaadimisele.

Järgmisel päeval asus polgu I pataljon positsioonile saare loodeossa — Pallasmaa, Mõisaküla, Tamse, Põitse, Tupenurme joonele. Pataljonile tehti ülesandeks kaitsta viimse võimaluseni juurdepääsu Raugi sadamale, et võimaldada oodatavatele transportlaevadele väeosade saarelt äraviimist. Samal päeval II pataljon sai algul käsu asuda Saare- ja Muhumaa vahelise Sinovjevi silla kaitsele. Hiljem, kui pataljon oli juba asunud teele, muudeti see korraldus ja pataljonil kästi tõmbuda tagasi Raugi sadama juurde, vägede juhataja kindral Martõnovi varru.

Õösel vastu 4. (17.) okt. tungis Saksa sõjalaevastik Irbeni väina kaudu Liivilahte ja ligines Muhu Suure-Väina lõunapoolsele suudmele. Algas merelahing Vene laevastikuga. Varsti lõõdi reast välja Vene soomuslaev „Slava“, mis selle järele jooksis madalikule. Vene laevastik taandus nüüd kiirelt. Sellega oli otsustatud ka Muhumaa saatuse. Vene väeosades algas paanika. 1. Eesti polk jäi enese hooleks. Saksa maaväe osad tungisid üle Sinovjevi silla samal päeval Muhu saarele. Saksa dessantvägedel oli olukorra ja luureandmete järele muidugi teada, et 1. Eesti polgu osad asuvad Raugi sadama piirkonnas, seepärast juhtisid nad oma väed mitte põhja, vaid saare kirdeossa, mis võimaldas sakslastel ilma vastupanu leidmata ilmuda Raugi sadama juurde, 1. Eesti polgu tiivalt. Polgu üksikuid osi pommitati korduvalt Saksa lennukite poolt.

Kujunenud olukorras oli vastupanu muidugi täieline meeleetus ja vangilangemine paratamata, sest põgeneda said üle väina ainult vähesed. 5. (18.) okt. langesidki vangid polgu I ja II pataljon (ilma 7. rooduta), jalaja ratsaluurajate-, kaevikkahurite- ja Colti kuulipildujatekomando, kõige kaasas oleva varustusega, kokku — 16 ohvitseri ja 1582 sõdurit, 42 ratsa- ja 126 voorihobust. Surmasaanute täpne arv on teadmata, sest me-

rel valitseva tugeva tormi tõttu mitmed põgenejate paadid läksid ümber ja paljud leidsid vilu haua merelainetes. Vangilangenud viidi Saksamaale, kus paigutati Stralsundi, Crefeldi ja Czerski vangilaagritesse. Pärast Saksa revolutsiooni üks osa neist sattus Prantsusmaale, kus teenisid Bordeaux Eesti Sõdurite Kogumispunktis ja jõudsid tagasi kodumaale 1920. a. maikuul.

Muhumaa järele vallutasid Saksa väed ka Hiiumaa. Kogu saarestiku vallutamise operatsioon kestis ainult 10 päeva.

1. Eesti polgu III pataljon ja mõned komandod pääsesid ainult aeglase laevadele laadimise tõttu.

1. Eesti polk Läänemaad kaitsmas rüüstamiste vastu.

Saarte langemine tekitas Rohukülas ja Haapsalus asuvates ja saartelt põgenevates Vene üksustes kirjeldamata kabuhirmu ja korralageduse. Joosti peata karjana sise-maa suunas, riisudes ja rüüstades, mis aga ette juhtus. Oli juhtusid, kus elava looma küljest lõigati liha praadimiseks. Haapsalu linn ähvardati teha maatasa, kuna sellele vaadati juba kui vaenlasele kuuluvale linnale, kust tarvis kiiresti põgeneda, kaasa võttes kõik, mis aga igames võimalik.

Ajutise Valitsuse komissar telegrafeeris Haapsalust: „Riisumise ja vägivallaavalduste lõpetajaks loen ainsaks vääriliseks isikuks, kes seda suudab teostada, 1. Eesti polgu ülema polkovnik Tõnissoni.“

Selle järele polk. A. Tõnisson määratigi Haapsalu piirkonna ranniku kaitse vägede ülemaks. Moodustati nõndanimetatud „Polkovnik Tõnissoni eelgrupp“. Ühtlasi anti talle piiramata volitused rüüstamiste ja teiste vägivallategude likvideerimiseks.

Polk. A. Tõnisson pani kiiresti maksma kindla korra. Rüüstamised lõpetati. Selle juures omandas suure kuulsuse Haapsalu jaama komandandiks määratud kapten Valter Pint. Tema tegevusest isegi Petrogradi ajalehed võisid jutustada pikki imelugusid.

1. Eesti polgu osade teotsemine Muhumaal ja Haapsalus leidis üldist heakskiitvat tunnustamist. Kõigepealt väljendus see otseste ülemate ettekannetes kõrgematele staapidele. Nii tähendatakse ühes telegrammis:

„Haapsalus on varustuslaod rüüstatud ulakate sõdurite bandede poolt. 1. Eesti polgu ülem polkovnik Tõnisson seadis korra jalule ja ilmutab harukordset korraldamisvõimet ja olukorra tundmist.“

1. Eesti polgu saatust leidis elavat vastukõla ka eesti ajakirjanduses ja laiemates rahvahulkades. Kirjeldati pikalt-laialt sündmustikku. Vene kõrgema väejuhatuse teguviis leidis üldist hukkamõistmist. Muuseumis tehti ka kibedaid etteheiteid Vene valitsusasutustele takistuste tegemise pärast eesti rahvusväeosade asutamisel, toonitades, et suurema eesti väekoondise olemasolul sakslastel võimata oleks olnud okupeerida Eesti saarestikku.

Sakslased omakorda andsid Muhuväina positsioonide vallutamisele suure tähtsuse. Nii nende sõjaajaloolane Schwarte hindab seda järgmiselt:

„Saarte vallutamine on üheks tähelepanuväärsematest sõjaajaloolistest sündmustest, mil on tuleviku kohta suur tähtsus.“

1. Eesti polk jäigi pärast Muhumaa operatsiooni Haapsalusse ja ümbruskonda ranniku kaitsele. Vangilangenud üksuste asemele moodustati uued. Samuti jätkati teiste eesti rahvusväeosade formeerimist, ehkki enamlaste võimulepääsimine oktoobris 1917. a. tekitas formeerimistööle raskusi.

1. eesti sõjaväelaste ülevenemaaline kongress.

Eesti väeosade asutamise algul etendasid paralleelselt juhtivat osa Tallinnas Eesti Sõjaväelaste Büroo ja Petrogradis Eesti Sõjaväeosade Organiseerimise Keskkomitee. Soovimata sekeldused ja jõudude killunemine oli neil oludel paratamatu. Oli sellepärast hädavajalik ühtlustada ja kokkukõlastada organiseerimistööd ühise, kõigilt tunnustatud keskkoha loomisega. Selleks kutsuti 1. (14.) ja 2. (15.) juunil Rakveresse kokku eesti rahvusväeosade tähtsamate organisatsioonide esindajate konverents, kus keskorganina moodustati 15-liikmeline Eesti Sõjaväelaste Keskbüroo, asukohaga Tallinnas.

Keskbüroo tegevusaeg oli lühike ja piiratud peamiselt esimese eesti sõjaväelaste ülevenemaalise kongressi kokkukutsumisega 18.—22. juunini (1.—5. juulini) Tallinnas, millel olid esindatud umbes 50.000 eesti sõjaväelast. Peale puhtorganiseerimisküsimuste leidsid kongressil käsitlemist ka poliitilised probleemid. Eriti haaravaks, kaaskiskuvaks ja otsustavaks osutus eesti rahvusväeosade silmapaistvama ja teenerikkama organiseerija K. Pätsi esinemine.

Ta juhtis tähelepanu sellele, et oleks suur enesepete naivilt uskuda, nagu peaks Venemaa rahvaste vabastamissõda, nagu

seda korduvalt püütakse tõendada. Just Venemaa on riik, kes aastasadandeid kõige tooremal ja ülbemal kombel on ajanud teiste rahvaste orjastamise ja ümberrahvustamise poliitikat. Enne kui venelased rahvaste vabastamissõjast juttu tohiks teha, tuleks neil omad vähemusrahvad vabastada. Venemaa ei pea tulevikus enam olema vähemusrahvaste kalmistu! Meil, eesti sõjaväelastel on tarvis jõuda kindlale otsusele, millist osa meie tahame etendada uuendatud Vene riigis ja oma kodumaa tulevasele korraldamisel. Organiseeritud eesti sõjaväelaste kongress peab siin meie rahva tulevasele poliitilisele esindusele ütleva oma kindla mehesõna. Meid on senini kümnetuhandetena välja saadetud teiste rahvaste „vabastamiseks“, kas ei ole nüüd viimaks ometi kord saabunud aeg, kus julgelt ja selgelt ütleme, et vabastame kord lõplikult ja igaveseks ka oma väikese rahva ja kodumaa. Organiseeritud Eesti sõjavägi tahab julgelt seista valvel oma maa ja rahva eluõiguste ning parema tuleviku eest!

Vaevalt on leidunud ühelgi koosolekul sarnast elektriseeritud vaimustormi, kui selle esinemise puhul. Esitatud resolutsioonid võeti vastu ühemeelselt ja samase õhinaga, nagu oleks igaühe hinges olnud midagi üle keemas. See oli kongressi rahvuslik-isamaalise meeolu ilus ja meeldejääv haripunkt.

Vastuvõetud resolutsioonis toonitati: „Eesti peab muutuma Vene Vabariigi föderatiivseks osaks,“ ühtlasi kongress toonitas: „Venelased ei tohi olla valitsevaid ja valitsetavaid rahvaid, vaid kõik rahvad peavad olema üheõiguslikud.“

Eesti sõjaväelaste kongress seega esimesena esitas avalikkusele kaugeleulatava riigipoliitilise ideali, kuna tolle ajani sellena figureeris üldiselt autonoomia nõue. Sel oli kahtlemata suur mõju varsti kokkustuva Eesti rahvuskongressi seisukoha kujunemisele selles küsimuses.

Eesti sõjaväelaste kiire organiseerimine eesti rahvusväeosadesse tunnustati Eesti eluküsimuseks. Selle ülesande teostamine otsustati panna kongressil moodustatud laiemate volitustega ja kompetentsiga 25-liikmelise kõrgema keskorgani — Eesti Sõjaväelaste Ülemkomitee — peale.

Eesti Sõjaväelaste Ülemkomitee. Uute väeosade loomine.

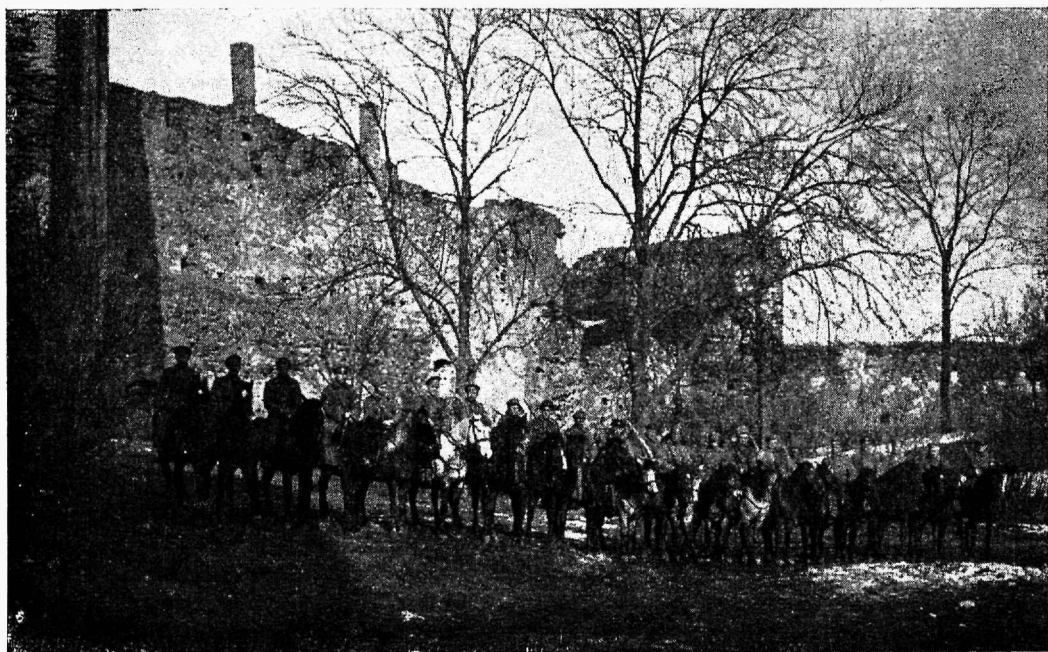
K. Päts valiti ühel häälel Ülemkomitee liikmeks, kuna Ülemkomitee tema omakorda valis esimeheks. Seega sai K. Päts eesti rahvusväe esimeseks kõrgemaks juhiks.

Eesti rahvusväeosade organiseerimises algas Ülemkomitee juhtimisel uus tähtis ajajärk ta paremustega ja puudustega, mis olenesid osalt Ülemkomitee organisatsioonist, osalt aga välistest põhjustest, revolutsioonilise ajavaimu mõjutustest ja Vene ametiasutuste suhtumisest.

Kõrgeima kollegiaalse organiseerimise ja juhtimisinstantsina oli Ülemkomiteel kõigi ta hüvede kõrval siiski ka palju organisatsioonilisi puudusi, mis teatud määral pidurdasid ja raskendasid ta tööd ning tegevust. Koosseis oli liialt liikuv, mis ei võimaldanud inimestele töösse süvenemist ja koge-

saadi neist üle — ja eesti rahvusväeosade asutamine sai uut värskendavat hoogu. Asutati üks väeosa teise järele. Kõige selle juures oli organiseerijate ülimalt sooviks ja püüdeks — võimalikult kõik eesti sõjaväelased tulevad koonduda Venest viibimata kodumaale! See siht tiivustas ja ergutas!

Raskuseid tuli võita palju. Eesti rahvusväe uute formatsioonide asutamiseks astuti samme Petrogradis Sõjaministeriumis, Põhja rinde ülemjuhataja staabis Pihkvas, Baltimere laevastiku juhataja staabis Helsingis ja Vene Sõjaväe Peakorteris Mohilevis.

1. Eesti polgu ratsaluurajatekomando Haapsalus sügisel 1917. a.

muste omandamist. Hilisemal tegevusajal, pärast enamlaste võimulepääsu, tekkisid ka poliitilised ja isiklikud vastuolud. Kõige pahemaks nähteks olid aga viljatud sekeldused Ülemkomitee ja teiste üksikute eesti sõjaväelaste organisatsioonide vahel tegevusala jaotuse ja kompetentsi pärast. Samuti tuli Ülemkomiteel võidelda paljugi väliste raskustega, nagu Vene ametiasutuste vastutulematus, üldpoliitiline segane olukord, eriti pärast enamlaste võimulepääsu oktoobris 1917. a., ja Vene sõjaväe laostumine, mis paratamatult tikkus halba mõju avaldama ka eesti väeosadele.

Kõige selle tagajärjel olid töötamistingimused Ülemkomitees rasked. Kuid peamiselt esimehe K. Pätsi energial ja oskusel

Lubadusi jagati, nagu see siis oli moeasjaks, igal pool kergel käel, tegelikku vastutulekut ei leitud aga kusagil. Oldi tihitipeale sihilikult vastutulemata. Ülemkomiteel tuli sellepärast toimida omal riisikol, väeosade asutamisel asetada Vene võimuasutusi juba sündinud faktide ette. Nii on, huvitava ja väga iseloomustava nähtena, kõik eesti väeosad asutatud ilma vormilise loata, väljaarvatud 1. Eesti polk ja Tartu Eesti Tagavarapataljon, kellede formeerimisluba aga ka saabus eriolukorras ja alles pärast visa võitlust.

Taotleti 2. Eesti polgu ja tagavarapataljoni formeerimisluba. Kuid Põhja rinde ülemjuhataja oli vastu ja kavatsus jäi esialgu teostamata. Selle järele tehti katset mõne

Kapten A. Irv (vasema) ja kapten K. Parts (paremal) 1. Eesti polgu ohvitseridena 1918. a. algul Haapsalus.

Vene korpuse eestlastega komplekteerimiseks, et eesti sõdureid sel teel koondada ühte. Ka see katse ebaõnnestus. Nüüd pöörati peatähelepanu ainult tagavarapataljoni formeerimisvõimalustele, milleks 1. Eesti polgust augustikuu lõpul viidi Tartusse üle kavatsatud pataljoni aluspõhjaks 20 ohvitseri ja 1243 sõdurit.

24. sept. (7. okt.) viimaks saadi, korduvate katsete peale, Põhja rinde ülemjuhatajalt vormilik luba Eesti tagavarapataljoni asutamiseks Tartus, 8-roodulises koosseisus. Pataljoni ülemaks sai polk. J. Rosenbaum. — Pataljoni paisus aasta lõpuks 20-ne rooduliseks ja koondas endasse umbes 200 ohvitseri ja 8000 sõdurit, kes suuremalt osalt tulnud Vene XII armeest. Pataljoni osa allüksusi asus korra ja julgeoleku kaitseks laialipaisatuna mitmes maakonnas. Suurem salk paiknes Võrus ja on tuntud Võru Eesti pataljoni nimetuse all.

Vahepeal leidis aset kaks tähtsat üldsündmust — Eesti saarestiku langemine Saksa okupatsioonivägede kätte, kus suuresti kannatas ka 1. Eesti polk, ja teiseks — Vene nn. enamline ehk oktoobrirevolutsioon, millel järgnevatele sündmustele suur mõju.

Korralagedus Vene väeosades suurenes veelgi. Selle iseloomustuseks võiks näitena ette tuua juhust Tallinna merekindluse garnisonis, kus Vene väeosad ei saanud enam isegi toime garnisoniteenistusega ja Vene sõjamoonaladusid pandi valvama Austria sõjavangid! Elanikkond kannatas sõdurite vägivallategude all. Tallinna merekindluse

staap oli tõsisel mures kindluse kaitse pärast. Selles olukorras Ülemkomitee suutis 6. (19.) okt. saada loa Tallinna Eesti eraldi jalaväepolgu formeerimiseks polk. E. Pödderi juhatusel, keda 26. nov. (8. det.) asendas polk P. Kann.

Seega oli kolm eesti rahvusväeosa asutatud ja katsed uute loomiseks jätkusid. Kahjuks sündis see aga plaanilt, kuna organisatsioonid ei olnud omavahel küllaldases kontaktis. Nii tehti palju paralleelset ja tulutut tööd ning raisati energiat. Isegi lõppsihid olid lahkuminevad. Ühel ja samal ajal taotlesid organisatsioonid eesti brigaa-

di, eesti diviisi ja koguni eesti korpuse asutamist. Ning kõike lubati! Aga ka ainult! Sellest kaugemale ei jõutud. Tekkis nagu mingisugune nõiarõng, millest kaugemale sammumine oli raske. Ka olukord oli vahepeal muutunud veelgi segasemaks. Vene sõjavägede ülemjuhataja kohale oli asunud lipnik Krõlenko, mil puhul tolleaegne Saksa sõjaväe ülemjuhataja (hiljem Saksa president) kindral Hindenburg oma elus esmakordselt olevat südamest naernud. Põhja rinde ülemjuhataja kindral Tšeremissov tagandati oma kohalt. Suurt osa hakkas etendama rinde komissar Posern. Mõlemad olid rahvusväeosade vastu, kuna sarnasele seisukohale oli asunud ka enamlaste erakond.

1. Eesti diviisi moodustamine.

Lootusi ei jätetud siiski ja ei loobutud katsetest, vaid et edukamalt läbiviia kavatsusi nii Ülemkomitee kui ka Petrogradi Keskkomitee asusid lahendama tulevase Eesti diviisi juhtivate jõudude küsimust. Diviisi ülemaks otsustati kutsuda al.-polk. J. Laidoner, ja diviisi staabi ülemaks al.-polk. J. Soots. Mõlemad võtsid kutse kohe vastu, kusjuures al.-polk. J. Sootsil avanes võimalus Eestisse jõuda novembri keskpaigas, al.-polk. J. Laidoneril aga detsembrikuu teisel poolel.

Kuna enamlaste poolt oli kartat Ülemkomitee laialiajamist, otsustati, K. Pätsi algatusel, luua Eesti Maavalitsuse juures eriline Maakaitseosakond, kes tarbekorral oleks asendanud Ülemkomiteed ja muidu

kaasa aidanud eesti väeosade formeerimisele. Al.-polk. J. Sootsile tehti ettepanek asuda esialgul osakonna moodustamisele ja juhtimisele. Al.-polk. J. Soots oli sellega nõus, kuid ta juhtis ühtlasi tähelepanu Eesti diviisi asutamise kiirele vajadusele, eesti rahvusväeosade kõrgeima juhtimisinstantsina.

Selle ülesande täideviimise võttis nüüd al.-polk. J. Soots enda peale, sõites Mohilevi, Sõjavägede Ülemjuhataja Staapi, kuhu jõudis 20. nov. (3. dets.), seega just päeval, mil tapeti sõdurite poolt ülemjuhataja kindral D u h o n i n. Sõit ei annud selles olukorras muidugi tagajärgi. Järgnesid al.-polk. Sootsi käigud Kindralstaapi, Petrogradis ja Põhja rinde ülemjuhataja staapi, Pihkvas. Rinde staabis õnnestus tal saada ärakirja ühest Eesti diviisi asutamise käsukirja projektist, millel leidis märkus „Alguskirjale on alla kirjutatud Põhja rinde ülem kindral Novitski.“

Tegelikult samane fakt pole kunagi aset leidnud, kuid saadud dokument võimaldas kasutamist loana ja seda tehtigi. Rinde tagavaravägede inspektorilt kindral Z u b o v i l t saadi korraldus al.-polk. J. Sootsi ajutiseks Eesti diviisi ülemaks määramise kohta. Selle põhjal Tall. merekindluse komandant kindral I z m e s t j e v omakorda lubas alata Eesti diviisi formeerimist.

Eeltöödega jõuti viimaks niikaugemale, et 6. (19.) dets. 1917 võis al.-polk. J. Soots alla kirjutada esimese käsukirja Eesti diviisile. Seega oli Eesti diviisi asutatud, kauane lootus kord ometi teostunud. Selles käsukirjas, mis ilmus eesti ja vene keeles, muuseas märgitakse:

„Nende eestlaste püüded, kes oma kodumaad palavalt armastavad ja tema pärast valu tunnevad, on täideminemas.

Unustage siis ära oma väikesed kodused tülid, asume erakordlistest tülidest ja isiklistest huvidest kõrgemale, seame kõige ette Eestimaa ja kõikide eestlaste huvid, au ja kuulsuse, ja siis loome ühisel jõul niisuguse sõjaväe, mis kogu rahvale on iluks ja uhkuseks, niisuguse diviisi, mis maal korra alal hoiab ja ka auväljal ühegi vaenlase eest tagasi ei kohku.

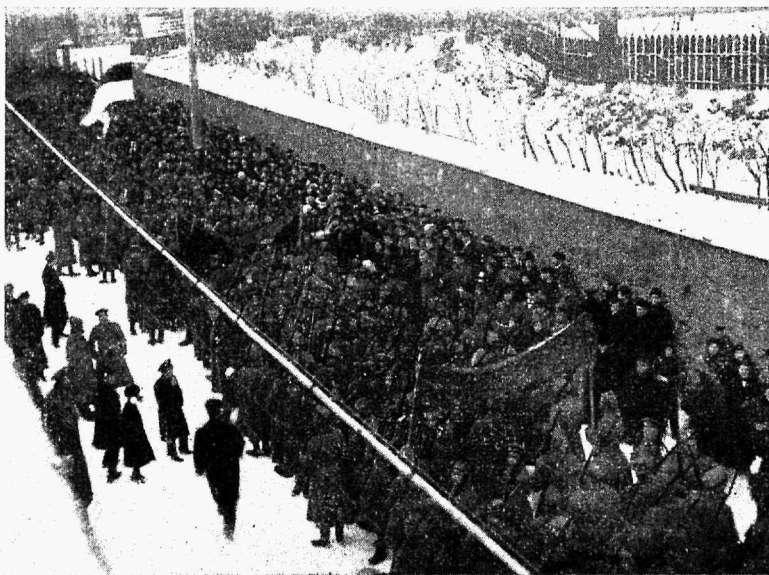
Teie mu kaasvõitlejad, ohvitserid ja soldatid, olete eestlaste lootus. Teie käes

on eestlaste ja Eestimaa au. Oleme siis selle lootuse väärilised, asume üksmeelselt töö juurde, väeosade formeerimisele ja väljaõpetamisele.“

Ühtlasi määrati diviisis juhtivatele kohjadele: brigaadi ülemaks I. Eesti polgu ülem polk. A. Tõnisson, diviisi arstiks I. Eesti polgu vanemarst Dr. H. L e e s m e n t ja diviisi intendandiks kapten R. R e i m a n.

6. (19.) dets. 1917. a. tähistab Eesti rahvusväeosade loomisel uut ajajärku. Sel päeval pandi alus eesti sõjaväe kõrgemale juhtimise instantsile, millega kõigepealt võimaldus kõiki juba formeeritud eesti väeüksusi koondada ühise kõrgema juhatuse alla, kuna nad senini allusid väga mitmele Vene väekoondisele: nii I. Eesti polk kuulus 45. jalaväe diviisi, Tallinna Eesti eraldi polk kuulus merekindluse vägede koosseisu ja Eesti Tagavarapataljon Tartus allus Vene 25. tagavarabrigaadile. Kõik see takistas väeosade formeerimiskäiku, varustamist ja väljaõpet.

Eesti diviisi asutamisega sai uut hoogu ka uute eesti väeosade formeerimine. Tallinna Eesti eraldi polk nimetati ümber 3. Eesti polguks. See üksus oli kaugelt suurem oma ettenähtut koosseisust. 2. Eesti polgu formeerimisele asus Ülemkomitee algul Paides, kus moodustati 4-rooduline pataljon, hiljem, alates 6. (19.) detsembrist, sündis 2. Eesti polgu formeerimine aga Viljandis, kus asus polgu staap ja moodustati I ja II pataljon, III pataljon formeeriti Pärnus. Polgu asutamispäevaks loetakse

Tartu Eesti Tagavarapataljoni meeleavaldus-rongikäik 21. nov. (4. dets.) 1917. a. Eesti Maanõukogu toetamiseks.

21. nov. (4. dets.). Polgu aluskaadriks arvati 3. Eesti polgu Viljandi- ja Järvamaal ja Eesti Tagavarapataljoni Viljandi-, Järva- ja Pärnumaal asuvad üksused. 4. Eesti polgule pandi alus Rakveres 6. (19.) dets. Polgu formeerijaks määrati 1. Eesti polgu pataljoniülema kapten H. Vahtramäe. 4. Eesti polgu aluskaader saadi 2. ja 3. Eesti polgust ja Eesti Tagavarapataljonist. Suurtükiväelased koondati kõigist 1. Eesti diviisi osadest 1. Eesti polku Haapsalus, kus neist 13. (26.) dets. moodustati eriuksus — Suurtükiväelaste Komando, kes sai aluseks Eesti Suurtükiväe Brigaadile, kelle formeerimisele 3. (16.) jaan. 1918. a. asus al.-polk A. Larka Haapsalus. Patareisid oli 5, neist üks Tartus. Suuri raskusi suurtükiväe moodustamisel tekitas materjal-osa, eriti suurtükide ja hobuste saamine. Kuid ka neist takistustest saadi õnnelkombel üle.

Vene sõdurid tikkusid oma kodumaale. Selle meeleolu juures tundus neile igasugune mitteisiklik varustus liigse bagaažina, millest katsuti vabaneda võimalikult kiirelt. Ülemkomiteel õnnestus neil eeldustel sobitada kokkulepet ja võrdlemisi tühise summa eest ära osta Vene 45. Suurtükiväe Brigadi varustus, mis Eesti Suurtükiväe Brigadile üle anti Haapsalus, Koloveres, Palivere ja Risti jaamades. Kui Vene sõjaväelaste kõrgem võimuorgan sellest teada sai ja hädakisa tõstis, siis seisis ta juba sündinud fakti ees ja teha polnud midagi. Kahjuks ei õnnestunud sarnane operatsioon aga Vene soomusautode omandamisel, mille kohta läbirääkimisi venelastega pidas 1. Eesti polk. Soomusautod said varem käsu Haapsalust lahkuda. Nähtavasti taibati olukorda.

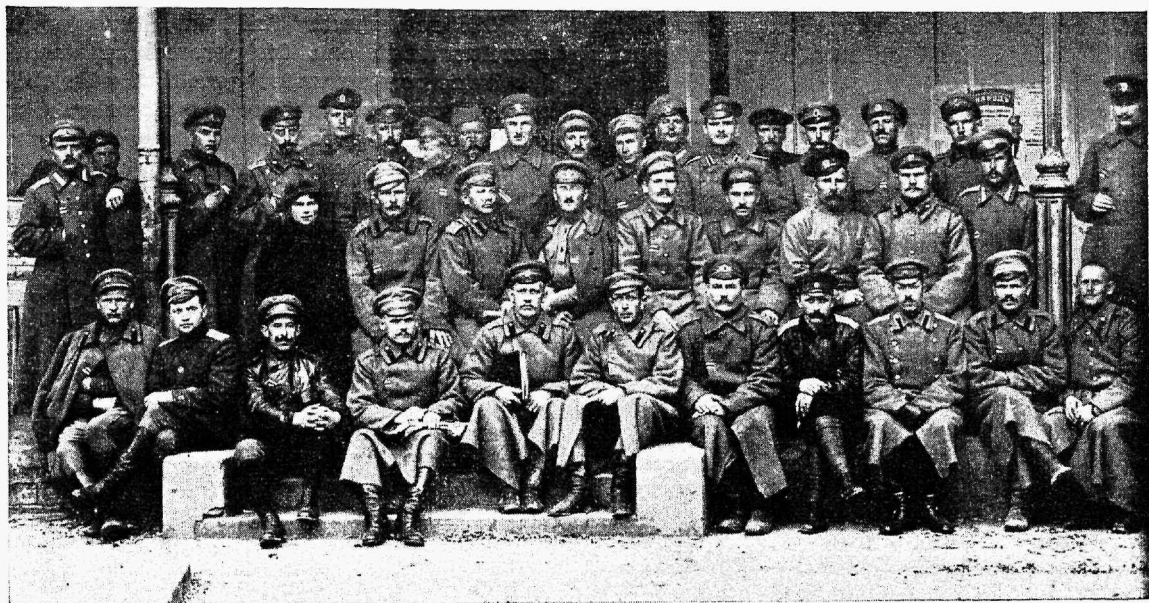
Üks raskematest ülesannetest oli Eesti ratsapolgu asutamine. Alguks asuti selle ülesande teostamisele Viljandis, ära kasutades selleks Tallinna merekindluse komandandi korraldusel Tallinnas formeeritud Eesti Ratsaväelaste Komandot. Formeerijaks oli st.-kapten A. Stolzen. Kuid formeerimine Viljandis ebaõnnestus, terava vahekorra ja konfliktide pärast Viljandi Töölise ja Soldatite Saadikute Nõukoguga, kes kohapeal kõik võimu oli kiskunud enese kätte ja arreteerinud maavalitsuse liikmed. Ratsaväelased aga vabastasid need. Algus äge võitlus. Nõukogu otsustas ratsaväelastelt relvad ära võtta ja tahtis selleks Viljandisse tuua suuremal arvul vene sõjavägesid; 12. armeest, 500 meest toodigi juba kohale. Et hoiduda veristest kokkupõrgetest, ei jäänud ratsaväelastel

teist teed, kui üksikult ja vähemates salkades lahkuda Viljandist.

7. jaan. 1918 asuti Ülemkomitee otsusel uuesti Eesti Ratsapolgu organiseerimisele, seekord juba Tallinnas. Polgu formeerijaks määrati st.-kapten G. Jonson. Umbes samal ajal pandi alus Eesti Inseneriväe Roodule, al.-leitn. A. Normaki juhatusel. Tartumaal, Voldi ümbruskonnas asuti formeerima 5. Üksikut Eskadroni, milleks tarvilikku varustust saadi Riias asuvalt 1. Balti Piirivalve Ratsapolgult. 5. Üksiku Eskadroni formeerimist ei suudetud aga arendada kuigi kaugele. Paralleelselt väeosade formeerimisega moodustati diviisi mitmesugused asutused: diviisi indendantuur, voor, laatsaret ja sidumissalk. Jaanuari lõpuks 1918 oli diviis enam-vähem formeeritud. Alates 23. dets. (5. jaan.) 1917 oli see sündinud al.-polk J. Laidoneri juhtimisel.

See töö oli sündinud erakordsel ajal ja erakordsetes oludes. Vene oktoobrikuu vägivaldse riigipöörde tagajärjena Vene Ajutine Valitsus oli sunnitud andma maad enamlisele Lenini režiimile. See pööre puudutas valusalt ka meie kodumaad. Ka meilgi sunniti Eesti Maanõukogu ja E. Maavalitsus 15. (28.) ja 16. (29.) nov. Vene püssitääkidele tugineva väe võimuga laiali minema ja suruti ta tegevus põranda alla. Valitsemisvõimu haarasid Eesti enamlaste võimuasutused — Eestimaa Täidesaattev Komitee, eesotsas Jaan Anveltiga ja vene sõdurite-madruste mitmesugused komiteed ja nõukogud. Neist omandas tähtsima koha Tallinna Merekindluse Kindlustatud Piirkonna Täidesaattev Komitee, vene keeles „Armeiskij Ispolnitelnõi Komitet Revelskago Ukrepennago Raiona“, millest tuletati selle asutuse lühendatud nimetus „Armiskrur“.

Nende võimuasutuste omavaheline vahekord ja alluvus oli väga segane. Üldiselt olid nad aga kõik äärmiselt vaenulikud eesti rahvusväeosade vastu ja takistasid igatpidi nende edukat formeerimistööd, otseselt ja kaudselt. Otseselt — tehes takistusi igasuguste lubade andmisel, kaudselt aga — enamlise propagandaga, püüdes lõhkuda eesti väeosades distsipliini ja ühtlust. Kuna sel ajajärgul enamlus ja anarhia sammusid käsikäes võidukäiku ja jõudsid oma arenemise haripunktile, siis oli see abinõu äärmiselt kardetav ja tekitas eesti rahvusväeosadele palju mure, kuna neiski enamlus ja korralagedus revolutsioonilise ajavaimu nakatamisel leidis omajagu pinda. Põhjastas seda peale vene väeosade

Eesti sõjaväelaste kongress Rumeenia rindel (IX armees) Botoşanis, Rumeenias 25.—30. okt. 1917. a.

halva eeskju ka see asjaolu, et eesti väeüksused olid seotud Vene väekoondistega organisatsioonilt ja olid sõltuvuses varustuse saamises, mis paratamatult mõjutas nende organisatsioonilist struktuuri ja vaimset ilmet. Eriti peab siin mainima ülemuse valitavuse küsimust, mis eesti väeosades kisti päevakorrale peamiselt Vene komiteede survele, kuna vastasel korral ähvardati eesti väeosadele lõpetada varustuse andmine. See probleem oli eesti väeosadele üks teravamaid ja raskemaid. Eesti ohvitserkond asus enda validalaskmise kohta eitavale seisukohale. Eriti kategooriliselt väljendas seda 1. Eesti polgu ohvitseride kogu, üteldes enda validalaskmisest kategooriliselt lahti, kuna nemad ei taha olla kaastegevad eesti sõjaväe lõplikus hävinemises. Diviisi ülemal al.-polk. J. Laidoneril oli palju muret ja vaeva selle küsimuse soovitavas suunas lahendamisel, mis ka õnnestus ilma vapustusteta. Diviisi juhatus, väeosade ohvitserid ja kaimem ning arusaajam element sõdurkonnast võitlesid väga energiliselt korralageduse vastu, kindla korra ja distsipliini maksmapaneku suunas. Sel töö oli tulemusi. Kõigi puuduste peale vaatamata ei langenud eesti rahvusväeosad ka enamluse tõusuaajal kunagi ka ligikaudugi ühele tasemel vene väeosadega, vaid olid neist korra ja distsipliini mõttes kaugelt paremad. Eriti peab seda rõhutama 1. Eesti polgu kohta.

Formeerimistöö raskuste kõrval, kõigi väliliste takistuste kiuste, suutsid eesti rah-

vusväeosad ka sel äärmiselt segasel ajajärgul seista oma rahva teenistuses ja vältida suuremaid katastroofe. Eesti väeosad ei asunud mitte ainult meie linnades, kogu maa oli nende allüksuste tiheda võrguga ülekülvatud, — korra ja elanikkude julgeoleku kaitseks. Ilma eesti rahvusväeosadeta oleks meie maa paljaks laastatud korralagedate vene sõjaväeüksuste poolt, eriti nende maalt väljajaatandumisel, enne Saksa okupatsioonivägede tulekut. Millises hädahohus tol ajal seisis meie maa ja rahvas, iseloomustab Eesti Maapäevikogu pöördumine üleskutsega eesti sõjaväelaste poole, kodumaale, eesti rahvusväeosadesse koondumiseks. Selles lausutakse muuseas:

„Iga päev lähendab meie maad ja rahvast tumedale ja hirmsale tulevikule. Eesti sõjamehed! Maa ja rahva parima tuleviku pärast sulage üheks suureks pereks, kel veel ühine suur eesmärk ees — oma maad ja rahvast hävituse ja hukatuse eest päästa. Kogu maa ootab teilt üksmeelset kaitset ja toetust.“

Teiseks, Eesti väeosad muutusid Eesti iseseisvuse mõtte tulisemateks eesvõitlejateks ja kaitsjateks. Selles mõttes on väga huvitavad 1. Eesti polgu vastuvõetud resolutsioonides väljendatud seisukohad. 8. (21.) nov. otsustati:

„1. Eesti polk nõuab, et Eesti Maapäev viibimata kokku tuleks ja kuni asutava kogu kokkustumiseni kõik riigivõimu Eestis korra ja julgeoleku kindlustamiseks enese kätte võtaks.“

Vähe hiljem otsustas polgu komitee esineda enamlaste poolt laiali aetud Maa-

nõukogule ettepanekuga Haapsalus kokku tulla, kus 1. Eesti polk ta oma kaitse alla võtab.

18. nov. (1. det.) avaldas polk Maanõukogu laialisaatmise kohta oma kõige valjemat protesti ja mõistis rahvaesindajate kallal toore vägivalda tarvitamise kõige karedamalt hukka.

Mõni päev hiljem järgnes uus resolutsioon:

1. *Eesti polk palub Eesti Ajutist Maavalitsust asuda Haapsalu, kui ta seda võimalikuks ja tarvilikuks peab, ning töötab oma kaitset ja tuge igasuguse vägivalda ja takistuse vastu.*

Äärmiselt suure tähtsuse omandas ka 7.—12. (20.—25.) jaanuarini 1918 Tallinnas ärapeetud 2. eesti sõjaväelaste ülevenemaalise kongressi seisukoht Eesti iseseisvuse küsimuses ja seda veelgi rohkem, et sel kongressil eesti sõjaväelaste pahempoolne vool oli ülekaalus, enamuses, olgugi juhulikus. Pärast pikemaid vaielusi võeti seal vastu järgmine resolutsioon:

„Eestimaa, looduslikkudes ja ajaloolistes piirides Läänemere, Soome lahe, Naroova jõe, Peipsi järve ja Läti keelepiiri vahel tuleb viibimata kuulutada iseseisvaks töövabariigiks.“

Samal kongressil äratas oma tähtsuse poolest tähelepanu Eesti diviisi ülema alpolk. J. Laidoneri kõne, kes muuseas tähendas:

„Praegune Eesti peab oma tuleviku loomise enese kätte võtma, sest teist teed ei ole. Selles ootab rahvas oma sõjaväelt kindlat sõna.“

See kongress jäi enamlaste valitsemisajaks eesti rahvusväeosade asutamiseks paraku ka viimseks tähtsamaks sündmuseks. Jaanuari lõpp ja veebruari algus 1918 ähvardas eesti rahvusväeosadele kujuneda eriti raskeks, saada saatustlikuks. Juba detsembrikuu keskel oli Nõukogude valitsus asunud Venes likvideerima endiseid väeosi ja formeerima punaarmed ja punakaarti. Väikse hilinemisega taheti sellele teele asuda ka Eestis. 20. jaan. tunnistas Eestimaa Töölise ja Soldatite Saadikute Nõukogu eesti rahvusväeosade organiseerimisel ainuõiguslikuks organiks nimetatud nõukogu sõjaväe-sektsiooni. 27. jaan. kuulutati välja nn. „sotsialistliku sõjaväe“ asutamine. Väevõimuga võeti 30. jaan. üle E. Sv. Ülemkomitee ja 19. veebr. Eesti diviisi staap. E. Sv. Ülemkomitee funktsioonid loovutati 1. eesti sotsialistlikul sõjaväelaste kongressil 26. jaan. valitud Eesti Sotsialistlikule Sõjaväelaste Nõukogule. Tallinnas asuti sotsialistliku polgu formeerimisele.

Kõik see sündis Tallinnas, kus eesti enamlus tundis end täie peremehena, toetudes Vene rohkearvulise garnisoni püssitädikidele, kus eesti rahvusväeosad rahvusliku ja isamaalise meelsuse mõttes, olukorra sunnil, olid kõige nõrgemad. Mujal asuvad eesti rahvusväeosad olid aga kindlamad, neil jätkus veel vastupanujõudu, neil jätkus tahet ja usku Eesti eest võitlemiseks.

Raske öelda, millega oleks lõppenud meie kodumaa ühel dramaatilisel ajal järgul see võitlus eesti rahvusväeosade olemasolu eest. Kuid ajalooratas tegi siin uuesti järsu pöörde: 20. veebr. tulid Saksa okupatsiooniväed Virtsus maale. 1. Eesti polk suutis sellest õigeaegselt saada teate Tallinna, mille tõttu 24. veebr. suudeti välja kuulutada Eesti iseseisvus. Eesti rahvusväeosad muutusid selle sammuga Eesti riiklik-rahvuslikkudeks väeosadeks.

Samal ajal tungisid Saksa okupatsiooniväed ka Lõuna-Eestisse.

Vene väeosad ja nendele tuginev enamlaste valitsus olid sunnitud põgenema.

Eesti väeosade kohta puudus Saksa okupatsioonivägede tuleku puhuks üldkorraldus, sellepärast toimiti kohapealse äranägemise järele. Eesti Tagavarapataljon Tartus otsustati pataljoni juhatuse ja Tartu Linnavalitsuse otsusega 22-st veebruarist laiali saata. Teised väeosad jäid kokku, lugedes endid erapooletu riigi sõjaväeks ja mitte osa võttes sõjategevusest. Hakati ühtlasi kohe samme astuma Eesti väeosade edaspidise eksisteerimise asjus.

Eesti sõjavägi Saksa okupatsiooni survepäevil.

Alles pärast pikemaid läbirääkimisi ilmus Saksa Põhjakorpuse komanderi kindralleitnant von Seckendorffi korraldus, mille põhjal Eesti väeosad võisid jätkata oma tegevust — korra, elamikkude julgeoleku ja varanduse kaitseks. Loa saamist soodustas suuresti ka see asjaolu, et Saksa väed olid võrdlemisi väikesearvulised, kuna teisest küljest aga kardeti enamlaste poolt mitmesuguseid üllatusi. Nii võis 28. veebr. ilmuda „Päevakäsk kõigile Eesti sõjaväelastele“. Selles ja järgnevates korraldustes pandi maksma kõikide eesti sõjaväelaste sunduslik registreerimine sellekohastes büroodes ja sõjaväe kodukord. Kõik edaspidised korraldused on antud Eesti sõjaväele. Eesti diviisi staabi asemel hakkas funktsioneerima Eesti Sõjavägede Staap, mis oma organisatsioonilt tunduvalt laiem, vastates

seega paremini iseseisva riigi nõuetele. Eesti sõjaväe ülemaks on nüüd al.-polk. A. Larka, brigaadiülemaks polk. A. Tõnisson, staabiülemaks kapten N. Reek.

Eesti väeosade arvus tekkisid väikesed muudatused: Tartus tuli kohe likvideerida Eesti Tagavarapataljon, 2. Eesti polgu teotsemisele Viljandis tehti aga sedavõrd suuri takistusi, et tegevus juba algusest peale suundus peamiselt polgu likvideerimisele. Eesti Suurtükiväe Brigaadi tegevus oli ka takistatud, kuna talle ei lubatud suurtükke. Moodustati aga mitmed vähemad uued üksused. Muuseas hakati formeerima mereväge.

Saksa väejuhatatus ei seganud end algul Eesti väeosade siseellu ja nad võisid arendada oma tegevust õige edukalt. Oldi esijoonel huvitatud nende väeosade korrallikusest ja teovõimest kodanikkude julgeoleku ja heaolu kaitsel. Ka vabanemine vene revolutsiooni segavatest mõjudest ja halbade eeskujudest avaldas tööle soodustavat mõju. Distsipliin hakkas maksma tugevamini, kadusid igasugused komiteed ja teised revolutsioonitaja väärsünnitused.

Väeosade päevakäsitused ilmusid eesti keeles, saksakeelse tõlkega; ka omavaheliseks asjaajamisekeeleks oli eesti keel. Samuti pandi maksma 1. Eesti polgus väljatöötatud

Eesti Leegioni organiseerijaid Arhangelskis novembris 1918. a.

Vasakult paremale: J. Luhaäär, A. Vessart, G. Negro, A. Schmidt, M. Kitznik ja H. Vellner.

Seega kuulusid nüüd Eesti sõjaväe koosseisu: 1. Eesti polk Haapsalus, 2. Eesti polk Viljandis, 3. Eesti polk Tallinnas, 4. Eesti polk Rakveres, Eesti Ratsapolk, E. Suurtükiväe Brigaad, Eesti Inseneriväe Rood, Komandandi Rood, Mereväerood, varustus- ja tervishoiu asutused, E. Kõrgem Sõjakohus, Eesti Sõjaväe Kontroll — kõik Tallinnas. E. Sõjavägede Staabil oli terve rida jaoskondi ja asutusi: inspektori, mobilisatsiooni, tehnika, kohtu, kodanline, rea-korra, komandandi, majanduse, side, mereväe; peale selle töötas Eesti Sõjaväelaste Registreerimise Büroo, kel olid osakonnad maakondades. Ka oli staabil oma trükikoda. Eesti Sõjavägede Intendandi Valitsusel oli samuti hulk jaoskondi ja töökodasid.

eestikeelsed sõjaväe oskus- ja komandosõnad, mis said aluseks meie sõjaväelisele terminoloogiale. Ka riietuse mõttes püüti anda eesti sõjaväelastele ühtlast väljanägemist, mis sündis eraldusmärkide kasutamisega: eesti rahvusvärviline mütsimärk, õlakud (ohvitseridel hõbedakarvalised, sõduritel väelike järele). Osa varustust saadi Saksa intendantuurilt, Saksa sõjaväes maksvate normide järele, nende suurte ladutagavarade arvel, mis maa okupeerimisel sakslaste kätte langesid.

Suuremaks siseellu sündmuseks oli aprillikuu ohvitseride ülendamine auastmeis Eesti Ajutise Valitsuse otsuse põhjal.

Eesti ja Saksa sõjaväelaste vahel polnud pea mingit läbikäimist, kuid ka mitte

just erilist vaenulikkust. Oldi tagasihoidlikud. Oli maksev vastastikune tervitamisnõue: Saksa sõdurid tervitasid Eesti ohvitseri ja Eesti sõdurid Saksa ohvitseri. Samuti ohvitserid vastastikku.

Olukord aga muutus varstigi. Balti sakslaste marurahvuslised kired löid võidujoo vastuses äärmiselt lõkkele. Eestlaste õigustatud nõudeid ignoreeriti täielikult. Ajut. Valitsus suruti põranda alla. Hüüdsõnaks ja lipukirjaks sai „Häda võidetuile“. Kuu lutati „lõpp igasugusele rumalale lorile enesemääramisest“. Iseendastmõistetavalt ei suudetud seepärast ka leppida Eesti väeosade olemasoluga, unustades sealjuures, et need väeosad olid enamlaste võimupäeval kaitsnud kodanikkude varandust, vaatamata rahvusele. Balti aadli sallimatus ja agarus äratas imestamist ja võõrastust isegi Saksa okupatsioonivägede juhtide hulgas. Nii tähendas kord üks neist: „Ma olen maailmas palju käinud ja palju näinud. Olen käinud Aafrikas, Kamerunis, näinud sealsetid sakslasi, kuid sarnaseid kui Teil siin, pole ma ealeski näinud.“ Eesti väeosade likvideerimiseks astuti kordu vaid samme. Neil oli tagajärgi. Juba 20. märtsil ilmus kindral Seckendorffi korraldus Eesti riiklik-rahvuslike väeosade likvideerimise kohta, mis pidi teostatama 5. aprilliks. Seda põhjendati Vene-Saksa vahel sõlmitud Bresti rahulepingu tingimustega, mis keelavat Saksa väejuhatusele lubada

okupeeritud maa-aladel väeosi, mis kunagi on allunud Vene komandole. Kõik katsed käsu muutmiseks, milles eriti oli tegev kindral Tõnisson, jäid tagajärjeta ja Eesti sõjavägi demobiliseeriti aprillikuu esimesel poolel. Hilisemaks jäid töötama ainult mõned likvideerimiskomisjonid. Kõik varustuse võtsid sakslased üle. Ainult üksikuid püsse ja kuulipildujaid suudeti päästa peitmise teel, mis hiljem, Vabadussõja algul olid meie esimesteks relvadeks.

Eesti riiklik-rahvuslike väeosade laialisaatmine oli Eestile raskeks hoobiks. Nende loomisele oli pühendatud hulka paremaid püüdeid, kulutatud määratumat energi at ja nüüd lõhuti see ühe hoolimata, vägivaldse käeliigutusega, jättes Eesti ilma kaitsejõududeta. On sellepärast täie õigusega toonitatud ja alla kriipsutatud, et meie põlve ajaloos pole saatuslikumat korraldust, saatuslikumat paberit, kui see Seckendorffi käsk.

Pärast Eesti väeosade laialisaatmist muutus okupatsiooni režiim märksa valjemaks. Eriti koormavaks muutusid alatised, peam. toiduainete, rekvisitsioonid ja igasugused kitsendused. Eriti raske seisukorras osutus ka osa Eesti sõjaväelasi, kel puudus oma kodu ja kel ei leidunud teenistusvõimalusi. Paljudelgi tuli kannatada kibedat puudust ja alandavat kohtlemist. Kõigele vaatamata jäid aga Eesti sõjaväelased täitsa külmaks Saksa okupatsioonivõimude meeli-

Saksa dessantvägede maalesaatmine Tagalahes, Saaremaal, 29. sept. (12. okt.) 1917. a.

Rõitide Tallinna rahaasutuste Protest

4. jaanuaril ettetulnud möginalla aitti pärast Tallinna Etuna Panga, mis tekkis Eestimaa tööstiste ja sõlbatite nõuogu täideajava komitee nõudmisel nende käju järele hinnata nende wälja anta pangas panditud kaupja ühes ähwardusega etawal juhtumisel panga ladude uksti lahti murda ja a sellele järgnevas tähendatud panga direktorite aresteerimises, protesteerivad kõik Tallinna rahaasutused, nende juhatuste ja teiste ametnikkude personali näol sõjagegemaalt niisuguste teadusewaastaste möginallategude wastu ja kuulutatud käesolewaga protesti täheks kõikide Tallinna rahaasutuste jtreigi

и. 24/1771 кат. Калуса.

Lendlehenä levitatud Tallinna pankade ühine protest 4. (17.) jaan. 1918. a. Eestimaa Tööliliste ja Soldatite Saadikute Nõukogu Täidesaatva Komitee vastu Tallinnas Linnapanga õiguste kaitseks.

tavatele ettepanekutele, astuda nende teenistusse, kas sõjaväkke, politseisse või mujale, mida sakslased poliitilistel põhjustel heameelega oleksid näinud. Üks väike osa Eesti sõjaväelasi, peamiselt ohvitsere, siirdus salaja Põhja-Venesse, seal enamlaste vastu opereerivatesse Briti, Prantsuse ja Vene valgete väeosadesse, kus neist 1918. a. lõpul, koondatuina, moodustati Arhangelskis Prantsuse väeosa juures mõnesajameheline eriüksus, Eesti Legion, kes teoses seal kuni juunikuuni 1919. a. ja likvideerus meeskonna järk-järgulise kodumaale toimetamisega. Olgu siinkohal huvitava sündmusena veel märgitud, et 1919. a. tekkis ka Prantsusmaal eesti sõjaväeline eriüksus ja nimelt nn. Eesti Sõdurite Kogunemispunkt Bordeaux's, kes tuntud ka Bordeaux Eesti Roodu nime all, hiljem aga nimetust kandis Eesti Kogunemispataljon Brestis. See väeosa oli moodustatud mitmesuguseil asjaoludel Prantsumaale sattunud eesti sõjavangidest, üldsummas kuni 450 meest. Palka ja toiduaineid saadi prantslastelt. Likvideerus väeosa 1920. a. suvel, mil meeskond saadeti kodumaale.

Saksa okupatsiooni survepäevade tegevusest väärub veel erilist allakriipsutamist pörandaaluse, salajase kaitseorganisatsioo-

Протестъ всѣхъ Ревельскихъ Кредитныхъ Учр.

Вслѣдствіе вѣдшаго вѣсто сего 4 января акта насилія въ Ревельскомъ Городскомъ Общественомъ Банкѣ, выразившемся въ требованіи выдать бесплатно по ордеру Исполнительнаго Комитета Эстляндскаго Совета Рабочихъ и Военскихъ Депутатовъ со склада Банка заложившаго товаръ, съ угрозой въ случаѣ отказа взломать замки складовъ, и послѣдовавшемъ затѣмъ арестѣ членовъ Правленія названнаго Банка, всѣ Ревельскія Кредитныя Учрежденія въ лицѣ Правленія и всего служебнаго персонала, жергвачи протестуи противъ такого незаконнаго требованія и возмутительнаго акта насилія, симъ объявляютъ въ знакъ протеста общую забастовку всѣхъ Кредитныхъ учреждений Города Ревеля.

ni loomine, milles peamiselt olid tegevad 1. Eesti polgu ohvitserid, kindral E. Põdderi ja Johan Pitka juhtimisel. See organiseerimistöö soodustas tunduvalt 1918. a. novembris alustatud Eesti sõjajõudude uuestiloomist.

Eesti rahvusväeosa de tähtsus.

Kokkuvõttes võiks Eesti rahvusväeosa de tähtsuse kohta märkida:

Eesti rahvusväed kaitsesid kodumaad vene sõdurite vägivalategude vastu, olid nad tol ajal ju ainsamaks jõuks, kes oma arvulise suurusega ja distsipliiniga sundisid vene väeosi enestega arvestama ja pidurdasid nende rõövinstinkte. Poleks olnud eesti rahvusväeosi, meie kodumaa oleks vene väeosa de poolt paljaks laastatud ja viidud olukorda, milles oleks puudunud võimalus iseseisvuse väljakuulutamiseks.

Eesti väed olid selleks reaaljõuks, kellele tugenedes Eesti enesemääramise mõte võis tekkida ja võrdlemisi kitsapiirilise autonoomia nõude suurenedä föderatsiooni ja täieliku omariikluse, Eesti iseseisvuse nõudeni. Nad tekitasid laiemates hulkades instinktiivse jõu- ja eneseusaldustunde, mis julgustas otsustavatele sammudele. Eesti rahvusväeosa de olid teerajajad meie iseseis-

vusele, nad olid iseseisvuse väljakuulutamise tegelikud võimaldajad.

Eesti rahvusväeosad said aluseks, said nurgakiviks meie vabadussõja aegsele ja praegusele sõjaväele, nii vormiliselt kui ka sisuliselt.

Nende väeosade kaudu koondus õigeaegselt kodumaale Vabadussõjaks vajaline reaaljõud. Kaudsete andmete põhjal võib üldarvu arvata umbes 80.000 mehele, arvestades Maailmasõja ajal Vene sõjaväkke ja Eesti Vabadussõtta mobiliseeritud meeste arvu ja asjaolu, et Saksa okupatsiooni ajal oli Eesti-Vene piir liiklemisele suletud. Kui meil poleks olnud neid väeosi, kõik need kümned tuhanded oleksid jäänud Venesse, sõõdaks Vene revolutsioonile.

Saksa okupatsioonivõim hävitas küll meie sõjaväe, kuid elavjõud, inimesed jäid, vähesel määral ka relvi, ärapeidetuna. Vabadussõja eelpäevil meie Ajutise Valitsuse korralduses lihtsalt öeldakse: „Eesti sõjavägi kutsutakse uuesti kokku.“ See oli Eesti riiklik-rahvuslike vägede uuestisünd muutunud olukorras.

Katsugem ette kujutada vastupidist olukorda, kui see elavjõud, need kümned tuhanded oleksid sel otsustaval silmapilgul oma rahvusliku kodu pinnalt eemal, võõrsil viibinud. Milliseks siis oleks võinud kujuneda

meie maa ja rahva saatus. Vastuse leidmine siin ei ole raske.

Ohvitseride mobilisatsioon novembris 1918 andis meile sõjavõidudena juba mitu tuhat meest, kes koos vabatahtlikult Eesti sõjaväe ridadesse astunudega, eriti õppiva noorsooga, moodustas meie esimese sõjalise jõu Vabadussõjas, kelle najal suutsime korraldada esimese vastupanu ja võitsime aega sundmobilisatsiooni läbiviimiseks.

Sõjaliselt ja moraalselt oli meie sõjavõid tuum kõrgeväärtuslik. Ohvitseridel ja sõdurkonnal oli seljataga Maailmasõda oma kogemustega. Sõjavägede Ülemjuhataja kindral J. Laidoner on selle olukorra kohta tähendanud:

„See oli ideaalne seisukord, milles osutusime Vabadussõjas. Väevalt Eestil tulevikus saab olema nii suurte sõjakogemustega sõjaväge.“

On sellepärast õigus ühel meie tuntud tegelasel, kes ühes oma kirjutuses toonitab: „Vaieldakse selle üle, mil just täpselt tekkis Eesti iseseisvuse väljakuulutamise kavatsus, kuid vastus sellele on lihtne — Eesti iseseisvus, Eesti riik tekkis siis, kui loodi Eesti rahvuslikud väed. Esimese Eesti rahvusväeosa loomine on ühtlasi ka meie riigi sünd.“

Plüssa silla „12-tolline“.

R. Silduse jutustuse järele S. Bauman.

Pääsemine Venest kodumaale.

Venemaa pealinn oli vene veebruarirevolutsiooni keerises mõne kuuga muutunud sarnaseks, kust püüiti minema pääseda mida varem seda parem. Kuid see polnud kuigi kerge. Minnatahtjaid oli nii palju, et oodati päevi ja nädalaid pakivirnade keskel jaamas või selle ümbruses. Tuli ronida üle plankude ja aedade, et sinna üldse pääseda. Reisijail tuli endil muretseda metsadest veduri ja vagunite kütet.

Esimese ja teise päeva luurekäigud jaama ebaõnnestusid. Mul ei õnnestunud jaamaesiselegi pääseda üle kraamilademete ja konutavate inimeste. Kolmandal päeval katsetasin uue võttega, ronides jaama ette üle kõrvalplangu. Kuid sellega polnud ma veel kuigi kaugel. Vaguniterida oli inimesi tulvil täis. Neid rippus ja seisis igal võimatulgi kohal ja tuli üha juurde. Tuli rü-

seleda ja hüljata kõik inimlikud tunded. Ja lõpuks mul õnnestus kinni haarata juba liikuva rongi vagunitrepi käsitoest. Upitasin end trepile. Siin oli teisigi rippujaid, nii tuli ka sedagi kohta jagada. Kuid Jamburgi jõudes olin saanud juba vaguni koridori. Peale karantiinis istumist võis viimaks olla kindel, et olid pääsenud lõpuks vintsutustest. Kuid koju jõudmine tõi uue pettumuse — okupatsiooniväed võimusesid meie maal. Mõlemad minu vanemad vennad olid jõudnud juba koju, endid Rakveres organiseeritavasse Eesti polku üles andnud ja uuesti koju saadetud.

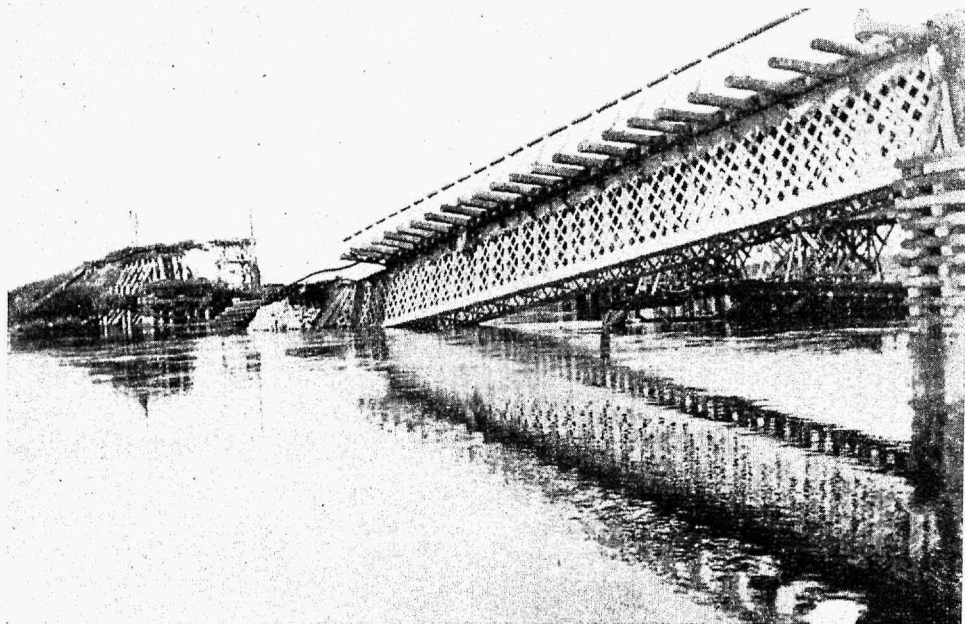
Sügisel, kui okupatsiooniväed lahkusid Eestist, oli meie teenistuskohat nagu iseenesest väljakujunenud. Kõik kolm algasime Vabadussõda 4. jaan. polgu 1. roodu meestena kpt. N. Steinmanni juhatusel.

Plüssa silla „12-tolline“.

Vaenlane oli sedapuhku üle Narva jõe. Punaste pealetung, mis oli juba haaramas kogu meie maad, oli tagasi surutud. Kuidas see oli saavutatud või milliste pingutustega, selle üle palju ei mõeldud. Peaasi, vaenlane oli maalt väljas ja milgil tingimusel ei pidanud nad enam tagasi pääsema. Seepärast polnud aega mõnuleda, vaid pidi tugevasti kinni hoidma relvast. Ja vaenlane ei mõelnudki põgeneda kaugemale. Jäädi peatuma lähedase Plüssa jõe taha. Ning et meie seal hoopis ära ei unustaks nende olemasolu, veeti silla juurde raskekahur ja saadeti aeg-ajalt Narvale kiinuvaid tervitusi. Et suurtükk oli just 12-tolline, seda ei teinud küll

juba pime. Kuigi meie tumedaid kogusid võis selgesti eraldada valgelt taustal, need ei paistnud siiski paari meetri kauguselegi! Eespool polnud midagi kuulda. Uued mehed olid jäänud meist pisut tahapoole. Seistasime ja ootasime. Mõnesaja sammu järele olid nad jälle maha jäänud ja meie pidime tuesti ootama. Kõvemini ei tohtinud rääkida ja tasast kõnet need mehed vist ei kuulnud. Sillale lähemale jõudes tuli pöörduda metsa. Kuna pimeduses kuigi kaugemale ei saanud näha, oli meeletus sillale läheneda mõõda lagedat jõeäärt. Metsas oli küll veelgi pimedam. Jalad sattusid seal käändude ja mätaste taha. Vannuti tasa omaette. Oli kuulda ka komistamisi. Seistasime ja kuulatasime

Purustatud raudteesild Plüssa jõel.

keegi kindlaks, aga kõik hakkasid millegipärast siiski seda kutsuma „12-tolliseks“. See suurtükk häiris mehi ja nii otsustati tervituste saatja kord ära tuua. Korraldati siis luurekäike sillaümbrusse, kuid need ei andnud suuremaid tagajärgi.

Oli vaja ette võtta otsustav retk. Selleks valisime pilvise, pisut lumesajuse veebruarriõhtu. Hommikul oli sillalt just läkitatud meile mitu mürsku, mis lõhkusid ühe jõeäärse maja pilbasteks. Oli tekkinud justkui tarvidus kiirelt reageerida.

Kuigi meid oli ainult viis või kuus minejat, salaja hellitati siiski lootust, et hommikuks seisab ehk „12-tolline“ kasarmu ukse ees!

Jõe jääs polnud veel märgata mingeid lagunemise tunnuseid. Kate oli täiesti kõva. Oli

silla poole. See pidi olema juba üsna lähedal võsa taga. Olime jõudnud raudtee ja jõe vahelisele maa-alale.

„Kuula,“ lausus mu kaaslane ja tõstis käe suu juurde ning pani teise mu õlale.

Paremal jõekaldal kuuldus liikumist. Võis eraldada üldisest suminast ja üksikuist käsklusist rohkete lähenevate sammude müdinat.

„Heidame maha,“ sosistas kaaslane, „ega nad otse ikka peale ei tule.“

Seljataga kuuldus kirumist. Keegi astus ruttu üle mätaste, pistes tagasi jooksmas, kukkus kõhuli millegi peale ja vandus siis päris valjusti.

„Kurat, kas heidate maha! Nad võivad iga silmapilk meid märgata.“

Jooksmapistnu jäi samasse lamama. Mõni tume kogu küürutas meie seljataga.

Surusime endid mätaste vahele ja ootasime. Hingaminegi tundus liigse häälitusena sel hetkel. Parevalt lähenevad osad pidid olema päris suured. Nad möödusid meist lepavõsa taga mööda jõekallast ning siirdusid silla taha metsa.

Lumi külje all hakkas sulama. Selle niiskus tungis juba läbi riiete ja pani lõdisema. Käsi rinnakorvi all tundus justkui äralõigatud ihuliikmena. Võisime olla lamanud tunni või kaks ja ikka alles liikus vaenlase osi mööda jõekallast. Ootasime veel. Kui olid möödas viimased, jääme veelgi lamama tükkiks ajaks. Alles siis katsusin liigutada oma surnut kätt. Kuid see ei liikunudki. Hiilisime tagasi läbi metsa, julgemata endid näidata jõel. Seda enam, et lumepadu jäi tulemata. Pilvedki olid metsataha vajunud ja taevas helendas hommiköine kuu. Uusi mehi oli veel ainult kaks meie kannul, kes aga nüüd ka sammugi ei jäänud maha. Enne Narvat seltsisid meiega uuesti „ärakadunud pojad“. Nad ei osanud tagasi minna kasarmutesse. Vaenlane koondas Plüssa silla ümbrusse suuri väeosi. „Tervitused“ läksid üha sagedamaks. Kuid ega seepärast tohtinud meie veel araks muutuda.

Õisele matkale silla ümbrusse läksime algul ainult kahekesi. Ent targemaks meie ei saanud ja „12-tollist“ meie ikkagi ei näinud. Tuli edaspidi võtta kaasa tahes-tahtmatalt rohkem mehi. Kahjuks ei nakatanud uustulnukaid meie visa püüd. Nad tulid küll kaasa, aga kadusid teel ükshaaval, jäi vaid mõni üksik. Otsustasime minna kasvõi otse silla juurde, et veenduda, mis seal õieti on. Kuid sillal polnud mi-

dagi. Ainult käsipuud valendasid ja raudteerööpmed lõikusid otsesihis Venemaa poole.

Seljataga pöösastes kuuldus liikumist.

„Kes seal on, või meie avame tule.“

„Omad.“

Jälle polnud uustulnukad leidnud tagasiteed ja tänasid juhust, et sattusid ringieksides meie peale. Olime seekord läinud kaugemale kui varemadel käikudel. Pimedus oli haaranud jõe ja võsa. Polnud enam näha torne ega majaharju, linn oli jäänud jõekäänu taha. Oli raske otsustada, kuhu juhtida sammud. Olime meiegi kaotanud orienteerimisvõime. Tuli jääda ootama valgenemist. Istusime ja seisime vaheldamisi kuni idakaar lõi põnetama ja valgustas nõrgalt meid ümbritsevat tihedat metsa. Kuhugile poole ei sõandanud minema hakata. Otsustasime oodata päevavalgust.

Enesekaitse instinkt sundis liikuma, kuid milises suunas, seda ei teadnud meist keegi. Asusime siiski teele.

Valgus muutus järjest heledamaks ning mets hõredamaks. Metsa taga laius avar jõeheinamaa. Üle lageda venis parajasti vaenlase ahelik. Olime tulnud üsna vaenlase seisukohtade lähedusse.

Hiilisime ahelikuga ühes suunas mööda lagendikuveert. Vaenlane pidi ometi teadma õiget suunda.

„Näe, vaata,“ hüüdis keegi seljatagant. Meie pingutasime kaelu osutatud suunas. Olime jõekääru tagant jõudnud välja. Eemalt paistsid Narva tornid.

Kergendatult pühiti higiseid nägusid.

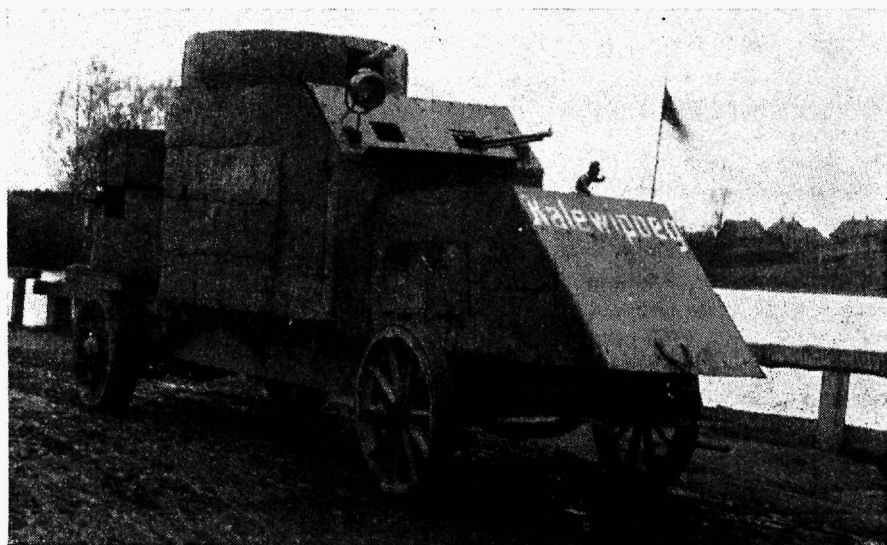
Pidime enne ründajaid jõudma oma valvepostideni. Tuli roomata üle lageda heinamaa

nurga ja siis joosta kõige otsemat teed, ükskõik mis ka oleks ees.

Vaenlase rünnak jäi aga tulemata. Hiljem selgus, et ei jõutud õigeaks ajaks kohale toimetada suurtükke.

See luurekäik võttis aga meilt uuestimineku isu, vähemalt järgmiseks ööks.

Rooduülem Itn. Paurmann pödes kõige visamalt „12-tollise“ vallutamise unelmat. Järgne-

Soomusauto „Kalevipoeg“ Lõunarindel suvel 1919. a.

2. Ratsapolgu eskadroni Vabadussõjas suvel 1919. a.

val ööl ei suutnud ta enam kuidagi rahulikult paigale jääda. Ja kui jälle vabatahtlikest organiseeriti uus luurekääk Plüssaale, ei saanud ka meiegi jääda maha. Vabatahtlike kogus paarikümnehelne salk. See oli juba „suur väeosa” meie mõistete kohaselt ja rooduülem otsustaski tungida otse silla peale. Kuid seekord ei osutanud sõjaõnn meile mingit poolehoidu. Otsustava rünnaku eel jõudsime viivuks sirgele sihile, mille mõlemad otsad suundusid õige kaugemale ja sulasid ühte kaugusega. Seisatasime pisut sihil. Keegi oli jäänud teravalt kuulutama.

„Hobused, kuulake.”

Lähenes tõesti traavimüdin. See kuuldus metsast. Oksad murdusid raksudes hobuste kappjade all. Enne kui jõudsime tõmbuda puude vahele, paiskus sihile ratsanikkude salk. Nad peatusid hetkeks, pöördusid siis ringi ja kihutasid tagasi.

„Tuld,” kuuldus rooduülemale käsklus, kuid me kuulid ei tabanud enam ei mehi ega ka hobuseid.

Olime avastatud ja oli seetõttu võimata silda rünnata paarikümne mehega. Polnud aga midagi parata.

Õhtuks tagasi jõudes oma asukohta, pikutisime puruväsinutena õlgedel, kuni uinusime. Tugev lõhkemisraksatus aga äratas meid kõiki üles. Kohe hakkas linnapoolsest aknast kumama kõrgelepaiskuv leek. Raksatusele järgnes kohe teine ja kolmas.

Üks kaaslasist tõusis istukile omal asemel ja raputas rusikat Plüssa poole.

Kui hakatakse formeerima vabatahtlikest 4. polgu luurajatekomandot, saadetakse meid hoopis eemale Plüssast. Kuid „12-tolline” ei unune.

Hiljem kuuleme, et Plüssa silda on rünnatud terve rooduga.

Sillast ei jää midagi järele peale veel ujuvate käsipuude; raudtee purustatakse ja vaenlane viib omad jõud ära kaugemale. Saadakse hulk „soomust” — kuulipildujaid, laskemoona ja vange, kuid „12-tolline” jääb nüüdki nägemata.

Rakvere gümnaasiumi õpilased võitluses enamlastega 1918. a. veebruaris.

P. Vasiljev.

Sakslaste tuleku kartusel evakueeriti 1917. a. sügisel Tallinnast Sise-Venesse mõlemad Vene riiklikud gümnaasiumid. Aleksandri gümnaasium, kus mina õppisin, viidi üle lõunasse — Melitopolisse, Nikolai gümnaasium paigutati ühte väiksemasse linna Novgorodi kubermangus. Rõhuvam osa õpetajatest ja mõnikümme õpilast sõitsid koolidega kaasa. Kohalejäänud õpilastest moodustati eesti õppekeelega linnagümnaa-

sium, mis asus endise Nikolai gümnaasiumi (praegu Gustav-Adolfi) ruumesse.

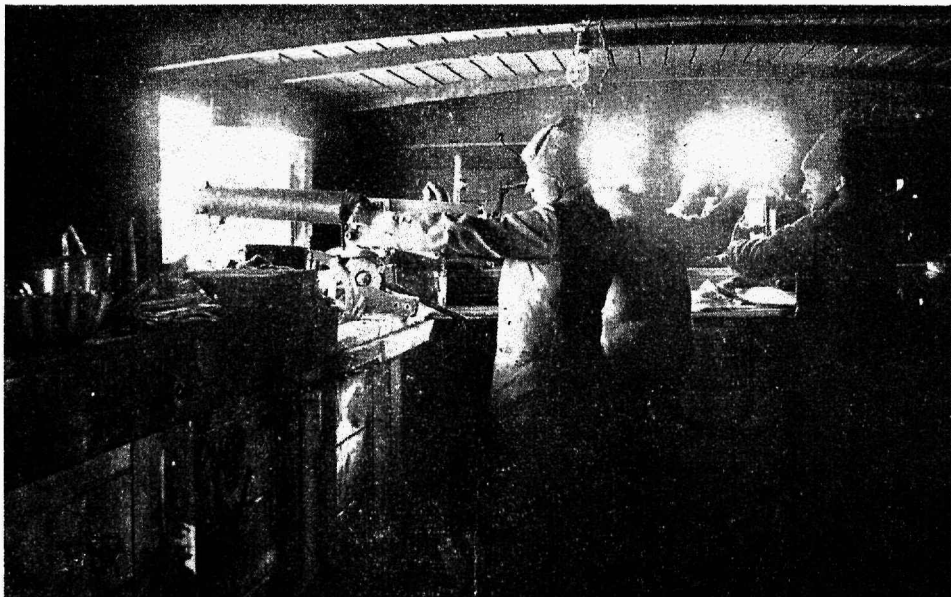
Kui venelane ei valdanud ma tol ajal kuigi hästi eesti keelt ja olin tahes-tahtmata sunnitud otsima endale kooli teisel. Selleks sõitsin esialgu Novgorodi, kust mõned nädalad pärast enamlaste riigipöört tulid kodulinna tagasi. Siin selgus, et Rakvere gümnaasium pole oma tegevust katkestanud ja seal õpetatakse endiselt venekeeles.

Otsustasin siis sõita koos noorema vennaga peale jõuluid Rakveresse.

Jaanuari algul olimegi Virumaa pealin-
nas. Rakvere poeglaste gümnaasium asus
Pikal tänaval vanas puumajas. Viisime
omad palvekirjad koos dokumentidega kant-
seleisse ja paari päeva pärast saime teada,
et olime kooli vastu võetud. Elama asusi-
me ühekordsesse hoovimajja Vallimäe vas-
tas Palvemaja tänaval. Korter kuulus õeks-
tele Huukidele. Mind paigutati pisikesse
toakesse, sellejuures üks perenaistest ütles:

„Siin võite magada ja koos vennaga õp-

oli, ei saanud ma enam kiusatusele vastu
panna, võtsin tema karabiineri, padroneid
ja läksime ühes vennaga Palermo metsa
märki laskma. Pärastpoole panin toime
veel suurema kuriteo — käisin sama kara-
biineriga kaasõpilase Kuzmin'i kutsel Kun-
das „jahil“. Vaatamata sellele, et Kusmi-
nil oli päris ehtne kuigi ühe rauaga jahi-
püss, tulime koju saagita. Tagasiteel va-
gunis oli tegemist sõjaväepüssi varjamisega
sõdurite kahtlustavate pilkude eest. Kõik
läks siiski hästi. Karabiineri paigutasin
tagasi voodi taha nurka ja enam ei puutu-
nud.

Laiarööpmelise Soomusrong nr. 3 kuulipildujate vaguni sisemus.

vida. Tuba kuulub küll ühele eesti ohvitserile, kuid tema on harva kodus.”

Seina ääres seisis kitsas säng, akna alla oli asetatud rohelise paberiga kaetud laud ja ahju kõrvale oli paigutatud pesulaud silmaveekausiga. See oli ka kõik. Ohvitseri isiklikkudest asjadest puutus silma ainus ese — jaapani karabiiner toa nurgas.

Mõned päevad hiljem tuli ohvitser koju. „Vahtramäe,” tutvutas end sisseastuja.

Ta oli keskmist kasvu, sinelil tuhmunud kuldsed kapteni õlakud. Ulatas mulle käe. Varsti tuli perenaine aurava kohvikannuga. Mina kolisin kõrvaltappa.

Kui kapten kord jälle mitu päeva ära

linnas valitsesid enamlased. Kauplemise vabadus oli piiratud. Ehmunud eided pakkusid salaja tänavanurkadel paberosse. Leiba ja suhkrut jagati kindlates normides tšekkide vastu. Turg oli tühi. Kiriku ees seisis linna maad kuulama tulnud maainimeste hobused. Vahel kostsid väljas revolutsioonilise leinamarsi helid. Maeti mõnda „seltsimeest“ või kogemata end maha lasknud punakaartlast.

Kord õhtul koputati ettevaatlikult meie uksele. Tuli kaks võõrast ohvitseri. Nad teatasid, et 4. Eesti polgu ülem kapten Vahtramäe koos oma ohvitseridega olevat enamlaste poolt arreteeritud, karta olevat läbiotsimist. Ohvitserid vaatasid kapteni

toas ringi. Peale karabiineri midagi kahtlast ei leidunud. Karabiineri viisid kaasa. Päev või kaks hiljem tuli koju kapten ise. Ruttasime kõik temale vastu ja külvasime üle küsimustega:

„Miks teid arreteeriti?“

„Kas halb oli kaistuda?“

„Kuis käitusid enamlastes?“

Kapten kehitas õlgu, naeratas ja vastas rahulikult:

„Kes seda teab, mille eest nüüd arreteeritakse. Käituti meiega siiski viisakalt, ka süüa anti. Esialgu polnud ainult suitsetada midagi. Pärast saime tubakat ja keestasid, puudus ainult toppimise riist. Toppisime paberosse tulitikuga. Aega ju selleks oli.“

Rohkem ta meile ei seletanud.

*

Rahutule ajale vaatamata töötas gümnaasium normaalselt. Klassid olid koolipoisse täis. Isegi õhtuti koguneti kooli, et arutada omavahel mõnda päevaküsimust ja kuulda uudiseid. Pea kõik õpilased olid eesti rahvusest ning rahvuslikult ja isamaaliselt häälestatud. Gümnaasiumi saalis oli hulgaliselt võimlemisriistu. Võimlemisõpetaja-tšehhi juhatusel karastati seal keha ja omandati mehemeelt. Agaramad poisid, nagu Silberstein, Erna, Andrejev ja teised käisid sageli koos ja arutasid omavahel mingisuguseid tähtsaid asju. Mind neisse asjadesse ei pühendatud — ei usaldatud vist kui uustulnukat.

24. veebruari hommikul kuulsin ärgates oma perenaiselt, et linnas on sündimas midagi erakorralist. Koolipoisid koos eesti ohvitseridega olevat punastele vastu hakanud ja võimu enda kätte haaranud. Jooksin Pikka tänavat mööda kooli. Poisid polnud seekord õppimiseks klassidesse kogunenud. Pinkidel ja laudadel lebasid pak-

Kitsarööpmeliste soomusrongide staap Valgas 1919. a.

Vasakult kolmas kitsarööpmeliste s.-rongide ülem kapten A. Engman.

sult vaseliiniga sissemääritud tuliueed jaapani püssid. Need olid toodud umbes pool kilomeetrit koolist eemal põlluvahel seisvast laost. Seletati, öösel olevat mõned meie kooli poisid koos ohvitseridega enamlasti linnast välja tõrjunud. Silberstein, Erna ja Leiberg olevat punaste poolt vangid võetud ja Narva poole viidud.

Hallid hõbenööpidega sinelid seljas ja sinised vene vormimütsid peas, askeldasid õppurid relvade juures, püüdes meie riviopetaja-ohvitseri juhatusel püsse lahingukõlvulisteks muuta. Asusin ka jalamaid tööle. Vana sõjaväelase pojana armastasin ja tundsin relva. Vaevalt saime niikaugemale, et lukud töötama hakkasid ja torud puhtad olid, kui jooksis keegi kooli abi järele. Sakslaste eest põgenevate enamlaste rong peatunud jaamas ja olevat karta punaste tulekut linna. Hetk hiljem rivistusime gümnaasiumi hoone eest tänaval. Kostis venekeelne käsklus. Seadsime endid neljakaupa ritta, tegime pöörde paremale, siis võtsime püssid õlale ja korralikult, pidades sammu, ohvitser ees, siirdusime jookstes vaksali poole.

Alles nüüd märkasin, et minu kõrval jooksis mu viieteistkümnenda-aastane vend.

„Volodjka, sinder, kasi koju, jalamaid,“ käskisin mina. Vastuseks oli vaid tige pilk ja Volodjka haaras veel kõvemini püssipära. Mina, kui vanem vend, ei omanud sel korral mingit autoriteeti — tegime ju mõlemad seda, mis kõikidele sõnakuulelikku-

dele poegadele oli kõikide korrallikkude vanemate poolt keelatud. Jooksust ja ärevusest süda peksis rinnus. Olin minemas esimesse lahingusse oma elus... Kuid lahing jäi seekord veel tulemata. Enamlaste rong sõitis edasi.

Selle järele jagati meid väikestesse salgakestesse linnas korra pidamiseks. Osa poisse paigutati postidele. Mind koos vennaga ja kahe sõbraga pandi valvama maanteed, sest Tallinna poolt oli oodata põgenevate venelaste voore. Vene sõdurite lähenemisel pidin teatama staapi, mis asus lähedalolevas kivimajas Pika ja Petrogradi (nüüd Narva) tänavate nurgal. Alguses polnud küll kedagi näha. Tuli vaid mõni

kuidas rääkides veheldi kätega. Siis tõstsid sõdurid käed üles — nad hääletasid — ja selle järele hakkasid midagi lumme loopima. Varsti liikusid nad meist möödudes edasi. See oli suurtükiväe voor. Aravõetud relvade järele läks hobusemees reega.

Tund hiljem tuli jälle voor. Teatasin siis uuesti staapi. Kuid seekord ei tulnud seal kedagi. Otsustasime ise peatada venelasi. Kui esimesed hobused juba ligidal olid, astusin keset sõiduteed ja tõstsin käe üles. Hobused peatati. Valju häälega lubasin voori edasi lasta ainult siis, kui relvad visatakse sinnasamasse tee kõrvale maha. Sõdurid vahetasid omavahel mõne lause, siis üks neist otsustava liigutusega

Kuperjanovi Partisanide Pataljoni 3. rood 1919. a.

linnaelanikkudest üht-teist pärima. Paar korda käis meid vaatamas pikk ja tüse vanaeit. Sõimas punaseid ja meid samuti — toppivat oma nina sinna kuhu tarvis polevat.

Oli hall talvine päev. Külml tuul puhus põldudelt. Sõidutee kollakal lumel asjaltult nokitsesid varesed külmanud hobusepabulaid... Kaugelt hakkaski siis paistma linna poole liikuv pikk voor. Saatsin ühe poisi staapi teatama sündmusest. Poiss oli varsti tagasi koos ohvitseriga. Ohvitser ütles meile:

„Mina lähen venelastele vastu ja käsen neid relvad ära anda. Kui näete, et nemad minule kallale tungivad, avage tuli.“

Hinge kinni pidades jälgisime julgelt voori poole liikuvat ohvitseri. Lõpuks jõudis ta venelasteni. Voor peatus. Oli näha,

tõmbas kabuurist Nagan-revolvri ja viskas selle minu jalgade ette. Teised tegid samuti. Kui sõdurid liikusid edasi, jäi lume peale mustendama õige suur kogu revolvreid ja mõõku. Meie poisid naersid üksteisele võidurõõmsalt, et uuesti sõjamehelikult tähtsate nägudega asuda oma kohtadele.

Peale lõunat tuli vahetus. Sain jooksta koju, seal süüa ja natuke puhata, et õhtul uuesti asuda kohustuste täitmisele.

Seekord saadeti mind raudteejaama. Sinna oli kogunenud hulk rahvast. Einelauaruumis, kus oli soojem ja mugavam, võis näha relvastatud gümnaasiaste, uudiste järele tulnud eraisikuid ja mõnda üksikut sõjaväelast. Õhus hõljus sinist tubakasuitsu. Leti taga seisis mõrni näoga paks tatarlane — einelauapidaja. Kadestusega jäl-

gisiin ühte koolivenda, kes parajasti demonstreeris oma toredat Winchesteri. Varsiti sain käsu asuda jaamaplatvormi kõrval seisva lao juurde postile.

Õhukeses sinelis hakkas külm. Tegin laote maha tule ja kükitates soojendasin enda külmetanud liikmeid. Seisin postil ööläbi. Külmal ja tuhmilt läikides kulgesid roopad pimedusse — sinna, kuhu põgenesid enamlased. Kustkilt kaugelt kostsid üksikud paugud. Võtmed käes tuli raudteelane, avas lao ukse, tõi sealt kolm leivapätsi.

„Andke ka mulle leiba,“ küsisin.

Raudteelane ulatas mulle terve leiva ja vibutades laternat kadus jälle. Hommikul, koju tulles, panin leiva lauale. See oli juba sündmuseks tol viletsal ajal.

*

Järgmisel päeval oli ilus ilm. Heledalt paistis päike ja lumi sulas katustel. Vaiksel jalutas rahvas tänavail. Staabis, tubakasuitsuga täidetud ruumis, arutasid ohvitserid omavahel päevasündmusi. Järsku üks neist hüppas koridori, viipas minule käega ja jooksis trepist alla. Mina järele. Kui olime tänaval, näitas ta sõrmega kellegi naisterahva seltsis rahvahulgas liikuvale mehele ja käskis teda arreteerida. Jooksin mehele järele. Oli piinlik ülesanne. Kuidagi häbi oli endast vanemat, täiskasvanut, korralikult rietatud meest võtta vahi alla. Mees võis ka käsu jätta täitmata, võis põgeneda. Kuidas ma siis tulistan rahvarikkal tänaval? Need mõtted läbistasid mu pea enne kui jõudsin meheni.

„Võtan teid vahi alla,“ ütlesin tundmatule resoluutselt, „palun tulge ühes.“

Mees vaatas paljutähendavalt oma kaaslastele, see noogutas arusaadavalt pead, mille järele arreteeritu sõnalausemata laskis end toimetada staapi, kus sõnadega: „siin ta ongi“ võttis teda vastu sama ohvitser.

*

Ei mäleta enam täpselt, mil tulid sakslased. See võis olla 26. või 27. veebruaril, kui nägin esimesi Saksa sõdureid. Päikese loojenedes, sõitsid nad regedel vaksali poolt, teraselt vahtides ringi, ja peatusid meie staabihoone ees. Umbes samal ajal levis koolipoiste seas kuuldus — Silberstern olevat enamlaste poolt Jõhvi jaamas tapetud. Veepumba juures lamavat tema laip. Erna ja Leiberg olevat aga edasi Narva või Petrogradi viidud. Tegelikult Rakverest enamlaste poolt oli kaasa vii-

Õppursõdur Pokats.

dud neli õpilast: Silberstern, Erna, Leiberg ja Pajos. Viimasest mina millegipärast ei kuulnud siis midagi. Silbersternist räägiti, et ta olevat enne mahalaskmist veel paar enamlast pikali löönud, mille järele teda olevat täkkidega läbi torgatud.

Tõepoolest tapmine toimus teisiti. (Vt. „Vab. Täh.“ 1938, lk. 252). Jõuga hakkas Silberstern enamlastele vastu Rakvere tribunaalis. (Vt. „Vab. Täh.“ 1937, lk. 146.)

Poiste viha enamlaste vastu oli suur. Silbersteini kui kangelaseni nimi oli kõikidel suus. Mäletan pisikest gümnaasiasti, kes põlevate silmadega seletas teistele:

„Kui Silbersterni taheti maha lasta, hakkas ta bolševikkudele vastu. Peksis neid rusikatega, siis võttis ühelt punaselt püssi ja torkas mitu punast läbi. Alles siis, kui nad kõik korruga kargasid Silbersterni kallale, said nad temast jagu.“

Ja poiss paisutas uhkelt oma väikest rinda.

Otsustasime mahalastud kaasvõttele ja surnukeha koju tuua ja selleks pöörduda sakslaste poole palvega meid enestega kaasa võtta. Luba saadi ja järgmisel päeval sõit-

simegi, valged puhtad linad kaasas, koos Saksa sõduritega aeglaselt ja ettevaatlikult liikuvast rongis Narva pole. Püssid põlvede vahel püsti, istusime vaikselt külmas kaubavagunis. Vaguni teisel poolel punaste vurrudega Saksa allohvitser jagas oma meestele seapekki. Noorte sõdurite näod paistsid karmidena hallide teraskiivrite all. Nad olid tõsised ja sõnakehvad. Vahest rong peatus. Kostis käsklusi: „Herr-raus!“ Sõdurid hüppasid vagunist välja. Meie nende järel. Siis ronisime kõik jälle tagasi, et sama aeglaselt edasi liikuda. Ühes jaamas käsutati kõiki lõplikult vagunist välja. Sakslased asusid ahelikku. Meid, õpilasi, aga kästi sõita Rakveresse tagasi. Ainult paar poissi jäi jaama sakslaste juurde.

Parata polnud midagi. Tuli asuda teisele rongile. Selles vagunis, kus leidsime endile kohta, lamasisid räpasel põrandal tihedalt üksteise vastu surutult tumedad inimesed. Imelikuna paistis, et tosin inimesi nii vähe ruumi vajas. Need olid sakslaste poolt vangid võetud punakaartlased, keda saatis kaks või kolm relvastatud meest. Vagunis seisis vangide juures tumedas jopes tugeva kehahitusega tundmatu, nagu teati rääkida vene vangist pääsenud saksa sõdur, kes enamlasti ropult sõimas. Siis hakkas ta neid metsikult peksma ratsapiitsaga. Peksetavad ei teinud ühtegi häält,

ainult tõmbusid veel rohkem koomale, nagu otsiksid kaitset üksteiselt. Enne kui jõudisime vangide kaitseks midagi ette võtta, hüppas meie koolivend, väike punajuukseline juut Markovič (praegu advokaat Tallinnas), sakslase juurde ja haaras teda käest. Tigidalt, kui ärritatud siil, omal nutt kurgus, keelas ta peksmast. Sakslane pomises pahaselt mõned sõnad vastu, kuid jättis peksmise ja istus nurka.

Linna tagasi jõudisime pimeduses ja siirdusime igaüks oma koju.

Kui teise päeva hommikul kogunesime jälle vaksali juurde, avanede meile jube pilt. Vaksali taga aias, vanade puude okstel kiikusid tuule käes eilsete vangide madalalt ripuvad kangestunud kehad. Kõik kaksteist punakaartlast olid sakslaste poolt hukatud.

Siin-seal lehvisid linnas kirjud võõrad lipud. Algas Saksa okupatsioon...

*

Vapralt oma rahva eest langenud Silbersterni keha toodi varsti koju. Kalmistule saatis teda kogu linn.

Sama aasta kesksuvel kohtasin Tallinnas Paul Ernat, kes koos kaaslastega oli Rootsi konsuli abiiga Petrogradi kuulsa „Krest-tõi“ vanglast pääsenud tagasi kodumaale. Olin üllatatud ja rõõmus ühtlasi. Kõvasti surusime üksteise kätt.

N.-Venes pantvange tagaotsimas.

E. Toome.

Kuuldusi pantvangidest ja teele asumine nende ülesleidmiseks.

1919. a., kevadpoole talvel, umbes märtsikuu lõpu poole, ulatasid kuuldused Narva, et enamlaste poolt kaasaviidud pantvangid lastakse Petrogradis vabaks ja et neid varsti võib oodata Narva. Teati isegi rääkida, et kaks nendest — Narva ärimehe Semjon Abramovi abikaasa ja keegi Narva-Jõesuu proua, — kelle nime enam ei mäleta, mereteed kaugelt ringi tulles on jõudnud Narva-Jõesuusse. Millegipärast isiklikult nendega kokku aga ei saanud.

Hakkasin teiste tuleku vastu tegema ettevalmistusi. Aga oodatavad siiski ei ilmunud. Hiljemalt saabusid teated, et vabaks lastud pantvangid on uuesti arreteeritud Jamburgi juures ja viidud teadmata kuhu. Hiljem saadud teadete järgi hoiti neid kinni Luuga linna lähe-

duses, kuskil mõisas, või mingisuguses asutuses.

Narva elas tol talvel alalise suurtükkitule all. Enamlaste granaatide ja šrapnellide vingumine täitis õhku. Ka meie patareid loomulikult ei vaikinud. Kuigi sellest on möödunud ligemale paarkümmend aastat, siiski ei ole ma unustada suutnud nn. „Valli peal“ asuva patarei ega ka Väike-Soldino mõisa aia ääres seisva patarei tegevust.

Kuid alalise mürskude lõhkemisega ja meie patareide tulistamisega olid harjunud isegi lapsed. Elavalt seisab meeles pildike, kus suurtükid mürinast hirmunud ema leiab rahustaja oma väikeses lapses, kes ütleb: „Ära karda, emake, need on ju meie omad!“

Nii heideldi vaenlasega ja paratamatult tuli leppida pantvangide saatusega senikaua, kuni olukord vähegi paraneb.

Vaenlase poolt taandumisel jaanuaris 1919. a. purustatud Vaeküla raudteesild, mille kordaseadmisest võttis osa 1. sapöörirood.

Jamburgi maakonna vabanemisega punaväe alt avanes võimalus pantvangide kohta teadete muretsemiseks. Otsustati kedagi saata enamlastest vabanenud maa-alale. Viimaste teadete järgi viibisid pantvangid Luuga ümbruses, mis sel ajal veel oli enamlaste valduses. Arvestades des Põhjaarmee viimasel ajal saavutatud eduga, võis enamlaste väljalöömist sealtki piirkonnast oodata õige pea.

Et mul oli juba varemast ajast sealses ümbruses tuttavaid, siis otsimisretke teostamine jäi minu ülesandeks. Reisikaaslaseks tuli Karl Anvelt, nüüd juba surnud, kelle abikaasa oli ka pantvangide hulgas.

Varustatud 4. polgu ülema polk. Seiman'i poolt välja antud Eesti vägede piirkonnast läbimineku lubadega ja soovituskirjadega Põhjaarmee juhtidele, varustatud ka toiduainetega, algasime teekonda 26. mail 1919. a.

Meie õnneks saadeti samal päeval 4. polgu veoautoga eelvägede seisukohale Dubrovka küllasse varustust. Lahke loaga võimaldati ka meil kuni mainitud küalani sõita autoga kaasa.

Dubrovkast Jamburgi pääsemiseks tahtsime palgata kütidimehe, kuid esialgul ei õnnestunud kusagilt seda leida. Kes sõjategevusest ei võtnud osa, see oli tegevuses põllutööga ja keegi ei tahtnud Venemaa suunas meiega tulla kaasa. Keegi noormees (Ingeri soomlane) oli lõpuks nõus meiega kaasa tulema. Tasu selle eest oli igatahes kaunis soolane.

*

J a m b u r g i s .

Jõudsime õnnelikult Jamburgisse. Luuga jõest üleviiva raudteesilla peal seisis viimane meie vägede valvepost, teiselpool algas juba Põhjaarmee võimupiirkond. Polkovnik Seiman'ilt saadud loa ettenäitamisel ei tehtud meile mingeid takistusi jõe ületamisel.

Jamburgi jõudes oli esimeseks ülesandeks

vana tuttava, tolleaegse Jamburgi rahukohutuniku Laurbergi asukoha leidmine. Seal võeti meid väga sõbralikult vastu. Varsti tuli sinna ka teine Jamburgi eestlane, tolleaegne kohtu-uuriija Jaak Vare. Tutvustasime neid oma ülesande ja kavatsustega ja saime neilt ka lähemaid teateid Petrogradis vabaks lastud pantvangide kohta. Viimased olid juba vangist vabanemisel gruppidesse jagunenud ja hakanud otsima teed kodumaale. Neist üks osa, nende hulgas ka minu reisikaaslase Karl Anvelti abikaasa ja minu õed, olid jõudnud kuni Moloskovitsani, seal viibinud tuttavas Graubergi perekonnas ja siis edasi liikunud Tikopesa asundusse, kus endise Narva majaomaniku-ärimehe August Knuude perekonnas vastuvõtmist leidsid. Knuude oli siis Jamburgi sõitnud nõupidamiseks Vare ja Laurbergiga, kuidas vabanevad vange saaks Narva edasi saata. See oli keeruline ülesanne, sest läbipääsemine Jamburgi — Narva vahel asuvast enamlaste rindest oli raske ülesanne. Pikemate järelekaalumiste tulemusena leiti, et tuleb leida mees, kes merd mööda vangid viiks Narva.

Enne aga, kui seda kavatsust sai hakata teostama, olid teated vabastatud pantvangidest Narvast tulnud enamlaste kõrvu ulatunud ja need, Jamburgi nõukogu ülesästitades, pantvangide uuesti kinnivõtmist nõudnud, mida nõukogu ka otsustaski teha. Selle otsuse teostamise võtsid oma peale Narvast tulnud enamlased, kelle nimesid nende Narvas viibivate sugulaste pärast ei taha avaldada.

E d a s i L u u g a s u u n a s .

Ka Vare ja Laurbergilt saadud teadete järgi oli kinnivõetute esialgseks asukohaks Luuga linn, või selle lähem ümbrus. Järgmiste päevade ülesandeks oli meil vajaliste lubade hankimine Jamburgi maakonnas liikumiseks. 27. ja

28. mail viibisime Jamburgis, ning 29. mail, laupäeval, alustasime teekonda Tikopesa sihis. Läksime eelnimetatud August Knuude juurde, kus meid ka väga lahkesti võeti vastu. Koostasime seal otsimisretke edasise kava ja otsustasime teekonda jätkata Sabski küla sihis, kus üle Luuga jõe oleksime läinud ning Osmino kaudu Luugasse jõudnud. Kuni Sabski küalani lubas A. Knuude küüditada meid oma hobustega. Et mõnesugustel takistavatel põhjustel polnud pühapäeval võimalik teekonda jätkata, siis lükati see edasi esmaspäevale.

Esmaspäeva hommikul, 31. mail 1919. a., varakult, juba enne koitu algasime teekonda Sabski küla suunas. Külale lähenedes paistsid juba cemalt, üle jõe kaugusest hiigelsuured hobuste voorid, mis jõega rööbiti venisid Sabski poole. Hiljem saadud teadete järgi olid need Põhjaarmee varustuse ja sõjapõgenikkude voorid. Enamlased olid tugevate jõududega hakanud peale suruma ja Põhjaarmee eelvägesid sundinud taanduma Luuga jõe piirkonda.

S a b s k i s.

Külla jõudes leidsime selle sõjaväelastega täiskiilutuna. Komandantuuris võeti meid lahkesti vastu, kuid sellejuures tähendati lühidalt ja selgelt, et sillast üleminek on suletud ja meie edasiminekust ei tule midagi välja. Mitte kaugel teiselpool jõge asuvat enamlaste väed ja sealt läbipääsmine olevat võimatu. Seletasime komandandile, et hobusemees jääb Sabskisse ja ainult kahekesi püüame jala pääseda teisele poole jõge. Komandant sellepeale teatas kategooriliselt, et tema seda ei või lubada. Paratamatult olime sunnitud tagasi pöörduma. Külla oli sõjaväelastest sedavõrd täiskiilutud, et ka öömajale jääda sinna polnud võimalik.

T a g a s i T i k o p e s a s s e.

Pimenes juba, kui Sabskist teekonda alustasime tagasi. Jõudes metsaservale, rakendasime

hobuse lahti, tegime metsast kogutud hagudest lõkke ja jäime sinna ööbima. Magamisest ei tulnud küll suurt midagi välja, sest meie ettevõtte nurjumine ja vilu öö ei lasknud silmi kinni. Varahommikul alustasime jälle teekonda. Samal päeval jõudsime Tikopesasse tagasi.

Kesknädalal, 2. juunil tõttasime Jamburgisse, et sealt koguda uuemaid teateid sõjakäigu üle ja hankida Gatšina poole nänekuks raudteesõidulubasid. Lootsime, et sealt kaudu pääsime kaugemale edasi.

T e e l e L u u g a s u u n a s.

Varustatud vajaliste lubadega läksime raudteejaama, et veel samal päeval jõuda Volossovosse Sõitjaid ei olnud palju. Volossovosse jõudsime kaunis hilja õhtul ja leidsime öömaja ühe rongis sobitatud tuttava juures.

Puhkama heites hakkasid Narva pommitamisest nii tuttavaks saanud 6-tolliste kahurite mürskude lõhkemised segama öörahu. Selgus, et enamlased pommitavad Volossovo ümbrust. Kogu öö oli kuulda tugevat laskmist.

Hommikul ruttasime välja seisukorraga tutvuma. Teati rääkida, et väerinne enamlaste survele on taandunud. Enamlased rõhuvad tugevate jõududega peale. Jaamas räägiti, et Volossovo evakueerimiseks on rongid juba valmis.

Keskpäevaks muutus olukord juba kardetavaks. Enamlased lähenesid kiiremalt, kui seda esialgul võidi arvata. Kõikjal paistis põlevate külade suitsu, mille piirjooned kogu aja lähenesid Volossovole. Niisuguse olukorra juures polnud minul ega mu kaaslasel lootda midagi head. Sellepärast hakkasime jala liikuma tagasi Vruda jaama poole.

Vruda jaama läheduses puhkasime parajasti jalgu, kui meist mööda vuras Volossovost tulev rong, täiskiilutuna põgenikest. Ruttasime Vruda jaama, kus kuulsime, et enamlased olid juba vallutanud Volossovo. Kuulujärgi oli va-

„1. Ratsapolgu Soomusrong“ ja 1. jal-polgu 2. rood Alt-Šyaneburgis suvel 1919. a.

remalt punaste poolt üle tulnud Semenovski polk, mitte rahul olles Põhjaarmee valitseva korraga, uuesti enamlaste poole tagasi läinud, nende kaitse alla antud rindeosa tühjaks jättes. Sealt tungisid enamlaste väeosad ilma vastupanu leidmata läbi ja vallutasid Volossovo.

Uuesti kodumaale.

Saime Vruda jaamas piletid kuni Veimarini, kust otseteed Tikopessa Knuudede juurde siirdusime. Järgmisel päeval, 4. juunil, jõudsim Jamburgi tuttavate juurde tagasi. Kümnepäevase äraoleku järgi jõudsim Narva tagasi.

Neljajalgne kangelane.

Peet Kukk.

Kuulipildurite sõjasaak.

Teenisin 3. jal. polgu kuulipildurite roodus rühmaülemana. Paju lahingu eel pidasime venelastega väiksemaid „naginaid“ ja aitasime nende taganemisteedkonda võimalust mööda kiirendada, neile säru andes. Pedeli mõisa lähedal oli meil järjekordne „madin“, mille järele punastel jälle oli kange kiire, nii et nad jätsid meile maha hobuse reega, millel oli päris paras jagu padrunikaste meile nii vajaliku laskemoonaga.

Esimese hooga meie poisid asusid padrunite kallale ja alles hiljem hakati vaatama ka hobust. Ta polnud just kuigi kiitlemisväärse väälimusega. Oli valge ja määratud, lahja ja väsinud, niisugune nagu just pidigi olema meie väenlase hobu.

Sõjasaak on aga sõjasaak ja nii võtsime hobuse kaasa. Ladusime reele kogu meie rühma varustuse ja kuulipildujad ning sõit läks järele ta endistele peremeestele, kes lidusid meie ees päris aukartust äratava kiirusega. „Valge“ võttis oma isikliku hooldamise alla 18-aastane vabatahtlik Grošmidt, Võrumaa mees.

„Valge“ muutub „Halliks“.

Peagi kogu rühm oli vaimustuses oma neljajalgsest sõjakaaslasest, kui õppisime tundma igakülgset ta omadusi ja väärtusi. Vähe vist leidub sarnaseid hobuseid, kui oli see. Kui tarvis, siis jooksis ta suurema sundimiseta kas või hing välja, kui jälle olukord nõudis, siis seisis meie neljajalgne tule all rahulikult paigal, ohjad lahtiselt seljal. Grošmidt hakkas oma lemmikut iga päevaga hindama ikka enam ja võisime mõnigi kord näha, kuidas mees vennalikult poolitas oma päevase leivaportsjoni. Ja kui meie rühmal neljajalgsele kaaslasemale mujalt heinu ega kærü polnud saada, siis käis Grošmidt öösiti hankimisretketel, kust tagasitulles ikka mingit maiusrooga tõi kaasa.

Sarnase hoolitsemise juures polnud ime,

et armetust „setukast“ lühikese aja jooksul sai ilus hobune. Ja mida priskemaks, seda enam muutus ta värv, kuni lõpuks määratud Valgest oli saanud ilus, laiguline, läikiva karvaga Hall. „Kuulipildurite Halli“ nime all teda hiljem üldiselt hüütigi.

Et meie Hall oli mõistlik hobune, seda tõendab juba seegi, et ta oskas isegi oma maiustusi kasutada otstarbekalt. Valga ära võtmise järele asusime Turna mõisa, kus peatusime pikemat aega. Seal anti Hallile täis kærakott ette ja lasti teda süüa palju tahtis. Aga Hall võttis ainult korraliku kõhutaie ja hoidus liigsöömisest.

Halliga lahingutes.

Paju lahingu eelpäevast alates kuni Vabadussõja lõpuni võtsime selle neljajalgse lahingukaaslasega osa kõikidest lahingutest, mis tuli lüüa meie polgul. Kes ise on lahingumees, see teab, et hinnatakse vaid neid lahingukaaslasi, kes on julged ja sealjuures ka kaaslaste suhtes heatahtlikult abivalmid. Kuigi ainult hobune, kuid siiski omas see lahingukaaslane kõik need omadused. Kui lahingu eel teised hobused viidi eemale varju, siis jäi meie Hall rühma juurde ja ootas seal kannatlikult, kuni lahingukära oli läbi. Oli tarvis taganejatele kiiresti kuulipildujaga sõita järele, siis oli Hall selleks jälle kohe abivalmis ja traavis rahulikult edasi, ainult pead-raputades vinguvate kuulide pärast. Oli õnn meile vastu ja tuli taganeda, siis võisime viimase hetkeni vastu pidada, teades, et küllap Hall meid kiiresti pealetungijate eest ära viib.

Turna mõisa juures oli korra juhus, kus punased meile niisuguse hooga tulid peale, et kuulipildujaga viimasele vastupanekule asudes olime kindlad langemisele. Vabastasime Halli, et pääsegu vähemalt temagi terve nahaga. Kuid Hall otsis varju vaid lähema põõsa juurest ja ootas seal siis kannatlikult järgnevat sündmusi. Ime, et kuulid teda ei tabanud! Ootamatult hakkas

Kalevlaste Maleva jalgpallimeeskond suvel 1919 a., Maleva puhkusel viibimise ajal Sangastes.

vaenlane meie seisukohta tulistama suur-tükist. Mürskude prahvatusedki ei heidutanud kanget hobust, kes kannatlikult ootas, kuni vajasime teda.

Hallist saab polguülema ratsu.

Juba paaril korral oli polguülem heitnud pilke meie julgele lahingukaaslasele, kuid esialgul jäi see siiski ainult kõnelemiseks pilkudega. Ühel heal päeval aga ratsutas polgavana oma Mustal meie rühma juurde, takseeris veelgi korra meie Halli ja — läinud meie kaaslane oligi. Polguülem võttis ta omale lahinguratsuks. Vastutaksu saime polgavana Musta. „Hobune on hobune,“ mõtlesime esialgul. Aga kui meie uus hobu paaril korral kuulipilduja ühes meestega tuhatnelja kihutades oli viinud tagalasse, siis alles nägime, et uue hobusega polnud lahingus midagi hakata peale. Aga parata polnud midagi, meie hobu oli sekskoraks läinud.

Juba see meie meeste meelehärm vist polguvanalegi paistis silma ja tegi korralduse hobuste uueks ümbervahetamiseks. Nii saime Halli jälle tagasi. Taaskohtamisel oli rõõm mõlemipoolne.

2 km võidu surmaga.

Turna mõis käis meil mitmel korral käest-kätte, sest aegajalt tegid punased seal niisugust mürtsu, et polnud võimalik peatuma jääda, vaid tuli taanduda mõneks ajaks. Üks sarnane mõisast väljataandumine oleks võinud meie meestele lõppeda kurvalt ja vaid tänu Hallile, võisime raske-

kuulipildujaga senikaua teiste taandumisteed hoida lahti, kuni kogu meeskonna ümberhaaramise hädadoht oli möödas. Selle lahingu lõpul oli mul valida — kas endal riskida hangemisega, või jätta hädadoht neljajalgne lahingukaaslane. Olin valmis riskima oma eluga, sest Hallist oli meie rühmal suurem abi, kui ühest sõdurist. See lugu juhtus nii:

Punased tulid nii järsku mõisale peale, et polnud enam mõeldagi seal vastupanule, tuli kiiresti taganeda, et siis hiljem uuesti mõisale tungida peale. Taandumine aga polnudki nii lihtne, kuna meid ähvardas ümberhaaramiseoht. Ainus

päasetee oli, pealetungijaid vähemalt lühikest aegagi kinni hoida, andes võimaluse taandumiseks.

Meie raskekuulipildujate rühma ülesandeks jäi vastupanu korraldamine. Mõisast umbes 100 m kaugusel oli väike kasesalu, sinna asetasime kuulipilduja. Iga minut oli kallid, sellepärast pidime püüdma seal olla võimalikult kaua. Kolmekesi — Großmidt, Tali ja mina, jäime viimaks ühes Halliga sinna viimastena vastupanema. Mida enam teised meie mehed eemaldusid, seda enam oli meie kolme elude päästmine jäänud Halli hooleks, sest tema pidi meid ühes kuulipildujaga sealt ära viima.

Hall seisis meie läheduses ja oli nähtavasti püha viha täis vaenlase peale. Ta surus kõrvad vastu pead, tegi vihase näo ja igakord kui sagin kippus minema liiale, siis tagus meie neljajalgne lahingumees peaga vihase üles-alla. Ootamatult hakkas vaenlase suurtükk pommitama meie metsasalu. „Nüüd jääme jalameheks,“ mõtlesime esimest rakstust kuuldes. Hall aga ei mõelnudki põgenemisele, vaid rakstuse järele vaatas meile sarnase ilmega otsa, kui oleks tahtnud küsida: „Kust, kurat, nad selle suurtüki nii järsku võtsid?!“

Punaste ahelikud liikusid ligemale 2 km laiusel rindel pikuti mööda küla. Meie ainus põgenemistee oli mööda külavahelist teed jõuda omade juurde, seega tuli meil umbes 2 km pikkuselt liikuda vaenlase aheliku eest läbi. Külavahetee oli lumest poolpaljas. Hallil tuli vedada 3 meest, raske-

kuulipildujat ja mitut kasti padrunitega — poolpaljal teel polnud see naljaasi.

Kui meie enam ei suutnud vastu pidada ja oli karta täielikku ümberhaaramist, siis asusime teele — ja nüüd pidi Hall näitama, mida ta võib. Grošmidt võttis ohjad ja — Hall pani jooksma kuidas aga jalad võtsid. Punased nähtavasti arvasid, et meie ei kavatsegi taganeda ja peame surmani vastu. Nüüd aga, meie põgenemist nähes, jäid nad algul nõutuks. Hetkeks oli seetõttu vaikne meie ümber, siis aga hakkas kuule sadama igast kandist.

Olime jõudnud edasi juba kaunikese osa teest, kui Tali järsku haaras kätega peast kinni ja hetk hiljem kukkus ta ree pealt maha, tänavale, jäädes sinna lebama. Punaste tuli muutus iga silmapilguga tugevamaks, koorem aga oli poolpaljal maal väga raske, Hall juba otse oigas väsimusest. Koormat tuli kergendada. Hüüdsin Grošmidtile, et sõitku iga hinna eest edasi, oma-de juurde ja hüppasin reelt maha.

Jooksin mahalangenud Tali juurde. Ta oli ikka veel otseti maas. Haarasin tal seljast kinni ja tõstsin üles, et näha, kust ta on haavatud. Mees haaras käega otsaesisest ja ütles: „Vaata, kas veri jookseb!”

Verd polnud aga näha kusagil, ainult kanamuna suurune muhk oli tekkinud otsa ette. Paks talvemüts oli pehmandanud poolpõiki lennanud kuuli mõju ja mees pääses eluga. Ta oli aga nii segane, et kui teda jalule upitasin ja käskisin jooksta enese järele, siis punus ta kõigest jõust eemale heinamaa poole. Punased tulistasid temale järele ja olin kindel, et ega ta eluga enam meie sekka tagasi ei tule.

Jooksin nüüd mööda teed järele Hallile, kes oli hetkeks peatunud ühe majanurga varjus ja siis jälle kiiresti rühkis edasi.

Võtsin sineli seljast, et oleks kergem jooksta. 2-kilomeetriline maraton pole just naljaasi, pealegi, kui kogu aja kõrvalt ja tagant püütakse kuulidega tempot kiirendada. Jooksin senikaua, kuni poolhingatuna viskusin kraavi. Seal tõmbasin hetkeks hinge, siis jooksin edasi. Lõpuks, lõpmatuna tunduva maa järele, jõudsin järele omadele, kes olid endid seadnud vastupanuvalmis koolimaja juures. Hallgi oli juba seal ja Grošmidt ühes kaaslastega upitas meie raskekuulipildujat kartulikuhja otsa.

Viimsed meetrid otse vedasin ennast edasi. Ei suutnud ennast enam hoida poolkummargile — omad lähedal, küll need korjavad, kui peaks saama pihta. Olin just koolimaja nurga juures, kui üks kuul plaksudes lõi vastu majaseina, kust pudesnes krohvitükkide sadu. Mu kõrv löödi krohvi nii täis, et teistel andis pärast urgitseda, kuni jälle said puhtaks.

Järgmisel hommikul vastasime vaenlasele samasuguse ootamatu retkega, kui nad meilegi valmistasid. Turna mõis oli jälle meie valduses. Sinna ilmus tagasi ka Tali, kes poolsegasena oli lonkinud ringi.

Sõjas Landeswehri ga.

Halli järgnevad sõjakäigud viisid teda mitmele rindele punaste vastu, Võnnu alla võitlusse Landeswehri ga ja hiljem jälle punavägede vastu. Nagu ime hoidis seda looma, sest ta tegi sõja läbi haavatasamata. Kui rahua ajal lahkusin sõjaväest, siis jäi Hall edasi teenima polku ja lubati, et tal enam ei tule teha rasket igapäevast tööd. See oli tasu eeskujuliku teenimise eest.

E. T.

Soomusrong nr. 1 Karamõševo jaamas (Pihkva—Porhovi vahel) küttepuid pealelaadimas.

Zepelinid Pärnu kohal.

J. Iir.

See oli ööl vastu 4. oktoobrit 1917. a., kui 2 Saksa zepelinid käisid pommitamas Pärnut. Olin tookord Pärnu Poeglaste Gümnaasiumi IV klassi õpilane, olles kosti peal Brackmanni tänaval pr. Marie Pulst'i juures. Peale minu olid seal veel minu vend Märt, Roman Pais Sindist ja Johan Reinvert Ruhjast.

Olin väevalt uinunud, kui meie tuppä tormas korteriperenaise tütar ja raputas igatüht tugevasti õlast.

„Tõuske ruttu üles,“ karjus ta, hääles kerge värin, „sakslane pommitab Pärnut ja teie põõnate siin rahulikult.“

Virgusin kohe. Tuba oli valge sagedasest mürskude sähvatusist. Kärगतus järgnes kärगतusele. Peagi harjus kõrv eraldama tumedamaid kärगतusi heledamaist. Aknaruudud põrisesid vahetpidamata. Hüppasin voodist ja ruttasin laua juurde, et keerata elekter põlema. Minu imestuseks aga elekter ei põlenud. Haarasin riided, saapad ja sokid kaenlasse ning ruttasin kööki, kust läbi uksepraod paistis valgus ja kuuldus inimhääli.

Köögis oli kogu korteri elanikkond ärevuses koos. Akna all laual põles kupliga lamp (elektrivool oli katkestatud kogu linnale). Aken oli kaetud villase tekiga, et ei paistaks aknast valgust välja.

Naispere hädaldas ning ohkas. Korteri-perenaine seisis keset kööki, suurrätik õlul ja valas pisaraid. Teenija, umbes 60-

aastane naisterahvas, oli enesele kõik kättesaadavad riidehilbud ümber ajanud: selga oli pandud viis pluusi, samapalju seelikuid ja kaks palitut ülestikku, siis ümber pea veel kaks siitsi- ja üks villane rätik, õlul suurrätik, jalas 3—4 paari villaseid sukki. Nii nägi ta välja kui haokubu. Kui siia veel juure arvata ta hädine nägu, siis tahes-tahmata puhkesid naerma. Muu kribu-krabu oli ta toppinud kotti ja sidunud kotisuu kõvasti kinni.

Ruttasin tänavale. Linn oli pime. Kostsid endiselt tumedad kärगतused, mis panid õhu värisevama. Need olid Saksa mürsud, mis lõhkesid siin-seal. Neile seltsisid peagi sadamast Vene laevadelt ja Vana-Pärnust Sauga jõe äärest Vene rannapatareilt.

Sadamast seisis tookord Vene traalerid: „Bombardir Nikitin“, „Novgorod“, „Mogutš'i“, „Koptšik“ ning „Transport I“, mida nähtavasti Saksa zepelinid tahtsid pommitada esijoonel.

Elisabeti kiriku tornist täristas vahetpidamata raskekuulipilduja Maksim. Tumedat sügistaevast valgustasid mürsusähvatused ja kostsid kärगतused; siis jälle sähvatused ja kärगतused. Ja nii vahetpidamatult. Üle jõe põles midagi kui küünal. Hiljem selgus, et see oli Lõo talu, kus asus kasakate sotnja, kes esimesena avanud zepelinidele püssidest tule.

Tänavad kubisesid inimestest, kes ruttasid teadmata kuhu. Ärevust oli laialt. Liikuisid igasugused jutud.

Jõudes Tallinna-Posti tänavale nägin keset tänavat lennukimürsust puuritud lõhkemisauku, mis oli umbes 7 jalga sügav ja samapalju lai. Lähedal oli poolenisti pilbastatud ja kokkuvajunud maja. Akende ja uste asemel haigutasid tühjad augud. Rääma tänaval nägin jällegi pilbastatud maja, milles lamas surnu. Ühes tallis oli hobune õhusurvel paisatud pooleldi läbi laudseina.

Üks suuremakaliibriline mürsk oli tunginud läbi plekk-katuse, pööningu ja maja teise korra Majanduse

Haavatud ohvitsere Tallinna Erahaiglas 1919. a.

2. jalaväepolgu voor Petseri maal sügisel 1919. a.

Ühisuse kauplusse. Mürsk aga õnneks ei lõhkenud. Seal käisid teda paljud vaatamas ja imestamas.

Üldse sai Pärnus Saksa zeppelinide pommitamise tagajärjel surma 6—7 inimest, mõned inimesed ja 4 hobust said haavata.

Mõned poeglase gümnaasiumi õpilased, kes olid läinud salaja kino „Ideal'i“, rutanud zeppelinini põrinat kuuldes kohe sadamasse. Seal traalerite komandörid käsutavad nad laevadele, kus kästud alt laevaruumist kanda mürske üles kahurite juure. Töö olnud kiire. Poiste näod nõretanud

higist ja ka mööda selga jooksnud higi ojana alla.

Laevadelt lahkudes tänanud komandörid õpilasi, surudes neil käsi. Iga poiss saanud karbi paberosse ja pits viina vaeva tasuks.

Järgmisel ööl, s. o. vastu 5. oktoobrit loopisid zeppelinid pomme Viljandis. Seal oli ohvrite arv veelgi suurem.

Alates 4. oktoobrist anti käsk Pärnus õhtuti katta aknad villase tekiga ja rahval keelati salkades kogunemine tänavale.

Õppursõduri viperusi.

V. Ever, praegune vandeadvokaat, teenis 1919. aasta kevadel vabatahtliku kooliõpilasena mõni aeg Laitarõõpmelisel Soomusrongil nr. 2. Juhtus see 19. märtsil, mil soomusronglased vallutasid Orava mõisa, kui Everil tulid läbielada nii mõnedki ohtlikud hetked. (Ei olnud neist kõnesoleval ajal küll kunagi puudu.)

Taanduva vaenlase jälitamisel jäid Ever ja R. Müllerstein, kes kuulusid kergekuulipilduja Lewise meeskonda, selle rikkimiseks seda kusagil talu või küla läheduses korda seadma, jäädes seega dessandist maha. Rikke kõrvaldamisel tugeva pakase käes juhtus E-ga ebameeldiv viperus — külmataat võttis tal ära kõrvad, milliseid ta hakkas hoolega masseerima, kuna M. lipas kohe järele omadele, kes asusid Orava mõisa kivist tallide juures.

E. pärast kõrvade esialgset „tohterdamist“ ruttas samuti omade suunas, kelledest teda lahutas suur lage väli. Liikumise alustamisel oli haudvaikne, kuid vaevalt oli ta jõudnud jätta pool maad seljataha, kui äkitselt avati talle mõnisada meetrit eemalasu-

vast metsatukast sinna taandunud punaste poolt äge püssituli.

Paljude tulirelvade poolt „kirbule võetuna“ viskus ta kohe sügavasse lumme, alustades vaevalist edasiroomamist. Sumanud lumes vähemalt sada meetrit ja olles omadest veel vaid mõnekümne meetri kaugusel, hüppas ta püsti ja kuuliderahe all pistis jooksmas, nii kuidas jalad võtsid, kuni jõudiski õnnelikult, olgugi külmanud kõrvadega, talli varju.

Samal ajal läks uuesti üldiseks tulistamiseks punaste ja soomusronglaste vahel; viimased jäid lõpuni võidukaiks ja andsid tule raugemisel oma positsiooni üle jalaväepolgu meestele.

Teinekord V. Ever suvatses ühel ilusal kevadisel päeval korralikult puhastada oma dessantretkeil palju valupäevi näinud saapaid. Kuna tal enesel puudus aga saapahari, siis laenas ta selle van.-allohvitser Jaanus Mõissaar'elt ja kukkus vaguni akna kohal, rongi liikumise ajal, suure hoolega oma saapaid harjama. Mõissaar hoiatas:

„Vaata, et sa minu ausat harja aga vagunist välja ei pilla.“ Saatuse tahtel samal hetkel aga hari lendaski aknast välja ja E., kes oli tuntud hea sportlasena, pikemalt mõtlemata hüppas jalamaid aknast välja harjale järele.

Soomusrongi hoolas vedurijuht, silmanud, et üks kuulipildur kukkus vagunist välja, peatas kohe rongi, et nähtavasti õnnetu juhuse tagajärjel aknast väljakukkunu ja võib olla isegi vigasaamu pääseks uuesti rongile. Kaastundlik vedurijuht küsis kohe ka „ohvrilt“, kes oli, muide, maandunud pä-

ris õnnelikult, kuidas äpardus siis õieti juhtus. E. vastas muidugi, et ta oli hüpanud meelega välja, kogemata kombel väljakukkunud saapaharja ära tooma. Seda kuuldes vedurijuht vihastas ja kukkus vanduma:

„Oh sa kurat. Näruse harja pärast pidasin terve rongi kinni“ ja pani samal hetkel seni võrdlemisi aeglaselt liikuvale rongile tugeva auru peale, jättes E. maha, kes kuidagi moodi kombineeris enda siiski varsti rongile.

Meeskonnale tekitas aga see lugu tükiks ajaks lõbusa meeoleolu. H. J.

Luurepatrullis enamlaste Rakvere veretöö tunnistajaks.

J. A m a n.

Teenisin 1919. a. jaanuaris Soomusrong nr. 1 peal. Üheks paremini meeles seisnud sündmuseks on mulle meie 7-mehelise luurepatrulli tungimine Rakvere alla ajal, mil punased olid seal veel täielikult võimul. Sealjuures saime tahtmatult punaste viimase veretöö tunnistajateks Rakvere Palermo metsas.

Meie luuresalga juhiks oli noor lipnik, nime enam ei mäleta, kes langes varsti pärast seda sündmust. Meie luuresalgast mäletan veel kaaslasi Nurka, Vaherit ja Hansarit.

Varustatuna kergekuulipildujaga asusime teele. Meie ülesandeks oli selgitada olukorda Rakveres. Ei olnud nimelt teada, kas seal asub veel punaseid, või on linn juba mahajäetud, või teiste meie väeosade poolt vallutatud.

Varsti olime jõudnud selgusele, et punased on veel ikka linnas peremehed. Kuid milline on üldolukord, kas meie väeosi juba on läheduses — need ja muud küsimused kerkisid esile.

Liikusime esialgu mööda Tammiku serva ja jääme lühemaks ajaks peatuma Tammiku kalmistu poolse otsa lähedusse, põõsaste varju. Sealt liikusime üksikult, ahelikus ja silmasidet pidades edasi — kalmistu taga asuva künka suunas. Tahtsime öö saabudes sealt kaudu jõuda linna, seal veidi ringivaadata ja siis jälle alustada tagasiteed rongi juurde.

Olime parajasti jäänud peatuma Palermo poolse Tammiku osa mäeveerule, kui nägime linna poolt lähenemas punaste väesalka. Minu arvates oli seal umbes 100 mehe ümber.

Esialgul ei taibanud, mis sihiga nad metsa suunaš marsivad. Et rivi oli korratu, see erilist tähelepanu ei äratanud, sest oli ju tegemist pu-

nastega. Kuna meie asukoht võis jääda metsa marssinud punaste ja linnas asuvate väeosade vahele, siis liikusime meiegi edasi — kalmistu taga asuva künka suunas.

Sinna jäime peatuma. Ootamatult kuulsime Palermo metsast laskmist. Esialgul kõlasid mõned üksikud paugud, siis muutus laskmine püsideraginaks. Arutasime endamisi selle põhjuseid, kuid selgusele meie siiski ei jõudnud. Kaldusime arvama, et seal pidi olema mingisuguste väeosade vahel kokkupõrge. Otsustasime öö jooksul selgitada laskmise põhjuse. Algul tuli meil aga rahulikult oodata metsavarjus.

Öö saabudes valitses metsas täielik vaikus. Hakkasime liikuma uuesti Tallinn—Narva raudtee suunas, et hankida vajalikke andmeid mõnelt linnaelanikult.

Kalmistu taga asuva künka juurest liikusime otsesuunas kalmistu sihis, et sealt jõuda Rakvere—Tõrma maanteele.

Kalmistul märkasime haudade vahel inimkogu, kes meid märgates jäi pikali, püüdes nähtavasti teeselda surnut. Esimesel hetkel vilksatas läbi pea, et meid on märgatud ja see on mõni nende inimene, kelle ülesandeks on meie salga silmaspidamine. Püsse laskevalmis hoides astusime ettevaatlikult edasi ja meie salga juht käsutas:

„Maast ülesse! Käed üles!“

Kogu püsis veel hetke liikumatuna, siis aga nägime oma suureks hämmastuseks, et lamaja on naine, kes poolsurnuna ennast meie käsu peale püüdis jalule ajada. Ta tõstis meie püsside ees värisedes käed ja palus:

„Armud! Jätke mind ellu!“

Meie ees lamaja oli umbes 40-aastane hästi-rietatud naine. Millegipärast on mulle jäänud meele naise hinnaline karakullnahast mantel.

Meie pärimiste peale seletas naine, et ta oli õhtupoolikul viidud koos mitmekümne kaasvangu vangimajast Palermo metsa. Naine otsinud võimalust, kuidas saaks põgeneda, kuid punaseid olnud palju kaasas ja põgenemiskatse oleks toonud kindla surma.

Mis õieti toimus Palermo metsas, seda ei mäletanud hirmust ja üleelatud sündmustest pooluimane naine enam isegi. Igatahes oli ta põgenenud mõni hetk enne hukkamist. Arvatavasti oli veel teisigi põgenejaid, sest punased hakanud laskma kohe peale tema põgenemist mitmes sihis.

Poolhingetuna jooksnud ta senikaua, kuni enast leidnud kalmistult. Seal kukkunud ta haudade vahele pikali, kust enam ei julenud tõusta, kartes, et teda võidakse tabada.

Naise jutustusest selgus, et tulistamine, mida õhtupoolikul kuulsime, ole süütute linnakodanike kallal toimuv veretöö. Kahjatsesime, et tegevusetult viibisime metsas. Olime kindlad, et tõelist olukorda teades oleksime võinud oma ker-

gekuulipilduja abil kogu salga peksta laiali ja päästa hukkamisele määratud inimesed.

Naine ei suutnud esialgul kuidagi uskuda, et oleme Eesti sõdurid. Lõpuks, mitmekordsete seletuste peale jäi ta meid siiski uskuma ja palus, et võtaksime teda endiga kaasa. Üksi ei julenud ta enam jääda hetkekski. Võtsimegi ta ühes, liikudes Rakvere-Kadrina maantee sihis.

Teel naine seletas, et tal on sugulasi linna lähedal (Rakvere-Haljala maantee ääres) asuvas Nortsu veskis. Sinna kavatses ta minna varjule senikauaks, kuni meie väed jõuavad vallutada linna. Naine palus kogu aeg, et saadaksime teda Nortsuni, üksi jäämise vastu tundis ta suurimat hirmu.

Saatsime teda kuni Risu kõrtsini. Ise liikusime edasi Tapa suunas, otsides soomusrongi.

Kas naine jõudis takistusega Nordso veskisse, seda ma ei tea. Üks sündmus järgnes teisele nii kiiresti, et polnud aega eelmistele enam mõelda, veel vähem siis mõnes asjas jällekuulamisi teha. Kuna aga punased kohe pärast seda veretööd põgenesid, siis võib oletada, et põgeneja siiski jõudis takistusega sihtkohta. E. T.

Kui koolilt nõuti vintpüsse.

A. Ellermets.

Mälestusse on jäänud püsima küllalt veel selgena õhtupoolik, mille dir. N. Kann'uga läbielasin, olles tol ajal 2. Poeglaste Gümnaasiumi (end. Realkooli) vanemaks teenijaks.

Ühel päeval ilmusid kooli 3—4 meest, kelle seas tundsin tolaeagset punaste ninameest Anvelt'i. Soovisid minna direktori jutule. Oli selge, et see visiit meile head ei tööta. Minul tulid kohe meelde võimlemisõpetaja Anton Õunapuu (Vabadussõjas pealik Kalevlaste Malevas) poolt kooli ruumidesse toodud ja peidetud püssid ühes laskemoonaga. Ja nende leidmise korral, oleks meie kui varjajate käsi käinud vägagi halvasti. Vastus, et direktori kõnetunni aeg on läbi, ei rahuldanud mehi. Leidsin uue ettekäande, et direktor on vist õpetajatetoas, mis asub kolmandal majakorral. Lubasin neist minna teatama. Seega oleks võitnud pisut aega. Ka see kavatus ei läinud läbi. Tuli helistada direktori korteri uksekella. Ja nüüd selgus, et minu kartused polnud asjata. Direktori uksele ilmumisel nõudis Anvelt püsside väljaandmist, millega õpilased harjutavad. Ka vintpüssidega aga harjutati, kuid ainult õpilased, keda täiesti usaldati. Direktor vastas, et milleks teie neid vajate, mul õpilased harjutavad nendega. Anvelt oli oma

nõudmises aga kategooriline, ja palus seda kohe täita.

„Hea küll, kui asi on nii, siis palun aga vastavat allkirja püsside vastu, sest need on linna varandus ja usaldatud minu kätte,” tähendas direktor, ühtlasi käskides mind avada püsside hoiuruumi ukse. Püsside hoiuruumis lugesin ma kõik püssid ära, mis olid korrapäraselt asetatud püramiidile. Arvult oli neid kolmkümmend. Nii raskuselt kui ka välimuselt andsid need Vene sõjaväepüssi kuju välja. Anvelt koos teistega, märkamata vahet õigete ja nende harjutuspüsside vahel, oli kohe valmis võtma neid kaasa. Lõpuks aga arusaades, milliste püssidega neil oli tegemist, jäid mehed üllatunult üksteisele otsa vahtima. Siis naeris mu süda rinnus ja samuti vist ka direktorilgi. Anvelt vaatas kurja pilguga meie peale ja nõudis pärispüsse, öeldes, et nad pole tulnud sugugi nende roigaste järele. Vastasime, et neid meil pole. Sellejärele mehed lahkusid mõrudate nägudega.

Püssid jäid endiselt püramiidile. Otsitavad püssid aga paigutasime uude peidupaika.

Esimest korda leidsid püssid kasutamist Tallinna sadama piirkonnas, kus õpilased takista-

sid punastel laevadelt uuesti linna pääsemist. Selles kokkupõrkes sai surma kooliõpilane Muiznek.

Järgnes Saksa okupatsioon. Pärast nende lahkumist, kui punased uuesti tungisid Narva

poolt peale, olid need püssid jälle õpilaste käes, kes Anton Õunapuu juhatusel esimeste hulgas astusid vastu vaenlasele, kelle üheks juhiks oli sama Anvelt, kes kord meid oli tülitanud püsside pärast.

Autasu

parimaile kaastöölisile Vabadussõja mälestuste kogumise eest 1938-39.a.

Sõjaarhiivi dokumentide kogud täienevad.

Eelmiste aastate eeskujul kogub Vabadussõja Ajaloo Komitee oma kaastöölise võrgu kaudu Eesti riikliku iseseisvuse võitlusajastu (1917—1920) ja eriti Vabadussõja ajaloo materjale.

1938/39. eelarveaastal rikastus Sõjaarhiiv Komitee kaudu isiklike mälestuste, päevaraamatute, dokumentide, sõjameeste kirjade, laulude ja muu ajaloomaterjaliga kokku 29.664 lehe võrra. Kaastööd saatsid 169 kaastöölis 325 korral.

Möödunud aasta tulemustega võib üldiselt jääda rahule, kuna materjale saadakse iga aastaga ikka rohkem. Nii on ka 1938/39. a. tulemused ületanud eelmisel aastal kogutud materjalid 6905 lehega ja kaastööd on saatnud 44 isikut rohkem. See kõik tõendab, et meie rahvas hindab Vabadussõja kangelaste tegusid ja nende jäädvustamist tulevastele põlvetele.

Ergutustasuna määrati parimatele kaastöölisetele rahas kr. 350.— ja 10 eksemplari raamatut „Eesti Vabadussõda 1918—1920“.

Rahalisi auhindu määrati 14 kaastöölisele:

I auhind à kr. 40.— A. Muda (Tartu) ja A. Sass (Nõmme);

II auhind à kr. 30.— A. Puri (Tallinn) ja E. Bachval (Narva);

III auhind à kr. 25.— A. Brakel (Nõmme) ja Ch. Volmer (Nõmme);

IV auhind à kr. 20.— A. Mikk (Viljandi), H. Järv (Tallinn), A. Kunila (Tallinn), A. Hinnom (Tallinn) ja G. Matzen (Kasepää).

Teost „Eesti Vabadussõda 1918—1920“ määrati 10 kaastöölisele: I köide — F. Linnus (Tartu) ja A. Soom (Narva); II köide — G. Rei (Pillistvere), O. Soidla (Alatskivi), J.

Lindvers (Tallinn), V. Tammemets (Valga), J. Retsnik (Puka), J. Kibar (Vändra), J. Sirp (Vohnja) ja J. Urva (Järva-Peedu).

Ka tulevikus määrab Vabadussõja Ajaloo Komitee parimaile kaastöölisile ergutustasusid.

Kuna Sõjaarhiivi koondatud Eesti riikliku võitlusajastu arhivaalid on kohati õige puudulikud ja lünklikud, siis osutub nende täiendamine hädavajalikuks ja kiireiseloомуliseks ülesandeks, millises töös Komitee loodab kõikide Vabadussõjast ja teistest selle ajastu sündmustest osavõtnute kõige energilisemat kaastööd ja toetust. Seepärast palutakse astuda kaastöölisesteks ajaloo dokumentide kogumise alal, teatades oma nime ja aadressi Vabadussõja Ajaloo Komiteele, Pagari tn. 1, Tallinn. Kaastöölisesteks astunuile saadetakse välja juhendid ajaloomaterjalide kogumiseks.

Kirjandust.

Sakala Partisanide Ühingu kirjastusel ilmus kpt. P. Kangro toimetatud „Mälestusi ja jutustusi Sakala partisanidest Vabadussõjas 1918—1920“, 192 lk., hind kr. 2.00.

Raamatus käsitlevad sõjaveteraanid huvitavaid lahinguelamusi ning mälestusi rindelt ja tagalast. Samuti on selles avaldatud Sakala partisanide Vabadussõja-aegse juhi major O. Oidermanni VR II/3 elulugu ja toodud eluloolisi andmeid ühes piltidega langenud ja hiljem surnud ohvitseride kohta. Kõik mälestused ja jutustused on kontrollitud Sõjaarhiivi dokumentide põhjal.

Mälestuses on säilitatud ainetiku värskus ja omapära.

Raamat on trükitud heale paberile ja see on trükitehniliselt kõigiti õnnestunud.

Reserveeritud.

VABADUSSÕJA TÄHISTEL

on ainuke eriajakiri, mis käsitleb Eesti Vabadussõja sündmusi.

Tellimishind 1939. a. peale on:

aastas	Kr. 4.—
1/2 aastas	„ 2.—
1/4 „	„ 1.—

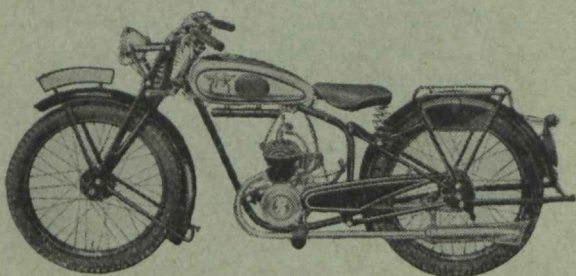
üksiknumber 35 senti.

Eelmised aastakäigud veel piiratud arvul saadaval:

1936. ja 1937. aastakäigud kokku (15 numbrit) . . .	Kr. 4.50
1938. aastakäik	„ 4.—

Tellimisi võtavad vastu kõik postiasutused. * Posti jooksev arve 625.

Toimetus ja talitus: Tallinn, Viru 13-4. Telefon 477-20/158.

Mootorratturid!

Käesolevaks hooajaks pakun

NORTON
ARIEL
NEW IMPERIAL
PANTHER ja
HERCULES

JOH. FREYBACH

Tallinn, V. Karja 8

Nõudke

FOTOTARBEID:

FILME
PLAATE
PABEREID
KEMIKAALE
RÖNTGENMATERJALI